

17η ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ: λ 376-433/<333-84>, 522-604/<467-540>¹

- Η απήχηση της αφήγησης του Οδυσσέα στους Φαίακες
- Συνομιλία του Οδυσσέα με τον Αχιλλέα
- Ανακεφαλαίωση της «Νέκυιας»

A´. ΣΤΟΧΟΙ ΤΗΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ

1. Να συμπεράνουν οι μαθητές τους άδηλους λόγους διακοπής της αφήγησης του Οδυσσέα.
2. Να προσέξουν την άποψη του νεκρού Αχιλλέα για τη ζωή και να τη συσχετίσουν με το ενδιαφέρον που δείχνει για τον πατέρα και τον γιο του, που είναι ζωντανοί.
3. Να ανιχνεύσουν τις διακρίσεις του Νεοπόλεμου, που έκαναν περήφανο τον πατέρα του.
4. Να διαπιστώσουν τη σύμμετρη δομή της «Νέκυιας» και να κατανοήσουν τον λειτουργικό της ρόλο.

Θεμελιώδεις έννοιες: Χώρος – Χρόνος (επιστροφή στο παρόν της *Οδύσσειας* – και πάλι στο παρελθόν), **Επικοινωνία** (1. Οδυσσέας – Φαίακες, κυρίως Αλκίνοος, 2. Αχιλλέας – Οδυσσέας), **Επίδραση** (της επικής αφήγησης στους ακροατές), **Μεταβολή** (εκτίμηση της ζωής από τη θέση του Άδη), **Οργάνωση** (δομή της «Νέκυιας») κ.ά.

B´. ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΕΣ ΚΑΙ ΔΙΔΑΚΤΙΚΕΣ ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ – ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ

1. Με την πρόφαση ότι είναι ώρα για ύπνο, ο Οδυσσέας διέκοψε την αφήγησή του και μας επανέφερε στα ανάκτορα της Σχερίας, όπου αμίλητοι οι Φαίακες τον παρακολουθούσαν.

Οι άδηλοι λόγοι αυτής της διακοπής: η ατμόσφαιρα είχε βαρύνει από την παρεινόμενη αφήγηση και χρειαζόταν μια ανάπαυλα, ώστε να ανανεωθεί το ενδιαφέρον, υπηρετεί όμως και άλλους, ποιητικούς κυρίως, σκοπούς. Τον λόγο παίρνει τώρα από τον ήρωά του (τον εσωτερικό αφηγητή) ο ποιητής και μεταφέρει τους δικούς του (εξωτερικούς) ακροατές από το παρελθόν στο παρόν του έπους, για να ακούσουν:

- τη γενική απήχηση που είχε στο (εσωτερικό) ακροατήριό² του ο αφηγητής Οδυσσέας³ («όλοι έμειναν βουβοί κι αμίλητοι, σαν μαγεμένοι» 376-7/<333-4>);
- τον θαυμασμό, ειδικότερα, της οικοδέσποινας Αρήτης για τον ξένο της, που εκφράζεται με μια ρητορική ερώτηση και την πρόταση να του προσφέρουν όλοι πρόσθετα δώρα (378-85/<335-41>);
- τον Αλκίνοο να επικυρώνει την πρόταση της βασίλισσας καλώντας τον Οδυσσέα «να μείνει ως αύριο», για να του προσφερθούν τα νέα δώρα (391-6/<347-52>): για τον γυρισμό του, εξάλλου, έχουν ήδη φροντίσει;
- τον Οδυσσέα να υπερθεματίζει εκδηλώνοντας το γνωστό ενδιαφέρον του για τα δώρα και αποκαλύπτοντας τον λόγο αυτού του ενδιαφέροντος: «να φτάσω στη γλυκιά πατρίδα με γεμάτα χέρια» (399-406/<354-61>);
- τον Αλκίνοο, τέλος, να τον απαλλάσσει από κάθε αρνητική υποψία («κανείς δεν θα μπορούσε να σε πάρει για απατεώνα ή ψεύτη»), να εξαιρεί την αφηγηματική του ικανότητα (ξέρεις την τέχνη να ιστορείς, σαν ασιδός με άρτια γνώση)⁴ και να του ζητεί να αναφερθεί και σε συμπολεμιστές του⁵ που έτυχε να δει στον Άδη· θα μπορούσε να τον ακούει ως το πρωί⁶ (407-21/<362-74>).

→ Έχουμε λοιπόν εδώ μια αποτίμηση της ομηρικής ποίησης από τον ίδιο τον δημιουργό της.

1 Ενδείκνυται διαχωρισμός της ανάγνωσης των δύο Ενοτήτων, αφού πρόκειται για εντελώς διαφορετικά θέματα.

2 Για τη διάκριση του ακροατηρίου της *Οδύσσειας* σε εσωτερικό και εξωτερικό και των αφηγητών, αντιστοίχως, σε εσωτερικούς και εξωτερικούς βλ. Μαρωνίτης, σσ. 294 κ.ε, Β´· πρβλ. Μαρωνίτης – Πόλκας, σσ. 69 κ.ε.

3 «Η σχέση του αφηγητή Οδυσσέα και των Φαίακων ενσαρκώνει τη σχέση που υφίσταται ανάμεσα στον ποιητή της *Οδύσσειας* και τους ακροατές του.» (Suerbaum, βλ. *Επιστροφή*, σ. 338, Γ´· βλ. και την 1η εικόνα στο ΒΜ).

4 «Ο Οδυσσέας λοιπόν, εκτός από την παλικαριά, [...] χαρακτηριζόταν από ευστροφία του νου και της γλώσσας, ολοκληρώνει δηλαδή το ιδανικό της ηρωικής εποχής να είναι άνθρωπος των έργων μαζί και των λόγων.» (Καντάς, σ. 39, Γ´).

5 «Οι πιο σημαντικές συναντήσεις είναι αυτές με τις οποίες η αφήγηση αρχίζει εκ νέου, οι συναντήσεις με τους ήρωες του Τρωικού πολέμου, τον Αγαμέμνονα, τον Αχιλλέα και τον Αίαντα. [...] Ζωντανοί στη μνήμη όλων, τι θα πουν οι ήρωες της *Ιλιάδας* ως φωνές των νεκρών.» (Reinhardt, βλ. *Επιστροφή*, σ. 137, Γ´).

6 Αυτό σημαίνει ότι η εξιστόρηση των φοβερών περιπετειών του Οδυσσέα φόρτισε οπωσδήποτε τους Φαίακες, δεν τους έθλιψε όμως. «Ένα δυσάρεστο παρελθόν γίνεται ευχάριστο άκουσμα, όταν αυτός που έπαθε και διηγείται απέχει χρονικά από τα γεγονότα.» (Σκιαδάς, βλ. *Εισιγήσεις* (α´) Κ.Ε.Μ.Ε., σ. 92, Δ´).

2. Γενικότερα, η ανάπαυλα αυτή αποτελεί έμμεσο εγκώμιο του επικού ποιητή, που με βάση τους στ. 376-7/ <333-4>, 408-24/ <363-76>, πρβλ. θ 588-92/ <487-91>, προκύπτει ως εξής:

- ο θεόπνευστος αιοδός Δημόδοκος «τραγουδά με τάξη εξαιρετη [...] σάμπως να βρέθηκε παρών ο ίδιος» (θ 589-92/ <488-91>).
- ο αφηγητής⁷ Οδυσσεάς μαγεύει τους ακροατές του, τόσο που μπορούν να ξενυχτούν ακούγοντάς τον, γιατί «τα λόγια του έχουν μορφή» (: ζωντάνια, παραστατικότητα) και διηγείται τα πάθη του *έπισταμένως*/«με άρτια γνώση»,⁸ σαν επαγγελματίας αιοδός.

→ Ο μεγαλύτερος έπαινος του Οδυσσέα για τον επαγγελματία αιοδό Δημόδοκο ήταν ότι τραγουδάει τη μοίρα των Αχαιών σαν να υπήρξε αυτόπτης μάρτυρας. Ο Αλκίνοος δεν μπορεί να πει κάτι τέτοιο για τον Οδυσσέα, αφού αυτός δεν υπήρξε μόνο αυτόπτης μάρτυρας αλλά και πρωταγωνιστής των περιπετειών τις οποίες διηγείται: έτσι, ο μεγαλύτερος έπαινος που μπορεί να του αποδώσει είναι να τον εξισώσει με τον *έπιστάμενον*/επαγγελματία αιοδό. (Βλ. σχετικά: Suerbaum, *Επιστροφή*, σσ. 339-40, Γ´.)

3. Καλό είναι να προηγηθούν σύντομες ανακοινώσεις των μαθητών για τον Αχιλλέα και τον Νεοπόλεμο και να ακολουθήσει η παρουσίαση της δεύτερης Ενότητας, όπου ο λόγος ανήκει κυρίως στον Οδυσσέα, για να απαντήσει σε ερωτήσεις της «ολοφυρόμενης» ψυχής του Αχιλλέα.

Επισημαίνονται οι εκατέρωθεν φιλοφρονήσεις: ο Αχιλλέας αναγνωρίζει έκπληκτος την πολυμηχανία του Οδυσσέα και την τόλμη του να κατεβεί στον Άδη, και εκείνος τον καλοτυχίζει για την ξεχωριστή του θέση όχι μόνο όσο ζούσε αλλά και ανάμεσα στους νεκρούς: γι' αυτό να μην πικραίνεται που είναι πεθαμένος (522-45/ <467-86>). Το προφανές αυτό λάθος (;) του Οδυσσέα δίνει την αφορμή στον Αχιλλέα να εκφράσει την περιφρηματική άποψή του για τη ζωή (548-50/ <488-91>).

4. Συσχετίζεται η άποψη αυτή για τη ζωή από τη θέση του Άδη με τις διαφαινόμενες επιθυμίες του ήρωα για τη ζωή του γιου και του πατέρα του πάνω στη γη:

- ενδιαφέρεται να μάθει «αν ο ακριβός του γιος⁹ / μπήκε στον πόλεμο, πρώτος στους πρώτους»· κι αν ο γέροντας πια «ευγενικός Πηλέας [...] κρατεί ακόμη την τιμή στους [...] Μυρμιδόνες»¹⁰ θα 'θελε να ζούσε, για να του παρασταθεί, όπως παραστάθηκε στους Αργείους στην Τροία (551-9/ <492-500>) – με τη νεοεπί επαναφορά του στη γη ο ήρωας έξεχασε αμέσως αυτό που ευχήθηκε πριν λίγο για τον εαυτό του·
- και όταν ακούει από τον Οδυσσέα για τη διάκριση του γιου του στις συνελεύσεις, για τα πολεμικά του κατορθώματα – χωρίς ποτέ να φοβηθεί ή να πληγωθεί –, για τη θαρραλέα στάση του μέσα στον Δούρειο Ίππο,¹¹ αλλά και για τα λάφυρα που πήρε στο μερπικό του μετά την άλωση της Τροίας, δεν αναλογίζεται τους κινδύνους που διέτρεξε, αλλά απομακρύνεται «ανοίγοντας μεγάλο βήμα,¹² προς το ασφοδελό λιβάδι – / με μια χαρά περήφανη, μ' όσα του ιστόρησα για το λαμπρό του παλικάρι» (566-604/ <506-40>).

→ Ο νεκρός Αχιλλέας λοιπόν θα αντάλλασσε το βασίλειο του Άδη με ό,τι πιο ελάχιστο πάνω στη Γη, για τους ζωντανούς όμως, τον πατέρα και τον γιο του, θέλει τιμές και δόξες· θέλει την εξουσία του πατέρα του ισχυρή και τον

7 Ο αφηγητής Οδυσσεάς εκπροσωπεί, όπως φαίνεται, τους ραψωδούς: και «γίνεται ραψωδός του τραγουδιού που μιλά για τον ίδιο του τον νόστο.» (Schadewaldt, τ. Β´, σ. 218, Β´.)

8 «[...] αυτόν τον εσωτερικό διηγητή του έπους επιλέγει ο εξωτερικός αφηγητής, ο ποιητής της *Οδύσσειας*, για να αντικατοπτρίσει ο ίδιος. Αφού οι ισχυούσες συμβάσεις δεν του επιτρέπουν να δείξει το πρόσωπό του, εκφράζεται με το προσωπίδιο του κεντρικού ήρωα του έπους του.» (Μαρωνίτης, σ. 309, Β´). «Έτσι ο αφηγητής Οδυσσεάς γίνεται το ποιητικό είδωλο και το αφηγηματικό άλλοθι του ποιητή, και οι αφηγήσεις του Οδυσσέα είναι ποιήμα μέσα στο ποίημα, και άσκηση ποίησης μέσα στην ποίηση.» (Μαρωνίτης 3, σ. 89, Γ´). (Σχετικό είναι και το απόσπασμα Δ.)

9 Είναι αξιοσημείωτο το ενδιαφέρον των ηρώων για τους γιους τους. Ο Οδυσσεάς ενδιαφέρεται να μάθει για τον Τηλέμαχο (λ 192/ <174>), ο Αγαμέμνωνας για τον Ορέστη (λ 511-5/ <457-61>) και ο Αχιλλέας τώρα για τον Νεοπόλεμο, γιατί αυτοί μπορούν να συνεχίσουν τη δική τους δύναμη και δόξα (σε μια εποχή που ορίζουν οι άντρες) και να τους εξασφαλίσουν έτσι «μια άλλη μορφή αθανασίας», όπως παρατηρούν οι Hanson και Heath (σ. 269, Β´).

10 Και του Αχιλλέα ο φόβος για τη βασιλική εξουσία του πατέρα του υποδηλώνει τον κλονισμό της κληρονομικής βασιλείας στην ομηρική εποχή. (Πρβλ. την ανησυχία του Οδυσσέα στο λ 192-4/ <174-6>.)

11 Για τρίτη φορά γίνεται εκτενής αναφορά στον Δούρειο Ίππο: την πρώτη από τον Μενέλαο για τη στάση του Οδυσσέα (δ 300-21/ <271-89>), τη δεύτερη με το τραγούδι του Δημόδοκου, που εξαιρεί τον πρωταγωνιστικό ρόλο του Οδυσσέα (θ 593-621/ <492-515>), και την τρίτη τώρα από τον Οδυσσέα για τη στάση του Νεοπόλεμου (λ 584-94/ <523-32>).

12 Η εικόνα αυτή δίνει την ευκαιρία να γίνει λόγος για την έκφραση συναισθήματος με κίνηση.

γιο πρώτο στους πρώτους.¹³ Είναι φανερό ότι για τον Αχιλλέα, για τον ποιητή της *Οδύσσειας* σε τελική ανάλυση, η ταπεινότερη μορφή ζωής είναι προτιμότερη¹⁴ από την πιο τιμητική θέση στον Άδη, αλλά και ότι μόνη της η απλή ζωή δεν είναι αρκετή για τον ζωντανό άνθρωπο· χρειάζεται, για να καταξιώσει την ύπαρξή του, να διακριθεί σε ό,τι η εποχή του θεωρεί ιδεώδες (ή και απλή υποχρέωσή του) με τίμημα, αν είναι ανάγκη, την ίδια του τη ζωή (όπως βεβαιώνει το παράδειγμα του Αχιλλέα, αλλά και πολλοί παλαιοί ήρωες και νεότεροι αγωνιστές που δεν δίστασαν να πεθάνουν για να υπερασπίσουν την πατρίδα, την τιμή, τις ιδέες τους). Και στη μεταπολεμική εποχή της *Οδύσσειας*, με όλο τον σκεπτικισμό που τη διαπερνά, τα ηρωικά ιδανικά, η διάκριση στη συνέλευση και στη μάχη,¹⁵ ισχύουν ακόμη. (Σχετικό είναι το απόσπασμα Δ₂.)

5. Η σύμμετρη δομή της «Νέκυιας» (με βάση κυρίως την περιληψη της ραψωδίας)

- Εισαγωγή: ταξίδι ως την είσοδο του Άδη και τελετουργία που ενεργοποίησε τις ψυχές των νεκρών·
- τρεις συναντήσεις με πρόσωπα που σχετίζονται άμεσα με τον Οδυσσέα (τον Ελπίνορα, τον Τειρεσία και την Αντίκλεια)·
- κατάλογος μυθικών ηρώιδων·
- διακοπή της αφήγησης και επιστροφή στο ποιητικό παρόν: επαινετικά σχόλια των Φοιάκων για τον αφηγητή Οδυσσέα·
- τρεις συναντήσεις με τρωικούς εταίρους (τον Αγαμέμνονα, τον Αχιλλέα και τον Αίαντα)·
- κατάλογος μυθικών ηρώων·
- επίλογος: εσπευσμένη αναχώρηση από τον Άδη.

→ Με κέντρο τη διακοπή της αφήγησης, που πέφτει στη μέση της ραψωδίας, διακρίνουμε την αντιστοιχία ανάμεσα στα τρία πρώτα μέρη και στα τρία τελευταία, που υπογραμμίζουν τη δομική συμμετρία της «Νέκυιας» (στηριγμένη στους νόμους της αναλογίας και της τριαδικότητας¹⁶), παρά τη θεματική ποικιλία που της προσδίδει φαινομενική ασυμμετρία. (Βλ. σχετικά: Μαρωνίτης 5, σσ. 121-3, Γ´· Ιγνατιάδης κ.ά. 2, σ. 501, Δ´.)

6. Ο λειτουργικός ρόλος της «Νέκυιας»

Η κάθοδος στον Άδη είναι η μόνη περιπέτεια που ορίστηκε στον Οδυσσέα ως χρέος, για να του δείξει ο μάντης τον δρόμο του νόστου, δημιουργήθηκαν όμως συνθήκες που επέτρεψαν στον ποιητή να πει και πολλά άλλα. Ο ρόλος επομένως της «Νέκυιας» αξιολογείται με βάση όχι μόνο τα προγραμματισμένα αλλά και όσα απρογραμμάτιστα προέκυψαν στο πλαίσιό της:

- δόθηκαν, σε γενικές γραμμές, οι αντιλήψεις των ομηρικών ανθρώπων για τον Άδη και τους νεκρούς· έτσι, το ολύμπιο επίπεδο των θεών και το επίγειο των θνητών συμπληρώνεται τώρα με το «υπόγειο» των νεκρών, για να προκύψει ο τριεπίπεδος ομηρικός κόσμος·
- το αίτημα του Ελπίνορα ανέδειξε τη σημασία της ταφής του νεκρού·
- ο μάντης προφήτεψε στον Οδυσσέα μέχρι και τον θάνατό του·
- στη συνάντηση με τη μητέρα του φάνηκε και μια άλλη διάσταση του Οδυσσέα, πιο ανθρώπινη·
- αξιολογήθηκε η απήχηση του επικού ποιητή στους ακροατές του·

13 Οι απόψεις αυτές του Αχιλλέα για τη ζωή δίνουν την ευκαιρία να παρατηρηθεί ότι το ίδιο πρόσωπο μπορεί να εκφράσει διαφορετικές απόψεις για το ίδιο θέμα, αν το βλέπει από διαφορετική θέση.

14 Και έχει σημασία που η απόλυτη αυτή κατάφαση της ζωής εκφράζεται από τον Αχιλλέα, γιατί, όσο ζούσε, μπροστά στο δίλημμα «πιμμένος πρόωρος θάνατος ή μακριά και άδοξη ζωή» εκείνος προτίμησε χωρίς δισταγμό το πρώτο. (Βλ. σχετικά: Κακριδής, Ι. 2, σ. 94, Β´.) Από τη θέση του Άδη όμως αντέστρεψε την προτίμησή του. Ο Αχιλλέας «λαχταρά τη ζωή με το ίδιο πάθος με το οποίο κάποτε ασπάστηκε το θάνατο». (Heubeck, βλ. Ερμηνευτικό Υπόμνημα, τ. Β´, σ. 273, Ε´.)

15 Αυτό ήθελε ο Πηλέας για τον γιο του: να γίνει *μύθων τε ρήτηρ έργων τε πρῆκτηρ* (I 443), και το ίδιο ηρωικό ιδανικό, πραγματοποιημένο από τον Νεοπτόλεμο, κάνει περήφανο τον Αχιλλέα. (Για το όνομα του Νεοπτόλεμου βλ.: Βοσκός, τ. 1, σσ. 182-3 και 293-5, F16 – και το σχόλιο 5 στο BM.)

16 Ο νόμος της τριαδικότητας (ή των τριών) απαντά συχνά στη λαϊκή αφήγηση είτε αριθμητικά (βλ. τις σημ. 9 της 14ης διδ. Ενότητας και 6 της 9ης) είτε θεματικά (3 θέματα/μοίβα στη σειρά και με έμφαση συνήθως στο τρίτο, π.χ., τρία (3) αδέρφια, ο ένας πήγε ..., ο δεύτερος ..., ο τρίτος και καλύτερος ή ο μικρότερος ..., αυτός που θα πετύχει κτλ.): θεματικά ο νόμος αυτός απαντά συχνά και στην προσωπική λογοτεχνία. Γενικά, σπριζίζεται «σε ένα κοινό ψυχολογικό υπόστρωμα, δηλαδή μίαν ενδιάθετη τάση του ανθρώπου να ολοκληρώνει τη σκέψη του με τριαδικά σχήματα και, τρόπον τινά, να επαναπαύεται στις τριάδες και στην τριαδικότητα». Εκτός από τον χώρο της τέχνης του λόγου, η «αρχή της τριαδικότητας» απαντά και στη θρησκευτική ζωή, π.χ. οι τριάδες και τριαδικότητες της χριστιανικής παράδοσης και λατρείας (3 σταυροί, 3 Μαρίες, 3 Ιεράρχες, τρισάγιο, Αγία Τριάδα κτλ.). (Βλ. σχετικά: Σηφάκης, σσ. 106-7, Β´.)

- η τύχη του Αγαμέμνονα ακούστηκε σαν αντίθεση αλλά και ως ενδεχόμενο για την τύχη του Οδυσσέα·
- αξιολογήθηκε η ζωή από τη θέση του Άδη αλλά και η ζωή εκείνων που ζουν πάνω στη γη·
- η μορφή του Οδυσσέα βγήκε καθαρή λίγο πολύ από υποψίες εις βάρος του (σε σχέση με τον Αίαντα) και θα νοσήσει έχοντας φτάσει στην οριακή για την ανθρώπινη εμπειρία δυνατότητα·
- και εμείς γνωρίσαμε καλύτερα τον ομηρικό άνθρωπο και τον κόσμο του, αφού τα πολλά και ποικίλα που ακούγονται στον Άδη την επίγεια ζωή αφορούν, και ενημερωθήκαμε πληρέστερα αυτή τη φορά για την εξέλιξη του μύθου, αν και ο ποιητής σκόπιμα αφήνει τα θέματα ανοιχτά.

→ Η ραψωδία λ, λοιπόν, κατέχει ξεχωριστή θέση –και στο μέσον περίπου της *Οδύσσειας*– ενώ με τις προφητείες του Τειρεσία εγκαινιάζει το δεύτερο μέρος του έπους, την εκδίκηση. Με τις αναφορές, εξάλλου, στους τρωικούς ήρωες συνδέει την *Οδύσσεια* με την *Ιλιάδα*, ενώ με τις ιστορίες των μυθικών προσώπων απλώνεται ευρύτατα στον χώρο του μύθου.

Γ´. ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ ΣΤΑ «ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ – ΕΡΓΑΣΙΕΣ»

1. Καλό είναι να απομνημονεύσουν οι μαθητές τους στίχους των «παράλληλων κειμένων», που υπογραμμίζουν την αξία της ζωής και δείχνουν ότι οι ίδιες αντιλήψεις για τη ζωή και τον θάνατο διαιωνίζονται, παρά τις θρησκευτικές αλλαγές.
2. Το 5ο θέμα προσφέρεται για επισήμανση του ηρωικού ιδανικού (διάκριση στον λόγο και στα έργα – βλ. και τις σημειώσεις 4 και 15), αλλά και των επιδιώξεων των σημερινών γονέων για τα παιδιά τους.
3. Πρόσθετο θέμα: να διακρίνετε τις επιμέρους ενότητες της «Νέκυιας» (με βάση την περιληψη της ραψωδίας) και να επισημάνετε τη σύμμετρη δομή της, σύμφωνα με τις αρχές της τριαδικότητας και της αναλογίας (προϋποτίθεται, φυσικά, ότι οι μαθητές έχουν κατανοήσει τις έννοιες: συμμετρία, τριαδικότητα, αναλογία).

Δ´. ΑΠΟΣΠΑΣΜΑΤΑ ΑΠΟ ΤΗ ΣΧΕΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ/ΑΡΘΡΟΓΡΑΦΙΑ

1. Ο έπαινος του Αλκίνοου

«Ο φιλόξενος βασιλιάς απαλλάσσει πρώτα τον ήρωα από κάθε αρνητική υποψία: όχι, αυτός ο ξένος δεν μοιάζει με τους άλλους, που περιφέρονται ανά τον κόσμο και εξαπατούν τους αφελείς με τις φανταστικές και απίθανες ιστορίες τους. Και τώρα ο θεϊκός έπαινος: αυτός ο ξένος ξέρει να δίνει στον λόγο του μορφή, και το μυαλό του αστράφτει· κατέχει στην εντέλεια την τέχνη της διήγησης, όσο και όπως ένας επαγγελματίας αοιδός, *έπισταμένως*.

Μεγαλύτερος έπαινος για τον Οδυσσέα δεν θα μπορούσε αυτήν την ώρα να ακουστεί· γιατί η εξομοίωση του με *έπιστάμενον αοιδόν* όχι μόνον τον συγκρίνει με τον μουσολήπτο Δημόδοκο και τους άλλους άξιους ομοτέχνους, αλλά φαίνεται να τον ανεβάζει και ένα σκαλί πιο πάνω.

[...] είναι πολύ πιθανόν, αν όχι βέβαιο, ότι ο ποιητής του έπους διάλεξε αυτή την προσωρινή ανακοπή της διήγησης του ήρωά του, για να καθρεφτίσει και το δικό του προσώπειο [...] – διακριτικά όμως και ειρωνικά, πίσω και κάτω από το πρόσωπο του πολύτροπου Οδυσσέα, που η υψηλότερη αρετή του αποδεικνύεται εδώ πως είναι η ίδια η τέχνη της επικής ποίησης, η τέχνη της *Οδύσσειας*.» (Μαρωνίτης 5, σ. 130, Γ´· πρβλ. Μαρωνίτης – Πόλκας, σ. 91, Β´· βλ. και Ζερβού 2, σσ. 169-70, Β´).

2. Η άποψη του νεκρού Αχιλλέα για τη ζωή

«Πολλοί υποστήριξαν πως αυτός που έγραψε αυτούς τους στίχους πρέπει, κατά περίεργο τρόπο, να είχε χάσει κάθε αίσθηση για το μεγαλείο των ηρώων του Τρωικού πολέμου. Και όμως, τόσο πιο ταιριαστή είναι η απάντηση με το ήθος του Αχιλλέα, όσο πιο απρόσμενη ακούγεται. [...] Η ανυπαρξία στον θάνατο, που ο ήρωας αυτός συνειδητοποιεί περισσότερο από κάθε άλλον, αντιστρέφει τον κανόνα. Παραμένει ακόμη και ανάμεσα στους νεκρούς ο σφόδρα δυσαρεστημένος [...]. Ό,τι είναι οικείο σε όλες τις σκιές, η νοσταλγία της ζωής, από τη χαμηλότερη βαθμίδα έως την υψηλότερη, από τη δίψα για το αίμα των σφαγίων έως τη γεμάτη ένταση ερώτηση για τους απογόνους, αποκτά στην περίπτωση του σφοδρή βιαιότητα. Και πώς βηματίζει πάλι προς τα κάτω στο λιβάδι με τους ασφόδελους αυτός ακριβώς που μόλις είχε εκφράσει την επιθυμία ακόμη και να χάσει την ηρωική του ταυτότητα, μόλις πληροφορήθηκε τα κατορθώματα του ήρωα γιου του!» (Reinhardt, βλ. *Επιστροφή*, σσ. 138-9, Γ´).

18η ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ: μ, ν 1-209/<1-187>

(περίληψη – ανάλυση μικρών αποσπασμάτων)

- Οι τελευταίες περιπέτειες του Οδυσσέα, η αναχώρηση από τη Σχερία και ο νόστος
- Ανακεφαλαίωση των «Απολόγων» και της «Φαιακίδας»

A´. ΣΤΟΧΟΙ ΤΗΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ

1. Να παρακολουθήσουν συνοπτικά οι μαθητές τις τελευταίες περιπέτειες του Οδυσσέα, την αναχώρηση από τη Σχερία και την άφιξή του στην Ιθάκη, να σχολιάσουν δε τα σημαντικότερα θέματα.
2. Να ανακεφαλαιώσουν τους «Απολόγους» και να κατανοήσουν τη δομή και τον χαρακτήρα τους.
3. Να γνωρίσουν την έννοια του εγκιβωτισμού και να αξιολογήσουν την εφαρμογή του στην *Οδύσεια*.
4. Να κατανοήσουν τον λειτουργικό ρόλο και τον ιδιαίτερο χαρακτήρα της «Φαιακίδας».

Θεμελιώδεις έννοιες: Ομοιότητα – Διαφορά (Οδυσσέας – σύντροφοι: συνεργασία αλλά και διαφοροποίηση), Μεταβολή (εκπλήρωση του νόστου), Επικοινωνία (Ποσειδώνας – Δίας), Σύγκρουση – Μεταβολή (Ποσειδώνας – Φαίακες), Χώρος – Χρόνος (από τους μυθικούς χώρους στην Ιθάκη – από το παρελθόν στο παρόν), Οργάνωση (δομή των «Απολόγων» κτλ.) κ.ά.

B´. ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΕΣ ΚΑΙ ΔΙΔΑΚΤΙΚΕΣ ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ – ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ**1. Για τα κυριότερα θέματα της ραψωδίας μ:**

- Η εφαρμογή της οδηγίας της Κίρκης για την αντιμετώπιση των Σειρήνων¹ με τη συνεργασία όλων τούς εξασφάλισε ανώδυνο πέρασμα από εκεί: η επιλογή, βέβαια, να πλησιάσουν προς τη Σκύλλα τούς στοίχισε έξι συντρόφους, απέφυγαν όμως έτσι μια πιθανή ολοκληρωτική καταστροφή από τη Χάρυβδη.
- Ενώ η απειθαρχία των συντρόφων στη Θρινακία ήταν ολέθρια γι' αυτούς: παρά την προειδοποίηση του Οδυσσέα για τη συμφορά που τους περιμένει, αν αγγίξουν τα βόδια του Ήλιου² – με ένορκη μάλιστα δέσμευση –, οι σύντροφοι, όταν έμειναν μόνοι,³ άθηψαν τον λόγο και τον όρκο τους. Έχει βέβαια ελαφρυντικά⁴ η σφαγή των βοδιών (τη βιολογική ανάγκη της πείνας⁵ κυρίως), δεν παύει όμως να αποτελεί ύβρη, που μεγεθύνεται με την επιμονή τους στο φαγοπότι επί εξαήμερο,⁶ παρά τις επιπλήξεις του Οδυσσέα και, κυρίως, παρά τα σημεία και τέρατα⁷ που τους έδειχναν οι θεοί, ώστε να ακολουθήσει επαρκώς δικαιολογημένη η τιμωρία. Έτσι, τα πράγματα εξελίχθηκαν σύμφωνα με την προοιμιακή πρόληψή τους στο α7-11/<6-9>, με την απόφαση του Δία στο ι615-8/<553-5>⁸ και

1 Ο Οδυσσέας έπρεπε να ακούσει το μαγευτικό τραγούδι των Σειρήνων, για να το ακούσουν και οι ακροατές. Η μαγεία του τραγουδιού για τον Οδυσσέα έγκειται στην υπόσχεση για «καινούρια γνώση». Η μορφή των Σειρήνων δεν περιγράφεται, αφήνεται ελεύθερη στη φαντασία των ακροατών, γι' αυτό και οι εικαστικές συλλήψεις τους ποικίλλουν.

2 Η προειδοποίηση αυτή, που έχει και το κύρος του Τειρεσία, συναρτημένη με την ανυπακοή των συντρόφων και την επακόλουθη τιμωρία, εντάσσει και το επεισόδιο της Θρινακίας στο ηθικό σχήμα της *Οδύσειας*: προειδοποίηση – μη συμμόρφωση – τιμωρία. «[...] η συμπλοκή μοίρας, ενοχής και θεϊκής βούλησης, οι οποίες αποτελούν τα συνεκτικά στοιχεία της *Οδύσειας*, δεν αποσιωάζουν ούτε από τον παραμυθικό της κόσμο [...]» (Reinhardt, βλ. Επιστροφή, σ. 76, Γ´).

3 Ο ύπνος έπαιξε τον ρόλο του, όπως στον ασκό του Αιόλου. «Οι εταίροι πρέπει, για να δοκιμαστούν, να δράσουν μόνοι τους. Αν περάσουν τη δοκιμασία, θα επιστρέψουν στην πατρίδα τους, αν όχι, θα αφανιστούν.» (Reinhardt, ό.π., σ. 116).

4 Ελαφρυντικό, βέβαια, δεν μπορεί να θεωρηθεί η προσπάθεια του Ευρύλοχου να συνδυάσει τη σφαγή με θυσία στους θεούς.

5 Ο πειρασμός αυτός, που πίεζε και τον Οδυσσέα, διέσπειλε το ήθος τους: εκείνος έδειξε αυτοκυριαρχία και ευσέβεια, ενώ οι σύντροφοι ενδοσικόπητα και ασέβεια, γι' αυτό και από «θύτες θα γίνουν θύματα». (Μαρωνίτης 5, σ. 142, Γ´.)

6 Πρβλ. το *μωραίνει Κύριος ὃν βούλεται ἀπολέσαι* της Γραφής.

7 Η συμπεριφορά των ψημένων ζώων, όπως και το μαγευτικό τραγούδι των Σειρήνων και η Σκύλλα και η Χάρυβδη, ανήκουν όλα στον χώρο του παραμυθιού. Η σφαγή όμως των βοδιών του Ήλιου, όπως και το παραμύθι του Κύκλωπα, διαφέρουν από τις άλλες παραμυθιακές περιπέτειες του Οδυσσέα, διότι σ' αυτές προστέθηκε θρησκευτικότητα και ηθική, η ηθική της *Οδύσειας* (βλ. σχετικά: Reinhardt, στο *Επιστροφή*, σσ. 115-8, Γ´· πρβλ. τη σημ. 2). Για τα παραμυθιακά στοιχεία της *Οδύσειας* γενικά και για τη μετάπλασή τους στο έπος βλ. Hölscher, στο *Επιστροφή*, σσ. 309 κ.ε., Γ´· Hölscher, Γ´ (διάσπαρτα).

8 «Το ζήτημα είναι να μην αρχίσει το κακό· άπαξ και το κινήσουν οι άνθρωποι (στην περίπτωση μας ο Οδυσσέας στο τέλος της «Κυκλώπειας»), δεν γυρίζει πια πίσω· οι θεοί το προάγουν ως το τέλος του.» (Μαρωνίτης 5, σ. 141, Γ´).

με τις πιθανές προβλέψεις του Τειρεσία και της Κίρκης⁹ πριν λίγο, ο τρόπος απόμεινε μόνο να γίνει γνωστός: η διαμαρτυρία του Ήλιου και η άμεση ανταπόκριση του Δία με το κεραυνοβόλημα του караβιού στέρησε τη ζωή, και βέβαια τον νόστο, από τους σύντροφους, όχι όμως και από τον Οδυσσέα, γιατί αυτός και την οργή των θεών δεν προκάλεσε αυτή τη φορά, αλλά και γιατί *πολύτροπος* και *πολύτλας* καθώς είναι, «μπόρεσε να χρησιμοποιήσει ακόμη και τα συντρίμια για να σωθεί», όπως παρατηρεί ο Μαρωνίτης (5, σ. 141, Γ´).

→ Οι σύντροφοι λοιπόν (μόνο του προσωπικού караβιού του Οδυσσέα όμως), πέρα από τις θεϊκές προδιαγραφές, «χάθηκαν απ' τα δικά τους τα μεγάλα σφάλματα».¹⁰ Επιβεβαιώνεται έτσι εκ των πραγμάτων, θετικά και αρνητικά, η ηθική αρχή της *Οδύσσειας*, ότι, σε μεγάλο βαθμό, οι άνθρωποι, ορίζουν τη μοίρα τους.

2. Για τα κυριότερα θέματα της ραψωδίας ν1-209/<1-187>:

α. Η μαγεμένη, πάλι, σιωπή των Φαιάκων, επιβεβαιώνει τη γοητεία που άσκησε ο Οδυσσέας τόσο ως αφηγητής όσο και ως ήρωας πολλών και φοβερών· ο πριν λίγο άγνωστος και ανώνυμος ναυαγός κέρδισε βάθος και υψώθηκε σε μορφή που έδωσε συγκεκριμένο περιεχόμενο σε όσα προοιμιακά τού απέδωσε ο ποιητής¹¹ (α 1-7/<1-5>)· τιμήθηκε έτσι ακόμη περισσότερο (με πρόσθετα δώρα, αποχαιρετιστήριο γέυμα κτλ.).

β. Ο νυχτερινός πλους με τον Οδυσσέα να κοιμάται έναν ύπνο βαθύ σαν τον θάνατο μέχρι και την εναπόθεσή του στην αμμουδιά, για να προκύψει προφανώς η έγερσή του στην πατρίδα σαν ανάσταση. Τόσο γρήγορα και αιγιματικά συντελέστηκε το με αγωνία αναμενόμενο μέγα γεγονός της *Οδύσσειας*!

γ. Η εξυμνητική παρουσίαση του Οδυσσέα στους στίχους 102-5/<89-92>¹² ανακαλεί λέξεις και φράσεις ή έννοιες του προοιμίου (α 2-5/<2-4>), για να κλείσει εδώ (στη μέση του έπους) ο κύκλος του εξωτερικού νόστου του ήρωα με τα πάθη της θάλασσας, πριν ανοίξει ο κύκλος του εσωτερικού νόστου με τα πάθη της πατρίδας (που προαναγγέλλεται και αυτός στο α 22/<18-9>)· έτσι, «ο "ύπνος-νόστος", ο "ύπνος-θάνατος" λειτουργεί ως απόσβεση όλων των προηγούμενων παθών του».¹³

δ. Ενδιαφέρον παρουσιάζει και ο υποτροπιασμός του Ποσειδώνα: αν και παραιτήθηκε από την καταδίωξη του μισπού του ήρωα μετά το τελευταίο ναυάγιο (ε 415-420/<377-81>), δεν μπόρεσε να ανεχθεί τον εύκολο και τιμημένο νόστο του μέσα απ' τη θάλασσά (του) με τη βοήθεια μάλιστα των απογόνων του (βλ. η <61> κ.ε.). Παραπονέθηκε λοιπόν γι' αυτό στον Δία και με την άδεια του πήρε μια τελευταία ικανοποίηση μαρμαρώνοντας το γοργό καράβι των Φαιάκων¹⁴ (πρβλ. την προοικονομία αυτής της τιμωρίας στο θ 679-88/<564-71>)· η σοβαρότερη, ωστόσο, απειλή του θεού (η περιβράχωση της Σχερίας) δεν πραγματοποιήθηκε, γιατί οι Φαίακες, με επικεφαλής τον Αλκίνοο, υποσχέθηκαν στον Ποσειδώνα ότι θα σταματήσουν το ξεπροβόδισμα των ξένων, του πρόσφεραν πλούσια θυσία και όρθιοι γύρω στον βωμό του προσεύχονταν· έτσι, το θέμα αυτό έμεινε ανοικτό,¹⁵ για να αποτελεί, φαίνεται, παράδειγμα αποτροπής του μοιραίου λόγω ευσέβειας, σύμφωνα με το γενικότερο πνεύμα της *Οδύσσειας* που θέλει τον άνθρωπο συμμετοχο στη διαμόρφωση της μοίρας του.

9 Όλες αυτές οι αναφορές υπογραμμίζουν τη σημασία του επεισοδίου: πρόκειται για *την* καταστροφή, μετά την οποία ο Οδυσσέας μένει μόνος: «μόνος απέναντι στην Καλυψώ που τον θέλει· μόνος απέναντι στον Ποσειδώνα που τον απειλεί· μόνος απέναντι στους μνηστήρες που σφετερίζονται το σπίτι και τη γυναίκα του.» (Μαρωνίτης 5, σ. 135, Γ´).

10 Αυτό όμως δεν σημαίνει ότι σε όλα έφταιγαν οι σύντροφοι και ο Οδυσσέας ήταν άσπογος. «Κάποτε η αυτοσυνητητική φρόνηση των εταίρων» υποδείκνυε χειρισμούς σωτήριους όπως στη σπηλιά του Πολύφημου (ι 248-54 <224-9>) και κατά την απομάκρυνσή τους από κει (ι 551-8/<494-500>), όταν ο ασυγκράτητος αρχηγός τους έφτασε ως την ύβρη, που καθάρισε, ωστόσο, τη δική τους καταστροφή. Τα σφάλματά τους όμως δεν εξομοιώνονται γιατί, ενώ οι σύντροφοι δεν φαίνεται να τα συναισθάνονται, ο αρχηγός τους τα ομολογεί και τα καταδικάζει, αφού στο μεταξύ βρήκε τον καιρό και να τα πληρώσει. (Βλ. σχετικά Μαρωνίτης 5, σσ. 137-8, Γ´ πρβλ. Μαρωνίτης, σσ. 321 και 327, Β´.) (Σχετικά είναι τα αποσπάσματα Δ₁, Δ₂.)

11 Βλ. σχετικά: Schadewaldt, τ. Β´, σ. 219, Β´· Κακριδής, Ι. 5, σ. 77, Β´.

12 Δίνεται συνοπτικά εδώ η βασική ιδιότητα του Οδυσσέα (η ισόθεη σκέψη), η ιστορία του και η τωρινή του κατάσταση.

13 Βλ. σχετικά: Μαρωνίτης 5, σσ. 146 και 151-3, Γ´· Κακριδής, Ι. 5, σ. 77, Β´· Suerbaum, στο *Επιστροφή*, σ. 358, σημ. 52, Γ´.

14 Με το πέτρωμα του θαυμαστού πλοίου των Φαιάκων «ο ποιητής θέλει να μας μεταδώσει παραστατικά την εξαφάνιση εκείνου του παραμυθικού θαυμαστού κόσμου.» (Suerbaum, ό.π., σ. 358, σημ. 52, Γ´). Για το θέμα του αιτιολογικού μύθου βλ.: Κακριδής, Ε. 2, σσ. 267-75, Δ´· Αναστασιάδης, σσ. 96-7, Β´· το σχόλιο 2 και το Β₂ στο ΒΜ.

15 Διαφορετικά, η τιμωρία αυτή θα ήταν πολύ βαριά για τον φιλόξενο λαό των Φαιάκων και θα ερχόταν σε αντίθεση με το πνεύμα της *Οδύσσειας*. Με τον χειρισμό αυτό, και ο Ποσειδώνας πήρε μια ικανοποίηση και ο αποκλεισμός του πολιτισμένου και ευσεβούς λαού των Φαιάκων αποφεύχτηκε. (Σχετικό είναι το απόσπασμα Δ₃.)

3. Οι περιπέτειες της ραψωδίας μ παρουσιάζουν αντιστοιχίες προς εκείνες των ραψωδίων *Ι* και *Κ* ως προς τη διάταξη των επεισοδίων και την εναλλαγή και επιτρέπουν σχηματοποίηση της **δομής των «Απολόγων»**¹⁶ και σχετικά σχόλια (οι στίχοι με βάση το αρχαίο κείμενο):

Ι : Κίκονες: σύντομο επεισόδιο, με απώλειες (<39-66>: 28 στ.)	Λωτοφάγοι: σύντομο, χωρίς απώλειες (<83-104>: 22 στ.)	Κύκλωπες: εκτεταμένο, με φριχτές απώλειες (<106-566>: 461 στ.)
Κ : Αίολος: σύντομο, χωρίς απώλειες· το αρχικό καλό όμως γυρίζει σε κακό (<1-76>)	Λαιστρυγόνες: σύντομο, με τεράστιες, φριχτές απώλειες (<81-132>: 52 στ.)	Κίρκη: εκτενές και ευχάριστο γενικά· το αρχικό κακό γυρίζει εδώ σε καλό (<135-574>: 440 στ.)
Λ : Νέκυια: εκτενέστατο (640 στ.) και πολύστοχο επεισόδιο με δική του σύμμετρη οργάνωση. Η παρεμβολή του ανάμεσα στις 6 πρώτες και 6 τελευταίες περιπέτειες του Οδυσσέα υπογραμμίζει, συν τους άλλους, την εξαιρετική σημασία του.		
Μ : Σειρήνες: σύντομο, χωρίς απώλειες (<166-200>: 35 στ.)	Σκύλλα: σύντομο, με απώλειες (<201-259>: 59 στ.)	Θρινακία: εκτενές, με προβλήματα αλλά χωρίς απώλειες (<260-402>: 143 στ.)
ναυάγιο: σύντομο, καταστροφικό (<403-425>: 23 στ.)	Χάρυβδη: σύντομο, χωρίς απώλειες (<426-446>: 21 στ.)	Ωγυγία: εκτενές χρονικά/σύντομο αφηγηματικά, με προβλήματα αλλά αίσιο τέλος (<447-450>: 4 στ· πρβλ. η <244-466>)

α. Τη **δομή** των «Απολόγων» καθόρισαν ποιητικοί κυρίως λόγοι: η τριαδική διάταξη των επεισοδίων με εκτενέστερο το τρίτο (βλ. τη σημ. 16 της προηγούμενης διδ. Ενότητας), η εναλλαγή των συνεπειών, η ποικιλία, για να χωρέσουν πολλές μορφές κοινωνικής οργάνωσης, από τη ρεαλιστική για την εποχή κοινωνία των Κίκωνων ως την πρωτόγονη των Κυκλώπων, από τη μια μεριά, και την υπερπολιτισμένη της Σχερίας, από την άλλη, αλλά και μορφές μαγισμών και μυθικών τεράτων και η εικόνα του Άδην. Και όλα αυτά συνδεδεμένα με τον *πολύτροπον* ήρωα της Τροίας, που έγινε έτσι και *πολύτλας*.

β. Ο **χαρακτήρας** των «Απολόγων»: Οι «Απόλογοι» είναι διηγήσεις του Οδυσσέα σε πρώτο πρόσωπο¹⁷ για τα δύο πρώτα κυρίως χρόνια των περιπετειών του, όταν αγωνιζόταν να νοσήσει μαζί με τους συντρόφους, εγκιβωτίζονται όμως στον τελευταίο σταθμό της μοναχικής πορείας του προς την Ιθάκη τον δέκατο χρόνο. Κυριαρχεί σ' αυτούς ένας φανταστικός και παραμυθιακός κόσμος σε αντίθεση με τον ρεαλιστικό, σε γενικές γραμμές, κόσμο των σαράντα μιας ημερών του παρόντος της *Οδύσσειας*.¹⁸

γ. Οι «Απόλογοι» δίνουν την ευκαιρία να συζητηθεί και το θέμα της **διαστολής του χρόνου**, ο οποίος τη δεύτερη νύχτα στη Σχερία πήγε να ξεχαστεί· η γοητεία των αφηγήσεων του Οδυσσέα, που συναρπάζει όλους, συναρπάζει και τον ίδιο και τον κάνει να ξεχάσει την αναχώρηση. Θα τη θυμηθεί πάλι το πρωί και θα αδημονεί μέχρι τη βραδινή αναχώρηση, γιατί τα μαγικά πλοία των Φαιάκων δεν ταξιδεύουν στο φως (<θ562>).¹⁹ Ας σημειωθεί ακόμη ότι οι *Άλκίνου Απόλογοι*, μαζί με τον *Άρητης Απόλογον*, διαγράφουν έναν μεγάλο κύκλο: με την Ωγυγία άρχισε τη διήγησή του ο Οδυσσέας το προηγούμενο βράδυ και με την Ωγυγία την κλείνει τώρα.

4. Για την **τεχνική του εγκιβωτισμού** βλ. το Δ₂ στο ΒΜ. Λίγα συμπληρωματικά σχόλια:

Με την τεχνική του εγκιβωτισμού και την αναδιάρθρωση, έτσι, της αφηγηματικής ύλης ο ποιητής πέτυχε:

- να δείξει πρώτα (με την «Τηλεμάχεια») την κατάσταση της Ιθάκης και, εμμέσως, τον Οδυσσέα μέσω θεών,

16 O Reinhardt ταξινομεί διαφορετικά τους «Απολόγους» (βλ. *Επιστροφή*, σ. 75, Γ'): «Οι περιπέτειες ταξινομούνται με τέτοιο τρόπο από τον ποιητή, ώστε να διαγράφουν την πορεία μιας μοίρας, και μάλιστα μιας τριπλής μοίρας: πρώτα γίνεται λόγος για τους εταίρους που πλέουν με όλα τα πλοία, έπειτα για το μοναδικό πλοίο που σώζεται και, τέλος, για τον Οδυσσέα, που μένει έρημος και μόνος.»

17 Με την πρωτοπρόσωπη αφήγηση των «Απολόγων» ο ποιητής αποστασιοποιείται από τις περιπέτειες αυτές του Οδυσσέα, που στην πλειονότητά τους ανήκουν στον απροσδιόριστο χώρο του μύθου· μεταφέρει έτσι την αξιοπιστία για όσα φανταστικά ακούγονται εκεί στον ίδιο τον ήρωα, από την άλλη μεριά όμως προσδίδει σ' αυτές περισσότερο κύρος, αφού παρουσιάζονται ως γεγονότα βιωμένα (βλ. και Αναστασίου 1, σσ. 79 και 83, Γ').

18 O Suerbaum παρατηρεί σχετικά: «Ο πρωικός αριστοκρατικός κόσμος έχει τη θέση του στην, κατά κάποιον τρόπο, αντικειμενική σφαίρα της τριτοπρόσωπης αφήγησης, ενώ η πρωτοπρόσωπη αφήγηση του Οδυσσέα στρέφει το βλέμμα της προς τον παραμυθικό κόσμο.» (*Επιστροφή*, σ. 346, Γ').

19 Βλ. σχετικά: Hölscher, σσ. 143, 181-2, 318, Γ'.

συγγενών, φίλων, εχθρών, συμπολεμιστών·

- να δραματοποιήσει τις τελευταίες μέρες του νόστου (και της αποκατάστασης του ήρωα), να αφήσει δε τον ίδιο να διηγηθεί τις περιπέτειες των προηγούμενων 10 χρόνων του (βλ. και τη σημ. 7 της 17ης διδ. Ενότητας)·
  - να δώσει ίσο βάρος με τον νόστο (μαζί με την «Τηλεμάχεια») στο θέμα της αποκατάστασης.
- Έτσι προκύπτει αβίαστα ότι η επιλογή του Ομήρου είναι μεγαλοφυής.

5. Ο λειτουργικός ρόλος και ο ιδιαίτερος χαρακτήρας της «Φαιακίδας»

Η τριήμερη «Φαιακίδα» έχει διπλό ρόλο στο σώμα της *Οδύσσειας*: αποτελεί ένα σημαντικό επεισόδιο στην εξέλιξη του νόστου και λειτουργεί ως χώρος έκθεσης των δεκάχρονων περιπετειών του Οδυσσέα. Ο διπλός αυτός ρόλος καθορίζει και τον ιδιαίτερο χαρακτήρα του επεισοδίου: συνιστά μετάβαση του ήρωα από τον νεραϊδένιο κόσμο της Ωγυγίας στην ανθρώπινη (αν και ιδεατή) Σχερία και επαναπροσδιορισμό του προσώπου του, αλλά και αποκάλυψη της ταυτότητας και της θαυμαστής «ιστορίας» του, με αποτέλεσμα να κερδίσει θαυμασμό, δώρα, τον ίδιο τον νόστο, και να είναι πια έτοιμος για όσα τον περιμένουν στην Ιθάκη.²⁰

Το όλο επεισόδιο της «Φαιακίδας» φαίνεται να ανήκει στον φανταστικό χώρο του μύθου και του ονείρου. Αυτό, κατά τον Γ. Αναστασίου, σημαίνουν οι δύο ύπνοι του ήρωα: «Καθώς ο Οδυσσέας φτάνει θαλασσοδαρμένος στο νησί των Φαιάκων, πέφτει σε βαθύ ύπνο, για να ξυπνήσει μπροστά στη Ναυσικά (να εισέλθει δηλαδή στον χώρο του ονείρου). Κοιμισμένος φεύγει επίσης από το νησί, για να ξυπνήσει στην Ιθάκη (να βγει δηλαδή από το όνειρο και να εισέλθει στην “ιστορική” ζωή του νόστου). Το επεισόδιο λοιπόν της “Φαιακίδας” περικλείεται από δύο ύπνους ή, σε μια άλλη έννοια, είναι το περιεχόμενο ενός ύπνου σαν μια ονειρική περιπέτεια του ήρωα». (Αναστασίου 1, σσ. 73 και 85, Γ´· πρβλ. το σχετικό απόσπασμα Δ₄.)

Γ´. ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ ΣΤΑ «ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ – ΕΡΓΑΣΙΕΣ»

1. Για τα δεύτερα «παράλληλα κείμενα» ακολουθεί σχόλιο του Δ.Ν. Μαρωνίτη (από επιφυλλίδα του στην εφημερίδα *Το Βήμα* με τίτλο «Στον αστερισμό του Ρίτσου»), που διευκολύνει τη σχετική συζήτηση: Στο ποίημά του «ο Ρίτσος [...], με περιπαικτική τόλμη, αποδραματοποιεί σε όλα τα σημεία της την ανίερη πράξη και τον όλεθρο των συντρόφων του Οδυσσέα, ενώ συγχρόνως τους απαλλάσσει από τη βαριά ενοχή που τους αποδίδει ο ποιητής, ενοχοποιώντας, εξίσου περιπαικτικά, την αναπόφευκτη αρχαία μοίρα. Στους αντίποδες του Ρίτσου βρέθηκε πολύ νωρίτερα [...] ο Σεφέρης [...]. [Στο δικό του ποίημα] οι εταίροι [...] αναγνωρίζουν στον Άδη [στα χαμπλά] την ασύγγνωστη ελαφρομυαλιά τους. [...] Η σύγκριση των δύο αυτών (ομόθεμων αλλά, από κάθε άποψη, αντίρροπων) ποιημάτων απαιτεί ξεχωριστή δοκιμή. Εδώ αποκαλύπτεται το σήμα της αναμφισβήτητης, κατά τη γνώμη μου, παραπομπής του Ρίτσου στον Σεφέρη, γιατί ο τελευταίος στίχος του δικού του ποιήματος [...] προϋποθέτει και αντιμάχεται το τελευταίο δίστιχο του σεφερικού ποιήματος [...]. Το “χορτάτοι” ιδιαίτερα βγάζει μάτι».
2. Στο 1ο «θέμα» χρειάζεται να τονιστεί κατά τη συζήτηση ότι επιβεβαιώνεται βέβαια ο αγώνας του Οδυσσέα (τριπλή αποτροπή και δέσμευση με όρκο), αφορά όμως τους συντρόφους του προσωπικού μόνο καραβιού του και όχι των άλλων έντεκα που κάθηκαν στους Λαιστρυγόνες, ενώ το προοίμιο δεν τους διακρίνει· γιατί άραγε; (Προκαλούνται οι μαθητές να κάνουν σχετικές υποθέσεις.)
3. Το 2ο «θέμα» αποτελεί διασκευή ανάλογης εργασίας των Ιγνατιάδη κ.ά. 2, σ. 279, Δ´.
4. Το 5ο «θέμα» μπορεί να δοθεί ως έκθεση (μεταξύ άλλων) στο μάθημα των Νέων Ελληνικών (ενδέχεται μερικοί μαθητές να το προτιμήσουν).
5. Πρόσθετο «θέμα»: Ποιος ο λειτουργικός ρόλος και ο ιδιαίτερος χαρακτήρας της «Φαιακίδας»;
6. Για τη «διαθεματική δραστηριότητα», αν την αναλάβουν κάποιοι μαθητές, συνεργαζόμαστε μαζί τους για την αναζήτηση και μελέτη σχετικού υλικού. Για τη σχετική με τη φιλοξενία «διαθεματική δραστηριότητα», αν την έχουν επιλέξει μερικοί μαθητές, τους θυμίζουμε να συμπεριλάβουν και τα στοιχεία της διευρυμένης φιλοξενίας των Φαιάκων στον Οδυσσέα.
7. Αυτονόητο είναι ότι τα «ανακεφαλαιωτικά σχόλια» του ΒΜ (Δ, 1-4) συζητούνται στην τάξη.

20 Ο Οδυσσέας διηγείται συνοπτικά και στην Πηνελόπη τις περιπέτειές του μέχρι και την άφιξη στην Ιθάκη, η επιλογή ωστόσο του εγκιβωτισμού των «Απολόγων» στο πλαίσιο της «Φαιακίδας» συνδέει τις περιπέτειες με τον νόστο του ήρωα, με τρόπο όμως που δεν εμποδίζει την ομαλή πορεία του γυρισμού (βλ. σχετικά: Αναστασίου 1, σσ. 74 κ.ε., Γ´).

Σημείωση: Καλό είναι να προετοιμαστεί η ανάγνωση του κειμένου της επόμενης Ενότητας.

Δ΄. ΑΠΟΣΠΑΣΜΑΤΑ ΑΠΟ ΤΗ ΣΧΕΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ/ΑΡΘΡΟΓΡΑΦΙΑ

1. Η νηπιότητα των εταίρων και η παράτολμη υπερβολή του αρχηγού τους

«Αν [...] η νηπιότητα αποτελεί το ένα άκρο της αρνητικής συμπεριφοράς, η παράτολμη υπερβολή ορίζει το άλλο άκρο της· στο σχήμα όμως της κοινής κυκλικής συμφοράς τα δύο άκρα, κάπου και κάποτε, συμπίπτουν. [...]

Τούτο δεν σημαίνει ότι τελικώς εξομοιώνονται μεταξύ τους στη διάπραξη μοιραίων σφαλμάτων οι *νήπιοι* εταίροι και ο *σχέτλιος* αρχηγός τους, γιατί τους διακρίνει σαφώς μια διπλή διαφορά. Στην περίπτωση των συντρόφων η καταγγελία γίνεται κατά κάποιον τρόπο εξ αντικειμένου· την προκαταβάλλει ο ίδιος ο ποιητής στο προσώμιο του έπους του, εκεί ακριβώς που εξαιρεί τη φιλέταιρη συμπεριφορά του Οδυσσέα. Ενώ τα σφάλματα του σχέτλιου αρχηγού δηλώνονται εξ υποκειμένου, και μάλιστα από τον ίδιο τον σφάλλонта· που, αναδρομικώς έστω (στη διήγηση της κυκλώπειας περιπέτειάς του προς τους Φαίακες) τα ομολογεί και τα καταδικάζει. Ακόμη κι αν πρέπει η αυτοκριτική αυτή ομολογία του Οδυσσέα να εκτιμηθεί ως ελιγμός της πολύτροπης φύσης του, παραμένει ισχυρή ως σήμα αυτογνωσίας, έστω και με κάποια δόση ποιητικής ειρωνείας.» (Μαρωνίτης 5, σ. 138, Γ΄).

2. Η εξέλιξη του Οδυσσέα μέσα στους «Απολόγους»

«Μέσα στους Απολόγους ο Οδυσσέας εξελίσσεται: αν συγκριθεί η προκλητική του αισιοδοξία στην Κυκλώπεια με την ώριμη σύνεσή του στη Θρινακία, η διαφορά είναι τόσο μεγάλη, που θα μπορούσε κανείς με σύγχρονη ορολογία να μιλήσει για πνευματική πορεία και περιπέτεια. Τίποτε αντίστοιχο δεν παρατηρείται στη συμπεριφορά των εταίρων. Ενώ ο Οδυσσέας ωριμάζει, οι σύντροφοι σταθμεύουν κατά κάποιον τρόπο παθητικά μέσα στον κίνδυνο και στην απειλή, κι αυτή η πανομοιότυπη σχεδόν κάθε φορά στασιμότητά τους είναι εντέλει μια μορφή βαθύτερης νηπιότητας.» (Μαρωνίτης 2, σ. 55 στην αναδημοσίευση, Γ΄).

3. Η ανιδιοτελής φιλανθρωπία των Φαιάκων

«Αν ο Οδυσσέας είναι *φιλέταιρος*, μόλο που η τόλμη του στοιχίζει κάποτε ανθρώπινες ζωές, οι Φαίακες όμως είναι όχι απλώς φιλόξενοι, αλλά φιλάνθρωποι, μια που βοηθούν τόσο πολύ ανθρώπους ξένους, που τους βλέπουν πρώτη φορά, αφηφώντας μάλιστα την απειλή του Ποσειδώνα. Κι όταν εκείνοι τιμωρούνται με το μαρμάρωμα του καραβιού και την απειλή να περικλειστεί με βουνό η θαλασσινή τους πολιτεία, αυτός μετράει τα πλούτη και τα δώρα του (ν 215-218), πάντα καχύποπος, χωρίς να ξεχνάει την αγάπη του στα υλικά αγαθά.» (Ζερβού 2, σ. 255, Β΄).

«Φαίνεται πως στην *Οδύσσεια* οι άνθρωποι ωριμάζουν νωρίτερα από τους θεούς τους, ή γενικότερα η ποίηση πάει πολύ πιο μπροστά από τη θρησκεία. Ο ίδιος ο ποιητής φαίνεται να ξεπερνά συχνά τις θρησκευτικές αντιλήψεις της εποχής του. Η φιλάνθρωπη πολιτεία των Φαιάκων, μακριά από κάθε άγνοια, με πολλαπλασιασμένη τώρα την, τελικά, *ενσυνείδητη* αυτοθυσία της υπερβαίνει την απλοϊκή χρησιμοθηρική αντίληψη ότι το “κακό” τιμωρείται και ότι το “καλό” αμείβεται. Ο ποιητής σπάει τα δεσμά της παράδοσης [...], για να αναδείξει την έννοια της εθύνης του ανθρώπου. Μιλούμε για μια ευθύνη αποδεσμευμένη από την αμοιβή, ακόμα και την ηθική επιβράβευση. Η άποψη αυτή *ενοφθαλμίζεται* υπομονετικά στο σχέδιο της *Οδύσσειας* διαφωνώντας κατά κάποιον τρόπο με το κεντρικό νήμα που καταλήγει στη δικαίωση του φιλέταιρου και σε γενικές γραμμές δίκαιου και ευσεβούς βασιλιά. [Κι αν δεν ξέρουμε τι συμβαίνει μετά, κι αν ο ποιητής δεν θέλησε ή δεν μπόρεσε να δώσει απάντηση και τέλος, αυτό “σημαίνει πως δεν υπάρχει απάντηση” κι όλα τα ενδεχόμενα μένουν ανοιχτά και κυρίως το ίδιο το κείμενο ανοιχτό σ’ όλες τις αναγνώσεις].» (Ο.π., σσ. 257-8).

4. Ο «νόστιμος ύπνος» του Οδυσσέα

«Στον κρίσιμο [...] αρμό της *Οδύσσειας*, που δένει το πρώτο με το δεύτερο μέρος του έπους, ο νόστος του ήρωα συμπλέκεται με τον ύπνο του. Έτσι ύπνος και νόστος προβάλλονται ως δίδυμο θέμα: ο νόστος αναδύεται μέσα από τον ύπνο, φαίνεται να γεννιέται μέσα από τον ύπνο.

Το ίδιο όμως αυτό δίδυμο θέμα με αντίστροφη τώρα διάταξη (νόστος – ύπνος) βρίσκεται και σε κάποιον άλλο κρίσιμο αρμό της *Οδύσσειας*, στο τέλος της πέμπτης ραψωδίας. [...] Ο ήρωας βυθίζεται [εκει] στον ύπνο [...] σαν τον μισοσβημένο δαυλό [...]. Πολλά στοιχεία της πέμπτης ραψωδίας [...] δείχνουν ότι η άφιξη του Οδυσσέα στο νησί των Φαιάκων αποτελεί τον πρώτο σταθμό του νόστου του.

Στους δύο σταθμούς του νόστου εμπλέκεται ο ύπνος με διαφορετικό ρόλο κάθε φορά: την πρώτη φορά ανα-

παύει τον ήρωα από τη δεκάχρονη θαλασσινή περιπέτειά του [...]· τη δεύτερη φορά ο ύπνος γίνεται ήρεμη κοίτη που μεταφέρει τον ήρωα από τη Σχερία στην Ιθάκη. Έτσι “Φαιακίδα” και “Απόλογοι” κυκλώνονται από το θέμα “ύπνος – νόστος”· η άφιξη στην Ιθάκη παραπέμπει στην άφιξη στη Σχερία, και αντίστροφα· τα ενδιάμεσα ακούγονται (όπως και είναι) σαν τεράστια παρενθήκη.» (Μαρωνίτης σσ. 284-5, Β´· βλ. και *Όψις ενυπνίου*, σσ. 12 κ.ε., Β´· Μαρωνίτης – Πόλλας, σσ. 107-8, Β´).

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ: «ΜΝΗΣΤΗΡΟΦΟΝΙΑ» (ραψωδίες ν 210/<187>-ω)

19η ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ: ν 210-494/<187-440> (περίληψη)

ν 210-464/<187-413> (ανάλυση)

Το ξύπνημα του Οδυσσέα στην Ιθάκη και η συνάντησή του με την Αθηνά

Α´. ΣΤΟΧΟΙ ΤΗΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ

1. Να αντιληφθούν οι μαθητές ότι με τη ραψωδία ν αρχίζει το τρίτο μέρος της *Οδύσσειας*, η «Μνηστροφονία», και να κατανοήσουν ότι ο ποιητής θεωρεί ισοβαρή τα δύο μεγάλα θέματα της *Οδύσσειας*, τον εξωτερικό και τον εσωτερικό νόστο του Οδυσσέα.
2. Να χαρούν τον ειρωνικό τρόπο με τον οποίο οδηγείται ο Οδυσσέας στην αναγνώριση της Ιθάκης και, παράλληλα, να ανιχνεύσουν την τακτική της απόκρυψης/παράλλαξης, τόσο της Αθηνάς όσο και του Οδυσσέα, και τις κοινές τους, επομένως, ιδιότητες.
3. Να αντιληφθούν ως τυπική τη διαδικασία της πρώτης αναγνώρισης (της Ιθάκης από τον Οδυσσέα), σε συνδυασμό με την πρώτη πλαστή ιστορία.
4. Να προσέξουν την κατάσταση του σχεδίου της μνηστροφονίας.

Θεμελιώδεις έννοιες: **Επικοινωνία** (Αθηνά – Οδυσσέας), **Ομοιότητα – Διαφορά** (θεά – άνθρωπος),

Εξέλιξη – Μεταβολή (1. συνειδητοποίηση του νόστου· 2. παραμόρφωση – μεταμφίεση Οδυσσέα), **Τεχνική** (ειρωνεία – αναγνωρισμός), **Οργάνωση** (σχέδιο μνηστροφονίας) κ.ά.

Β´. ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΕΣ ΚΑΙ ΔΙΔΑΚΤΙΚΕΣ ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ – ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ

1. Ο (εξωτερικός) νόστος του Οδυσσέα (α-ν 209/<187>), που μαζί με την «Τηλεμάχεια» διήρκεσε 34 μέρες, έληξε στο μέσον της *Οδύσσειας*, για να ακολουθήσει ο εσωτερικός νόστος/αγώνας του ήρωα για εκδίκηση και αποκατάσταση (ν 210/<187>-ω), που θα διαρκέσει 7 μέρες. Αυτό σημαίνει ότι, από άποψη αφηγηματικής ύλης, ο ποιητής δίνει ίσο βάρος στους δύο νόστους,¹ γιατί δεν νοείται επιστροφή στην πατρίδα χωρίς εξασφάλιση (βλ. τον τραγικό νόστο του Αγαμέμνονα).

Στο πρώτο μισό του έπους ο Οδυσσέας, περιπλανώμενος σε στεριές και θάλασσες με τους συντρόφους και χωρίς αυτούς, αναζητούσε την πατρίδα –και παράλληλα τον αναζητούσαν οι δικοί του–, ενώ στο δεύτερο ανιχνεύει τις διαθέσεις των δικών, των φίλων και των εχθρών και ετοιμάζει την αποκατάστασή του.²

2. Ανιχνεύεται η ειρωνική διαδικασία της αναγνώρισης της Ιθάκης και, παράλληλα, η παραλλακτική τακτική τόσο της Αθηνάς όσο και του Οδυσσέα:

1 Ο (εξωτερικός) νόστος του Οδυσσέα, πάντως, που αποτέλεσε την αφετηριακή κίνηση του έπους, συνδέθηκε εξ αρχής με τη μνηστροφονία, προς την οποία τείνει τώρα αποκλειστικά σχεδόν το έπος. «Η μνηστροφονία δηλαδή δεν δίνει μόνο τη λύση στο έπος, αλλά παρέχει και τον ιστό επάνω στον οποίο υφαιίνεται το όλο σχέδιο του ποιήματος.» (Ζαμάρου, σ. 193, Γ´).

2 «Από εδώ και εμπρός αρχίζει να λειτουργεί το λαϊκό θέμα του ξενιτεμένου άντρα, που γυρίζει ύστερα από χρόνια αγνώριστος στον τόπο του και βάζει σε δοκιμασία τη γυναίκα του» κτλ., πολύ πιο σύνθετο βέβαια στην Οδύσσεια (*Ελληνική Μυθολογία*, 5ος τ., σ. 272, Α´· βλ. και Μαρωνίτης, σσ. 282-3, Β´).

- Ο Οδυσσεάς, ύστερα από τον εικοσάχρονο παραδαρμό του στον πόλεμο και στη θάλασσα, ξυπνάει στην Ιθάκη και δεν την αναγνωρίζει: η Αθηνά είχε καλύψει το νησί με νεφέλη για λόγους που προσανατολίζουν αμέσως προς τη μνηστροφονία (210-19/<187-94>).
- Στενάζει λοιπόν και αναρωπιέται, κατηγορεί τους Φαίακες για απάτη και σέρνεται οδυρόμενος στην ακροθαλασσιά (222-50/<197-221>). Το παιχνίδι της ειρωνείας βρίσκει εδώ μια πολύ καλή εφαρμογή.
- Η εμφάνιση της θεάς με τη μορφή νεαρού βοσκού (παραλλαγμένη δηλαδή και αυτή) του δίνει χαρά: ο Οδυσσεάς γίνεται ικέτης του και ζητεί προστασία και πληροφορίες για τη χώρα (250-62/<221-33>).
- Η θεά αναφέρεται σε πασίγνωστα γεωργοκτηνοτροφικά γνωρίσματα της Ιθάκης.
- Ο Οδυσσεάς χάρηκε, αλλά δεν πείστηκε (ο τόπος ήταν ακόμη καλυμμένος με ομίχλη): έκρυψε³ έτσι τη χαρά του και σκάρωσε αμέσως μια πλαστή⁴ ιστορία, την πρώτη μιας σειράς τέτοιων ιστοριών στην Ιθάκη,⁵ συνθέτοντας την αλήθεια με το ψέμα για να εξασφαλίσει άλλοθι⁶ (280-323/<250-86>).
- Η Αθηνά επικύρωσε το ήθος αυτό του Οδυσσέα και του αποκαλύφθηκε (*έπεφάνη*)⁷ ως Αθηνά Εργάνη, προφανώς: αποκάλυψε και τον Οδυσσέα αναγνωρίζοντάς⁷ τον: «πολύστροφε κι ακόρταγε στους δόλους». Του συνέστησε ωστόσο ειλικρίνεια μεταξύ τους, αφού κι οι δυο ξεχωρίζουν για την ίδια (κερδοφόρα) τέχνη, μεταξύ των θνητών εκείνος και μεταξύ των θεών αυτή· γι' αυτό και θα 'πρεπε να είχε αναγνωρίσει την προστάτιδά του θεά, που και τώρα ήρθε για να του παρασταθεί: να κρύψουν τα δώρα και να του συστήσει υπομονή για όσα του μέλλονται, χωρίς να φανερωθεί σε κανέναν (324-55/<287-310>).
- Ο Οδυσσεάς δικαιολόγησε την αδυναμία του να αναγνωρίσει τη θεά, παραπονέθηκε για την απουσία της στις θαλασσινές του περιπέτειες και την ικέτησε να τον βεβαιώσει ότι βρίσκεται πράγματι στην Ιθάκη.
- Η Αθηνά επαίνεσε τη δυσπιστία και την αυτοσυγκράτησή του· για τις ιδιότητές του αυτές, άλλωστε, τον προστατεύει, δεν θέλησε μόνο να συγκρουστεί με τον θείο της τον Ποσειδώνα,⁸ όταν παράδερνε στις θάλασσες: του αποκάλυψε, τέλος, την Ιθάκη δείχνοντας χαρακτηριστικά της σημεία (375-98/<329-52>).
- Πειπεισμένοι τώρα πια, ο Οδυσσεάς αναγνωρίζει χαρούμενος την Ιθάκη και βιώνει τον νόστο του εκδηλώνοντας απροκάλυπτα την ευδαιμονία του: σκύβει και φιλεί το χώμα της (πρβλ. ε 519/<463>), και απευθύνει προσευχή στις Νύμφες –εμμέσως και στην Αθηνά– (399-406/<353-60>).

→Το θέμα της αναγνώρισης της Ιθάκης από τον Οδυσσέα το δραματοποίησε ο ποιητής με το παιχνίδι της ειρωνείας⁹ μας έδωσε έτσι μερικές συγκλονιστικές στιγμές, όπως εκείνη της άκρας απελπισίας τη στιγμή που ο Οδυσσεάς ξυπνάει στην αγνώριστη Ιθάκη, και αυτήν τώρα της άκρας αγαλλίασης τη στιγμή που την αναγνωρίζει. Γι' αυτές τις στιγμές θυσιάστηκε, φαίνεται, η φυσικότητα ορισμένων συμπεριφορών των ηρώων, όπως η απόθε-

3 Στην κορυφαία αυτή στιγμή του έπους ο Οδυσσεάς μετεωρίζεται «ανάμεσα σε πολικές αντιθέσεις: έκρηξη χαράς [...] και κερδοφόρα κάλυψη [...]». Έτσι ο ποιητής ορίζει ταυτόχρονα ένα πρόσωπο και ένα προσωπίο για τον ήρωά του [...]· στο αυθόρμητο [...] πρόσωπο επιβάλλεται ένα σταθερό προσωπίο [...]· το ψέμα επιλέγεται όχι για να ανατρέψει την αλήθεια, αλλά για να την προστατεύσει και να την εκμαιεύσει στον καιρό της με το αζημίωτο». (Μαρωνίτης, σσ. 276-7, Β'.)

4 «[...] η πλαστή αφήγηση είναι το πιο προωθημένο στάδιο της κλεπτοσύνης του ήρωα» και «το ακρότατο σημείο της υποκριτικής τέχνης του [...]» (Ζερβού 2, σ. 69, Β'). Η πλαστή αυτή ιστορία (όπως και όσες ακολουθήσουν) αποτελεί επινόηση του ποιητή και έχει ρεαλιστικά χαρακτηριστικά, σε αντίθεση προς τις περιπέτειες των «Απολόγων», που παρουσιάζονται σαν αληθινές, είναι όμως στην πλειονότητά τους φανταστικές με χαρακτήρα παραμυθιακό (βλ. σχετικά: Μαρωνίτης 5, σ. 155, Γ'). Ο Οδυσσεάς προσαρμόζει την πλαστή ιστορία του (όπως κάνει και με τις επόμενες) στο πρόσωπο που την απευθύνει: ο λόγος της δολοφονίας του γιου του Ίδομενέα («γύρευε τα λάφυρα να μου σερπήσει» 293/<262>) ακούγεται σαν απειλή για το «βοσκόπουλο», σε περίπτωση που έχει παρόμοια πρόθεση (βλ. σχετικά Haft, σσ. 92-3, Γ'). Με τις προσαρμογές στις εκάστοτε περιστάσεις οι πλαστές ιστορίες παραλλάσσουν· αποφεύγονται έτσι αναρτές επαναλήψεις.

5 Έχει προηγηθεί μια σύντομη πλαστή ιστορία, στο 1313-6/<283-6>, για παραπλάνηση του Πολύφημου.

6 Η δοκιμασμένη ήδη (στην «Κυκλώπεια» και στη Σχερία) αυτοαμυντική τακτική της απόκρυψης, σε συνδυασμό με την προσοπίηση, καθορίζει τον τρόπο δράσης του Οδυσσέα στην Ιθάκη, ώσπου να πετύχει τους στόχους του.

7 Με τη διπλή σημασία της λέξης: διαπιστώνει την ταυτότητά του και επικυρώνει την ευστροφία και την πανουργία του, προσφέροντάς του «θεολογική κάλυψη» (βλ. σχετικά Μαρωνίτης, σ. 278, Β').

8 «Στην *Οδύσεια* οι χώροι δράσης των θεών είναι μοιρασμένοι: ο Ποσειδώνας στη θάλασσα, η Αθηνά στην Ιθάκη κι ο Δίας στον Όλυμπο.» (Παπακωστούλα κ.ά, σ. 20, Δ'). Σχετικό είναι το απόσπασμα Δ₁.

9 Η δραματική (εδώ) ειρωνεία, εκτός από την τέρψη και την αίσθηση υπεροχής που προξενεί στον ακροατή, επιβραδύνει την εξέλιξη του μύθου και επαυξάνει έτσι το ενδιαφέρον και την αγωνία του ακροατή για τη συνέχεια. (βλ. το σχόλιο 7 της 6ης Ενότητας στο ΒΜ για την επιβράδυνση, μια μορφή της οποίας είναι και η δραματική ειρωνεία, και τη σημ. 9 της 6ης διδ. Ενότητας για σχετική βιβλιογραφία· για τη δραματική ειρωνεία, ειδικότερα, βλ. Ρεγκάκος, σσ. 51-3, Β').

ση κοιμισμένου του Οδυσσέα στην Ιθάκη κτλ., που τώρα αποκαλύπτουν τις προθέσεις του ποιητή και βρίσκουν το πραγματικό τους νόημα, πέρα από εκείνο που μπορεί να τους δοθεί πριν από την τελική έκβαση, γιατί είναι πολυσήμαντες οι ομηρικές καταστάσεις. (Βλ. σχετικά: Κακριδής, Ι. 5, σσ. 73-85, Β´.)

3. Διακρίνεται το τυπικό της αναγνωριστικής διαδικασίας της Ιθάκης από τον Οδυσσέα – που εμπεριέχει και τον αμοιβαίο αναγνωρισμό Αθηνάς-Οδυσσέα:

- α. Προϋποτίθεται **μακρόχρονη απουσία** του αναγνωριστή από το αναγνωριζόμενο και **απομόνωση** των δύο αναγνωριστικών υποκειμένων·
- β. το αναγνωριζόμενο **καλύπτεται** (παράλλασσεται/μεταμορφώνεται): η Ιθάκη καλύπτεται με νεφέλη, η Αθηνά μεταμορφώνεται σε βοσκό, ο Οδυσσέας καλύπτει την ταυτότητά του με πλαστή ιστορία·
- γ. ακολουθεί **αποκάλυψη**: η Αθηνά σκάνει τη νεφέλη από την Ιθάκη, αποκαλύπτει το θεϊκό της πρόσωπο, όπως και την πλαστοπροσωπία του Οδυσσέα·
- δ. μεσολαβεί **δοκιμασία**: ο Οδυσσέας εκμαιεύει αποδείξεις, και η θεά δίνει γνωρίσματα της Ιθάκης αλλά και της ταυτότητας, της δικής της και του Οδυσσέα, καθώς του συσπίνεται ως το θεολογικό του ανάλογο·
- ε. και ακολουθεί **η αναγνώριση**, που κλείνει με **συναισθηματική διάχυση**.

→ Ο τύπος αυτός (**πολύχρονη απουσία και απομόνωση – κάλυψη – αποκάλυψη – δοκιμασία – αναγνώριση και έκφραση συναισθημάτων**) επαναλαμβάνεται και στους επόμενους αναγνωρισμούς, γι' αυτό ο πρώτος αυτός αναγνωρισμός θεωρείται «παραδειγματικός»¹⁰ ή αλλιώς «μήτρα του τυπικού αυτού θέματος».¹¹

4. Από τον στίχο 408/<362> κ.ε. αρχίζει να σχεδιάζεται η μνηστροφονία. Επισημαίνονται:

- η ενθάρρυνση του Οδυσσέα από την Αθηνά (και η εξασφάλιση των δώρων)·
- η εικόνα της μοναδικής προσέγγισης θεάς και θνητού, που καθισμένοι στη ρίζα της ιερής ελιάς σαν καλοί φίλοι «πήραν να στοχάζονται τον όλεθρο των αλαζονικών μνηστήρων»·
- η ενημέρωση του Οδυσσέα για την τριετή καταπάτηση του αρχοντικού του και για την πολιορκία της γυναίκας του από τους μνηστές, καθώς και η σύσταση να σκεφτεί τρόπο τιμωρίας τους·¹²
- η ικανοποίηση του Οδυσσέα για την ενημέρωση και το αίτημα για συμπαράσταση της θεάς·¹³
- η ανταπόκριση της Αθηνάς, που παίρνει κιάλας τα πρώτα μέτρα: παραμορφώνει¹⁴ και μεταμφιέζει τον Οδυσσέα σε ζητιάνο,¹⁵ τον συμβουλεύει να πάει πρώτα στον πιστό χοιροβοσκό του, τον Εύμαιο, και «να τον ρωτήσει

¹⁰ Και η πρώτη πλαστή ιστορία του Οδυσσέα έχει παραδειγματικό χαρακτήρα, «αφού σε αυτή την πρώτη γενική δοκιμή ορίζεται ο γενικότερος τύπος της πλαστής διήγησης, που [...] αντίτυπά του θα σκορπιστούν εφεξής πολλά μέσα στο έπος». Τα βασικά στοιχεία του τύπου αυτού είναι:

- σύσταση του πολύτροπου ήρωα με κάλυψη της αλήθειας για λόγους αυτοάμυνας·
- θεολογική κάλυψη του ήθους αυτού του ήρωα, που νομιμοποιεί κάθε επόμενη πλαστή διήγηση (ή σκηνοθεσία). Όμως ο πρώτος αυτός πλαστός λόγος έχει πρόσθετα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά:
- αποτελεί το κέντρο γύρω από το οποίο κινούνται τα πλαστά πρόσωπα του διακεκριμένου επινοητικού διδύμου Αθηνάς-Οδυσσέα πάνω στο παραλλαγμένο νησί του νόστου, η αναγνώριση του οποίου καθυστερεί·
- συνδέεται έτσι η πρώτη πλαστή ιστορία με τον κορυφαίο αναγνωρισμό, «που δεν έχει το αντίστοιχο του πουθενά αλλού μέσα στο έπος» και είναι «ο μόνος, όπου ο ήρωας δεν είναι το αντικείμενο αλλά το υποκείμενο του αναγνωρισμού»: συνδέεται όμως και με τη μνηστροφονία, «το μείζον θέμα του δεύτερου μέρους του έπους», που εξαγγέλλεται συνοπτικά στην αρχή του ευρύτερου συνθετικού πλαισίου (217-8/<193>) και αναπτύσσεται θεματικά στο τέλος του (419/<372> κ.ε.): ή, μάλλον, η πρώτη πλαστή διήγηση και ο συναρτημένος πρώτος αναγνωρισμός υποτάσσονται στη μνηστροφονία, το δε τρίδυμο θέμα: **πλαστή ιστορία – αναγνώριση – μνηστροφονία**, βρίσκει επανειλημμένες εφαρμογές ως το τέλος του έπους, γι' αυτό και η πρώτη εφαρμογή του λειτουργεί ως πρότυπο σε σχέση με τα ομόλογά του. (Βλ. σχετικά: Μαρωνίτης, σσ. 270-84, Β´· Μαρωνίτης – Πόλκας, σσ. 92-6, Β´. Σχετικό είναι το απόσπασμα Δ₃.)

¹¹ Τα παραπάνω σχόλια οφείλονται, στις βασικές τους γραμμές, στα Επιλεγόμενα των ραψωδιών ν και η του Δ. Ν. Μαρωνίτη· βλ. ειδικότερα: Μαρωνίτης 5, σσ. 154-6 και 186-7, Γ´.

¹² Έτσι η εκδίκηση παρουσιάζεται ως θεϊκή εντολή (πρβλ. την εντολή της θεάς προς τον Τηλέμαχο, σ 327-9/<294-6>).

¹³ «Η θεά θα τον βοηθήσει βέβαια: αλλά πώς βοηθάει ένας θεός; Παραστέκεται σε αυτόν που αγαπά, χωρίς όμως να του ελαφρώνει το βάρος ούτε να του συντομεύει το δύσκολο έργο.» (Schadewaldt, τ. Β´, σ. 222, Β´).

¹⁴ Η σωματική παραμόρφωση του Οδυσσέα αποκορυφώνει την τακτική της απόκρυψης/παράλλαξης. Βλέπει κανείς εδώ μια αντίστροφη αναλογία προς τον γυμνό και ανώνυμο ναυαγό της Σχερίας. (Σχετικό είναι το απόσπασμα Δ₂.) Το απαραίτητο αυτό προσώπειο, που επιβάλλει στον ήρωα η θεά έχει το ανάλογο του στη διήγηση της Ελένης (δ 265/<240> κ.ε.). Εκεί ο Οδυσσέας αυτοπαραμορφώνεται, για να εισέλθει αγνώριστος στο κάστρο της Τροίας και να κατασκοπεύσει.

¹⁵ Οι χαρακτηριστικές λεπτομέρειες των στίχων 449-52/<398-401> αφήνουν να δούμε πόσο όμορφο και νέο ήθελε τον Οδυσ-

όλα τα καθέκαστα», ενώ η ίδια θα πάει στη Σπάρτη να φροντίσει για την επιστροφή του Τηλέμαχου.¹⁶

- και η προηγούμενη προτροπή της θεάς στον ήρωα: να κάνει υπομονή και να μη φανερώσει σε κανέναν τα σχέδιά του (349-55/<306-10>).

Γ΄. ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ ΣΤΑ «ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ - ΕΡΓΑΣΙΕΣ»

1. Σχετικά με το «παράλληλο κείμενο»: Η πολύτομη *Παλατινή Ανθολογία* περιλαμβάνει αρχαία ελληνικά επιγράμματα ποικίλου περιεχομένου, τα οποία συνέλεξε ο Βυζαντινός λόγιος Κ. Κεφαλάς (10ος αι.), βρέθηκε δε στη Βιβλιοθήκη του Παλατινάτου της Χαϊδελεβέργης, όπου οφείλει και το όνομά της.
2. Το 1ο «θέμα» προϋποθέτει την κατανόηση του όρου **δραματοποίηση** ως θεατρική πράξη και επιδιώκει να συνειδητοποιήσουν οι μαθητές τη λειτουργία της δραματικής ειρωνείας και της επιβράδυνσης.
3. Για το 2ο «θέμα»: Τα αληθινά ή εν μέρει διασκευασμένα στοιχεία της πλαστής ιστορίας είναι: τώρα έφτασε στην Ιθάκη «με τα αγαθά του αυτά»: έπαθε πολλά πολέμοντας στην Τροία και περιπλανώμενος στις θάλασσες: με καράβι φοινικικό~φαιακικό έφτασε νύχτα~αυγή στο νησί και βυθίστηκε~βυθισμένος σε ύπνο· οι ναύτες απόθεσαν τα πράγματά του στην άμμο, εκεί όπου κοιμόταν, και αναχώρησαν· κι εκείνος «ξέμεινε με την καρδιά βαριά».
4. Πρόσθετα «θέματα – εργασίες»:
  - Στους στίχους 329-40 επαινεί ή κατηγορεί τον Οδυσσέα η Αθηνά; Να δικαιολογήσετε την απάντησή σας.
  - Παράλληλισε την παραμόρφωση του Οδυσσέα στους στίχους 448-54 με εκείνη των σίχων δ 270-5.
  - Δραματοποιήστε το ξύπνημα του Οδυσσέα μέχρι και την αναγνώριση της Ιθάκης (στ. 210-406).
  - Σχολιάστε (με λόγο ποιητικό ή ζωγραφική) όποια εικόνα της Ενότητας σας εντυπωσίασε περισσότερο.
5. Στη **διαθεματική δραστηριότητα** για την **ξενιτιά και τον νόστο**, εκτός από ορισμένα σχολικά μαθήματα, εμπλέκονται η λογοτεχνία, γενικότερα (βλ. σχετικά: Αναστασιάδης, σσ. 99-105, Β΄, την πεντάτομη *Ελληνική ταξιδιωτική* λογοτεχνία του Α. Πανάρετου, εκδ. Επικαιρότητα, Αθήνα 1995, πρόσθετα τραγούδια της ξενιτιάς σε συλλογές δημοτικών τραγουδιών κ.ά.), η λαογραφία (έθιμα σχετικά με την αναχώρηση και την επιστροφή), η θρησκεία (τάματα κ.ά.), η κοινωνιολογία κτλ.
Αν υπάρχει ενδιαφέρον (και δυνατότητες) προτρέπονται οι μαθητές:
  - να ζητήσουν σχετικές πληροφορίες από τη Γενική Γραμματεία Απόδημου Ελληνισμού (Αχαρνών 417, τηλ. 210 2597533, www.ggae.gr)·
  - να πάρουν συνεντεύξεις από Έλληνες μετανάστες που επέστρεψαν, αλλά και από μετανάστες αλλοεθνείς που ζουν και εργάζονται στη χώρα μας (αίτια αποδημίας, προβλήματα και ωφέλειες, η χαρά του γυρισμού κτλ.)· να καταθέσουν και δικές τους σχετικές εμπειρίες αλλοεθνείς μαθητές·
  - να αναζητήσουν σχετικά ρεπορτάζ στον ημερήσιο και περιοδικό τύπο (προβλήματα των μεταναστών κτλ.).
6. Η **ανακεφαλαιωτική άσκηση** του ΒΜ συνιστάται να γίνει μέσα στην τάξη κατά τη συζήτηση του σχετικού θέματος, ώστε να κατανοηθεί ευκολότερα (και καλύτερα) ο τύπος του αναγνωρισμού. (Τα ζητούμενα στοιχεία, περίπου: 1. ο Οδυσσέας απουσίαζε από την Ιθάκη 20 χρόνια· 2. είναι μόνος στο νησί του· 3. την Ιθάκη την έχει καλύψει με ομίχλη η Αθηνά· 4. η θεά ονομάζει την Ιθάκη, αλλά ο Οδυσσέας αμφιβάλλει ως τη στιγμή που η θεά σπκώνει την ομίχλη και δείχνει χαρακτηριστικά της σημεία· 5. ο Οδυσσέας αναγνωρίζει την Ιθάκη και χαρούμενος σκύβει και φιλεί το χώμα της.)

Δ΄. ΑΠΟΣΠΑΣΜΑΤΑ ΑΠΟ ΤΗ ΣΧΕΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ/ΑΡΘΡΟΓΡΑΦΙΑ

1. Ο ποιητικός ρόλος των θεών στην Οδύσσεια

«Ποιητικό ρόλο [...] αναλαμβάνουν στην *Οδύσσεια* ο Δίας, η Αθηνά και ο αντίπαλος Ποσειδών. Ο Δίας περισσότερο εποπτεύει και διαπιπεύει, συνήθως στο πλαίσιο της *Θεών άγροῶς*, προκειμένου να ξεκινήσει, να εξελιχθεί και να διεκπεραιωθεί το έπος. Στην Αθηνά όμως ανατίθεται από τον ποιητή πρωτεύων ποιητικός ρόλος, ανάλογος με εκείνον που ο ποιητής της *Ιλιάδας* είχε αναθέσει στον Δία, ως ρυθμιστή της πλοκής της.» (Μαρωνίτης – Πόλκας, σ. 152, Β΄ βλ. και Μαρωνίτης 5, σ. 239 Γ΄). Εκτενέστερα για τον ποιητικό ρόλο των θεών στην *Οδύσσεια*: Μαρωνίτης – Πόλκας, σσ. 152-70, Β΄).

σέα ο ποιητής: λυγερό, με ωραίο δέρμα, ξανθά μαλλιά, πανέμορφα μάτια.

16 Τώρα που τον χρειάζεται θα τον φέρει πίσω τον Τηλέμαχο ο ποιητής.

2. Μια διπλή κλιμάκωση στη δομή της *Οδύσσειας*

«Η δομή παρουσιάζει [...] μια διπλή κλιμάκωση: καταρχήν, ο *εξωτερικός νόστος*, που καταλήγει στην άφιξη του Οδυσσέα στην Ιθάκη, στη συνέχεια ο *εσωτερικός*, που αποκαθιστά την κυριαρχία του Οδυσσέα στο ίδιο του το σπίτι. Από τη στιγμή που ο “πρόλογος” με τη συνέλευση των θεών και την απόφαση του Οδυσσέα θέτει σε κίνηση την πλοκή του “νόστου”, παρακολουθούμε δυο φορές μια κατάπτωση στην απογύμνωση και τον απανθρωπισμό, στην ταπεινωτική ανωνυμία, από τη μια εξαιτίας της τρικυμίας στην 5η ραψωδία η οποία βγάζει τον Οδυσσέα γυμνό και εξαντλημένο στην ακτή των Φαιάκων, και στην αρχή του δεύτερου μέρους, από την άλλη, εξαιτίας της παραμόρφωσης σε επαίτη (τέλος της 13ης ραψωδίας). Δύο φορές κατόπιν έχουμε τη βαθμιαία άνοδο, την αποκατάστασή του ως ανθρώπου: στους Φαίακες με την εξασφάλιση ενός ρούχου, την αναφορά του ονόματος, την αφήγηση των περιπετειών (που αποκαλύπτουν τον άνθρωπο ως αυτόν που είναι), έως την απόδοση τιμής με πλούσια δώρα (αρχή της 13ης ραψωδίας). Από την άλλη, στην Ιθάκη περιγράφεται η ολοένα και πιο δυναμική ανάκτηση του χώρου από τον μεταμφιεσμένο επαίτη, τον περιφρονημένο στον ίδιο του τον οίκο, ως την επανάκτηση και “κάθαρση” του οίκου στη μάχη με τους μνηστήρες και την ανάκτηση της γυναίκας του [...]» (Schadewaldt, στο *Επιστροφή*, σσ. 235-6, Γ´ βλ. και Κακριδής, I. 5, σ. 77, Β´).

3. Η δημιουργία προτύπων για θέματα που επαναλαμβάνονται στην *Οδύσσεια*

«... όταν εισάγεται για πρώτη φορά μέσα στο έπος ένα παραδοσιακό θέμα (εδώ η πλαστή διήγηση και τα παρεπόμενά της), που πρόκειται να επαναληφθεί μέσα στο έργο, τότε ο ποιητής με ένα είδος διεισδυτικής ποιητικής αφάιρσης αναζητεί και οργανώνει σε σύνολο ριζικά στοιχεία του θέματος αυτού, ούτως ώστε να σχηματίσει και να προβάλει πρώτη μέσα στο έργο του την ποιητικά παραδειγματική εκδοχή. Τόπος, χρόνος, πρόσωπα και δρώμενα επιλέγονται τότε με τέτοιον τρόπο, ώστε να δημιουργείται άμεσα η αίσθηση στον ακροατή ότι εδώ κατατίθεται το πρότυπο του θέματος: ο Οδυσσέας, λοιπόν, και η Αθηνά από τη φύση τους επινοητικοί και πολυμήχανοι, πρόσφοροι επομένως παράγοντες της τριπλής, όπως έδειξα, πλαστής σκηνοθεσίας: ο Οδυσσέας και η Ιθάκη, ο ήρωας του νόστου και το νησί του νόστου – ένας ριζικός αναγνωρισμός που περιέχει, θαρρείς, κάθε επόμενο αναγνωρισμό και λειτουργεί ως υποδοχή του.» (Μαρωνίτης, σ. 283, Β´ βλ. και τη διεξοδικότερη πραγμάτευση του θέματος της δημιουργίας προτύπων στις συνεχόμενες σελίδες 283-9 του ίδιου βιβλίου).

Και όλη η σκηνή του δεύτερου μέρους της ραψωδίας ν «πρέπει να εκτιμηθεί, κατά τη γνώμη μου, ως μήτρα της μεταμορφωτικής μηχανής, η οποία συνεχίζει το δεύτερο μέρος του έπους». (Ο.π., σ. 202)

20ή ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ: *ξ, ο, π* (περίληψη)

ξ: *Ὀδυσσέως πρὸς Εὐμαιον ὀμιλία – ο: Τηλεμάχου πρὸς Εὐμαιον ἄφιξις – π: Ἀναγνωρισμὸς Ὀδυσσέως ὑπὸ Τηλεμάχου*

Α´. ΣΤΟΧΟΙ ΤΗΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ

1. Να παρακολουθήσουν οι μαθητές τις περιληπτικές αναδιηγήσεις των ραψωδιών *ξ, ο, π*, προσέχοντας κυρίως πώς εφαρμόζεται το σχέδιο δράσης που κατέστρωσε πριν λίγο η Αθηνά.
2. Να επισημάνουν τις συστάσεις της Αθηνάς προς τον Τηλέμαχο και την εφαρμογή τους (*ο, π*).
3. Να προσέξουν τον συγχρονισμό ενεργειών ή καταστάσεων πατέρα-γιου λίγο πριν συναντηθούν (*ο*).
4. Να διακρίνουν την ιδιαίτερη μεταχείριση που επιφυλάσσει ο ποιητής στον Εύμαιο (*ξ, ο, π*).
5. Να ανιχνεύσουν τα σημεία που προοικονομούν ή προετοιμάζουν μελλοντικά γεγονότα (*ξ, ο, π*).
6. Να σχολιάσουν την επαναδραστηριοποίηση των μνηστήρων και της Πηνελόπης.

Θεμελιώδεις έννοιες: Επικοινωνία (πολλαπλή), **Χώρος – Χρόνος** (συγχρονισμός ενεργειών ή καταστάσεων πατέρα-γιου σε χώρους διαφορετικούς), **Πολιτισμός** (φιλοξενία στο χοιροστάσιο και στο παλάτι του Μενέλαου, κτλ.), **Εξέλιξη** (επιστροφή του Τηλέμαχου – επαναδραστηριοποίηση των μνηστήρων και της Πηνελόπης), **Τεχνική** (προοικονομία) κ.ά.

Β΄. ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΕΣ ΚΑΙ ΔΙΔΑΚΤΙΚΕΣ ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ – ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ

1. Στο τέλος της ραψωδίας ν δόθηκε η εντύπωση ότι ο Οδυσσεάς και η Αθηνά θα εφαρμόσουν παράλληλα το σχέδιο που καταστρώθηκε το πρωί. Όμως ο Οδυσσεάς πήγε αμέσως στο καλύβι του Εύμαιου, που τον φιλοξένησε απλόχερα,¹ ενώ η Αθηνά επισκέφτηκε τον Τηλέμαχο στη Σπάρτη τη νύχτα, τον βρήκε ξάγρυπνο και του συνέστησε να επιστρέψει αμέσως στην Ιθάκη και να πάει στο χοιροστάσιο, χωρίς να αποκαλύψει την παρουσία του Οδυσσέα εκεί.

2. Ο Τηλέμαχος ανταποκρίθηκε αμέσως² στις συστάσεις της θεάς και ακολουθώντας αντίστροφη τώρα πορεία –παίρνοντας μαζί του και τον μάντη Θεοκλύμενο, που έχει να παίξει ρόλο στη συνέχεια– έφτασε ασφαλής το μεθεπόμενο πρωί στον πρώτο όρμο της Ιθάκης. Έδωσε εκεί εντολή στο πλήρωμα να συνεχίσουν το ταξίδι ως την πόλη, τακτοποίησε και τη φιλοξενία του μάντη και ανηφόρισε για το χοιροστάσιο, όπου συνάντησε τον «ζητιάνο», αναγνώρισε στο πρόσωπό του τον πατέρα του και συνεργάστηκε μαζί του για τα περαιτέρω.³

→ Έκλεισε έτσι ο ανοιχτός κύκλος της «Τηλεμάχειας», και οι δύο χωριστές πορείες πατέρα-γιου συγκλίνουν τώρα σε μια ευθύγραμμη πορεία ως το τέλος. (Σχετικό είναι το απόσπασμα Δ₁.)

3. Η καθυστερημένη εφαρμογή του σχεδίου από μέρους της θεάς φαίνεται σκόπιμη: για να συμπέσει ο άνετος ύπνος του πατέρα την πρώτη νύχτα στο καλύβι (= στην πατρίδα) με το ξαγρύπνημα του γιου στο παλάτι του Μενέλαου. Ο αντισπικτικός αυτός συγχρονισμός πατέρα-γιου παρατηρείται και τη μεθεπόμενη νύχτα: ενώ ο Τηλέμαχος ταξιδεύει προς την Ιθάκη, ο Οδυσσεάς ξαγρυπνά συνομιλώντας με τον Εύμαιο. Γι' αυτούς τους συγχρονισμούς χρειάστηκε, φαίνεται, να μείνουν άπρακτοι την πρώτη μέρα της εφαρμογής του σχεδίου η θεά και τη δεύτερη και τρίτη ο Οδυσσεάς, η αφηγηματική σκηνοθεσία όμως έφερε αντιμέτωπους τον πατέρα και τον γιο μέσα στον χρόνο, πριν αντικριστούν μέσα στον ίδιο χώρο. (Βλ. σχετικά: Μαρωνίτης 5, σσ. 170-6, Γ΄.)

4. Επισημαίνεται η ιδιαίτερη μεταχείριση που επιφυλάσσει ο ποιητής στον υπηρέτη Εύμαιο:

- τον παρουσιάζει ευγενικό και γενναϊόδωρο προς τον ρακένδυτο «ξένο» και σαν μέλος της οικογένειας του Οδυσσέα: με συμβολή στην περιουσία του αφέντη του αλλά και με προσδοκίες από αυτόν, που δείχνουν κάτι από τη σχέση ενός καλού δούλου με το αφεντικό του στην ομηρική εποχή·
- τον ορίζει επικεφαλής των χοιροβοσκών·
- του δίνει λόγο –την εκτενή, ιδιαίτερα, ιστορία της βασιλικής καταγωγής του⁴– και τον ρόλο του πατέρα κατά την υποδοχή του Τηλέμαχου·
- του δείχνει ιδιαίτερη συμπάθεια προσφωνώντας τον συχνά σε δεύτερο πρόσωπο (μόνο σ' αυτόν στην *Οδύσσεια*): *Τὸν δ' ἀπαμειβόμενος προσέφη, Εὐμαιοε συβῶτα (π<60>/69, <135>/148, κ.α.)*.

→ Προβάλλει έτσι ξεχωριστός υπηρέτης ο Εύμαιος (όπως και η Ευρύκλεια), για τον σημαντικό ρόλο, προφανώς, που έχει να παίξει στις κρίσιμες στιγμές που θα ακολουθήσουν.

5. Σημεία που προοικονομούν ή προετοιμάζουν μελλοντικά γεγονότα:

- Η αναφορά του Εύμαιου ότι η Πηνελόπη ζητεί πληροφορίες από τους περαστικούς για τον άντρα της, μας προϊδεάζει για την επικείμενη συνάντηση του «ζητιάνου» με τη βασίλισσα (στη ραψωδία τ).
- Η σύσταση της Αθηνάς στον Τηλέμαχο να πάει στο χοιροστάσιο, χωρίς να του αποκαλύψει την παρουσία του Οδυσσέα εκεί, προετοιμάζει τη δραματοποίηση τόσο της συνάντησης πατέρα-γιου όσο και της αναγνώρισης, ενώ το σχέδιο που καταστρώνει ο Οδυσσεάς προδιαγράφει περαιτέρω εξελίξεις.

6. Σχολιάζεται η επαναδραστηριοποίηση των μνηστήρων και της Πηνελόπης (μετά τη ραψωδία δ):

- οι μνηστήρες αναστατώθηκαν από την επιστροφή του Τηλέμαχου –που θεωρήθηκε ένδειξη της ουσιαστικής πλέον ενηλικίωσής του– και άρχισαν να συνωμοτούν εκ νέου εναντίον του·

1 Η περιποίηση του «ζητιάνου» από τον Εύμαιο δείχνει ότι η φιλοξενία, προσαρμοσμένη στις περιστάσεις, προσφερόταν σε όλους, χωρίς να υπολογίζεται η κοινωνική θέση του ξένου – μόνο οι μνηστήρες θα παραβούν αυτόν τον κανόνα.

2 Τον Τηλέμαχο τον αφήσαμε στη ραψ. δ (πριν έναν μήνα) να θέλει να αναχωρήσει από τη Σπάρτη, τώρα όμως θα επιστρέψει που τον χρειάζεται ο ποιητής. Στο ενδιάμεσο διάστημα ο Τηλέμαχος δεν υπήρχε, γιατί δεν είναι πρόσωπο πραγματικό αλλά ποιητικό/λογοτεχνικό, και το ποιητικό πρόσωπο «ζει» μόνο όσο διαρκεί ο ρόλος του «μέσα στο έργο, και είναι αδιανόητο να συζητούμε το τι θα έκανε αργότερα». (Κακριδής, Ι, 3, σ. 56, Β΄ βλ. και το Γ₂ στο ΒΜ). (Σχετικά είναι τα αποσπ. Δ₁, α και β.)

3 Η συνάντηση του Τηλέμαχου με τον «ζητιάνο» και η αναγνώριση θα μας απασχολήσουν ιδιαίτερα στις επόμενες δύο Ενότητες.

4 Η αναφορά στους Φοίνικες ως απατεώνες δεν είναι άσχετη με τον ανταγωνισμό μεταξύ Ελλήνων και Φοινίκων στη ναυσιπλοΐα και στο εμπόριο, που και στα ομηρικά χρόνια υπήρχε. (Βλ. σχετικά: Κομνηνού, σ. 331, σμ. 200, Γ΄.)

- ο Αντίνοος πρότεινε πάλι εξόντωσή του, γιατί φοβήθηκε ματαίωση και των οικονομικών τώρα βλέψεών τους, αλλά και καταγγελία της συνωμοσίας τους, που θα μπορούσε να στρέψει τους πολίτες εναντίον τους·
- ο Αμφίνομος όμως διαφώνησε, αντιπροτείνοντας πάντως μόνο να διερευνηθεί πρώτα η βουλή των θεών, και οι άλλοι συμφώνησαν μαζί του·
- επέστρεψαν έτσι στο παλάτι, όπου η Πηνελόπη –που πληροφορήθηκε στο μεταξύ τις κινήσεις τους– αππύθυνε λόγο επιπιμπτικό στον Αντίνοο, για να την καθουσιάζει υποκριτικά ο Ευρύμαχος.

→ Ο ποιητής αφήνει να φανεί καθαρά το ήθος τριών μόνο μνηστήρων, ως εκπροσώπων προφανώς και των υπολοίπων (βλ. και το σχόλιο 6 στο ΒΜ): όλοι τους ενέχονται, με διαβαθμίσεις έστω. Στο σύνολό τους παρέχουν την «εικόνα μιας “χρυσής νεολαίας” ακαμάτων, ταξικά κλειστής και αλαζονικής»: υπογραμμίζουν έτσι την κοινωνική και πολιτική κρίση της εποχής (βλ. σχετικά: Hölscher, σ. 361, Γ´).

Γ´. ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ ΣΤΑ «ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ – ΕΡΓΑΣΙΕΣ»

1. Τα «παράλληλα κείμενα» προσφέρονται για επισήμανση της σημασίας της ουσιαστικής λεπτομέρειας (βλ. το Β₆, β´ της 3ης διδ. Ενότητας).
2. Στο 1ο «θέμα-εργασία» επισημαίνεται, συν τοις άλλοις, ο σχεδόν αμετάβλητος χώρος της ραψωδίας ξ, σε αντίθεση προς τον συνεχώς μεταβαλλόμενο των ραψωδιών ο και π.
3. Για το 4ο «θέμα», ας σημειωθεί ότι τη διάχυτη (δραματική) ειρωνεία των ραψωδιών ξ, ο, π την τρέφει το μοτίβο της μεταμφίεσης του Οδυσσέα, το οποίο λειτουργεί υπέρ του ακροατή, που γνωρίζει την αλήθεια.
4. Το 5ο «θέμα» –εκτός από την αποκάλυψη και των οικονομικών τώρα βλέψεων των μνηστήρων– αποσκοπεί, γενικότερα, στη διαπίστωση της όλο και περισσότερο ενοχοποίησής τους.
5. Πρόσθετο «θέμα»: Πώς μπορεί να εξηγηθεί η καθυστερημένη εφαρμογή του σχεδίου που είχε να εκτελέσει η Αθηνά; (εφόσον οι μαθητές κατανοήσουν την πιθανή πρόθεση του ποιητή να συγχρονίσει ενέργειες ή καταστάσεις του πατέρα και του γιου).
6. Η **ανακεφαλαιωτική** άσκηση συνιστάται να καλυφθεί προφορικά, αφού δοθεί λίγος χρόνος στα παιδιά να δουν τις περιληπτικές αναδιηγήσεις και να κρατήσουν πρόχειρες σημειώσεις.

Σημείωση: Το κείμενο της επόμενης Ενότητας ενδείκνυται για διαλογική παρουσίαση, αρκεί να προετοιμαστεί.

Δ´. ΑΠΟΣΠΑΣΜΑΤΑ ΑΠΟ ΤΗ ΣΧΕΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ/ΑΡΘΡΟΓΡΑΦΙΑ

1. Τα πρόσωπα της λογοτεχνίας

α. «Το πρόσωπο που παρουσιάζεται σ' ένα ποιητικό έργο να δρα, είτε ήρωας είναι είτε θεός, δεν ταυτίζεται ποτέ με ένα φυσικό, ζωντανό πρόσωπο. Το ποιητικό πρόσωπο είναι έργο της φαντασίας· ακόμα κι αν έζησε κάποτε μέσα στην ανθρώπινη ιστορία, όπως πολλοί ήρωες του Σαικσπέρου, μπορεί και του Ομήρου, μια φορά ο ποιητής το μεταπλάθει σε ποιητικό, αν θέλει να μείνει ποιητής και να μη μεταστραφεί σε επιστήμονα ιστορικό, που καταγράφει ό,τι ακριβώς είπαν και έπραξαν οι άνθρωποι της γης αυτής.

Το βασικό λάθος των αναλυτικών θεωριών είναι ότι ταυτίζουν την ποιητική πραγματικότητα με τη φυσική πραγματικότητα, και απαιτούν από το ποιητικό πρόσωπο, αν είναι να του αναγνωρίσουν υπόσταση, να μη λέει και να μην πράττει τίποτε που δεν θα μπορούσε να το πει και να το πράξει ένας αληθινός άνθρωπος. Το ποιητικό πρόσωπο δεν ζει την ολοκληρωμένη ζωή ενός φυσικού προσώπου· καθώς δεν είναι παρά το όργανο του ποιητή για την εκπλήρωση του σχεδίου του, ζει και δρα μόνο όσο και όπως το θέλει ο πλάστης του. Ακόμα ο ήρωας ή και ο θεός ό,τι ο ποιητής θέλει για μια στιγμή να μην το ξέρει, δεν το ξέρει, κι ας έπρεπε να το ξέρει· και αντίθετα: μπορεί να ξέρει ό,τι ξέρει ο ποιητής, και ας μην μπορούσε, αν ήταν πραγματικός άνθρωπος, να το ξέρει.» (Κακριδής, Ι. 3, σσ. 27-8, Β´).

β. «Κάτι ακόμα: τη δράση των ηρώων του, όπως δίνεται στο έργο του, [ο ποιητής] δεν τη βλέπει σαν τον καμβά, που πάνω του να μπορείς να κεντήσεις σε ολοκληρωμένο σύνολο τη ζωή ενός αληθινού ανθρώπου, γιατί η ζωή που παρασταίνεται είναι πλαστή, όχι ιστορική. Αν την παραβάλουμε με ένα ζωντανό πρόσωπο, η ποιητική μορφή είναι λειψή, γιατί έχει τόσο μόνο δικαίωμα να “ζει” όσο της επιτρέπει ο ποιητής της. Κάθε λοιπόν προσπάθεια να της δώσουμε τις διαστάσεις ενός ολοκληρωμένου ανθρώπου ανήκει στην περιοχή της παράνομης ερμηνείας.» (Ο.π., σσ. 57-8).

2. Σύγκλιση της αναζήτησης και του νόστου

«Τα δύο μεγάλα συμπληρωματικά θέματα του έπους, η αναζήτηση και ο νόστος, μετά τη μακρά και σκόπιμη απόκλισή τους, τώρα συγκλίνουν και τείνουν να ταυτιστούν. [...] Ο Τηλέμαχος πραγματοποιεί τον δικό του μικροσκοπικό νόστο, μετά τη μικροσκοπική του επίσης αποδημία· ενώ στο μεταξύ έχει, ερήμην και εν αγνοία του, συντελεστεί ο μακροσκοπικός νόστος του Οδυσσέα, που παραμένει προς το παρόν απόμερος και συγκεκαλυμμένος.» (Μαρωνίτης 5, σ. 170, Γ´).

21η ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ: π 1-172/<1-155>

Υποδοχή του Τηλέμαχου από τον Εύμαιο – Συνάντηση του γιου με τον αγνώριστο ακόμη πατέρα του

Α΄. ΣΤΟΧΟΙ ΤΗΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ

1. Να αισθανθούν οι μαθητές τη λειτουργία της ειρωνείας στη συνάντηση του Τηλέμαχου με τον «ζηπιάνο».
2. Να περιγράψουν και να αξιολογήσουν τη συγκρατημένη στάση του Οδυσσέα αλλά και την εκτόνωσή του σε συνδυασμό με το μάθημα παλικαριάς που δίνει στον γιο του.
3. Να αιτιολογήσουν τη διευθέτηση του σκηνικού χώρου προς το τέλος της Ενότητας.
4. Να ανιχνεύσουν και άλλα στοιχεία που, εκτός από την ειρωνεία, καθιστούν θελκτική αυτή τη σκηνή (π.χ. τη δραματοποίηση της αφήγησης, χαρακτηριστικές λεπτομέρειες, εντυπωσιακές μεταφορές κτλ.).

Θεμελιώδεις έννοιες: **Επικοινωνία** (Εύμαιος – Τηλέμαχος, Τηλέμαχος – «ζηπιάνος»), **Τεχνική** (ειρωνεία κτλ.), **Πολιτισμός** (στη συμπεριφορά κυρίως: οικειότητα, ευγένεια, αυτοσυγκράτηση κτλ.) κ.ά.

Β΄. ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΕΣ ΚΑΙ ΔΙΔΑΚΤΙΚΕΣ ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ – ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ

1. Η άγνοια του Τηλέμαχου σχετικά με την παρουσία του Οδυσσέα στο καλύβι του Εύμαιου αφήνει περιθώρια για ειρωνική δραματοποίηση της συνάντησης πατέρα-γιου.

Ανιχνεύονται (από τους μαθητές, ατομικά ή ομαδοσυνεργατικά) τα στοιχεία αυτής της δραματοποίησης:

- Ο Εύμαιος υποδέχεται τον Τηλέμαχο όπως πατέρας τον μονάκριβο γιο του έπειτα από δεκάχρονη απουσία και «σάμπως να γλίτωσε από θάνατο» (21-6/<17-21>¹ – χωρίς και οι δυο να γνωρίζουν την παρουσία του Οδυσσέα, που είναι αυτός που περιπλανήθηκε δέκα χρόνια και γλίτωσε από θάνατο.
- Οι προσφωνήσεις προς τον Τηλέμαχο «γλυκό μου φως» (28/<23>) και «παιδί μου» (30/<25>) ανήκουν στον Οδυσσέα.
- Η ευγενική παραχώρηση του Τηλέμαχου στον «ξένο» που υποχώρησε στο πέρασμά του: «κάθισε, ξένε² μου [...]» (50-3/<42-45>).
- Η προσφώνηση «φίλε» του Οδυσσέα προς τον Τηλέμαχο, η υποβολή των «άστοχων ερωτήσεων» και η ευχή του να ήταν γιος του Οδυσσέα, που συνοδεύεται από αυτοκατάρτα (101-13/<91-103>).

→ Ο ποιητής έπαιξε στην Ενότητα αυτή με την άγνοια του Εύμαιου και του Τηλέμαχου για την παρουσία του Οδυσσέα και έστησε μία από τις θελκτικότερες³ σκηνές του έργου του. (Σχετικά είναι τα αποσπάσματα Δ₂ α και β.)

- 1 «Μέσα σ' αυτήν την εικόνα, με κάπιτρο τον αγαθό χοιροβοσκό, δημιουργούνται αλληπάλληλοι αντικατοπτρισμοί: ο Εύμαιος υποδέχεται τον Οδυσσέα· ο Οδυσσέας ανακλάται στον Εύμαιο και στον Τηλέμαχο· ο Τηλέμαχος οικειοποιείται τον δεκάχρονο νόστο του πατέρα του – εμφανίζεται σαν είδωλό του.» (Μαρωνίτης 5, σσ. 190-1, Γ´). Σχετικό είναι το απόσπασμα Δ₁.
- 2 Ο Τηλέμαχος αποκαλεί «ξένο» τον πατέρα του και στις εξής ακόμα περιπτώσεις: α. όταν ζητεί πληροφορίες για τον «ξένο», και ο Εύμαιος συνοψίζει την πλαστή ιστορία του (66-76/<57-67>): β. όταν αρνείται να δεχτεί τον «ξένο» στο παλάτι λόγω αδυναμίας να τον προστάξει από τους μνηστήρες, είναι όμως πρόθυμος να αναλάβει την ένδυσση και τη διατροφή του (79-97/<70-87>): γ. όταν, απολογούμενος στον έμμεσο έλεγχο του «ξένου», τον ενημερώνει για το «μονόκληρο» γένος της βασιλικής οικογένειας της Ιθάκης (Αρκείσιος → Λαέρτης → Οδυσσέας → Τηλέμαχος), εξαιτίας του οποίου είναι μόνος ανάμεσα στους αμέτρητους κακόβουλους μνηστήρες, που απειλούν και τη ζωή του (123-39/<113-28>).
- 3 Σ' αυτό συμβάλλει και η κυριαρχία του διαλόγου με τους σύντομους σχετικά λόγους-αντιλόγους, που δίνουν γοργό ρυθμό

2. Ο Οδυσσεάς, ως προειδοποιημένος για την επιστροφή του Τηλέμαχου στην Ιθάκη, πρέπει να ήταν σε αναμονή, όσο κι αν η Αθηνά δεν του φανέρωσε πού θα κατευθύνει τον γιο του.

Εκμαιεύεται η περιγραφή και η αξιολόγηση της συμπεριφοράς του:

- Ακούει πρώτος τα βήματά του και τον αναγγέλλει στον Εύμαιο ως γνώριμο, γιατί «δεν αλυχτούν οι σκύλοι»⁴ (5/<4> κ.ε.) από τους στίχους 28-9/<23-4> κ.ε., πάντως, γνωρίζει σίγουρα ότι αντικρίζει τον γιο του.
- Βλέπει τον Εύμαιο να παίζει τον ρόλο του πατέρα (19-32/<14-26>), αλλά μένει «διακριτικός θεατής της σκηνής»⁵· ότι συγκρατούσε τα δάκρυα το μαθαίνουμε στο 212-3/<190-1>.
- Ακούει την αγωνιώδη απορία του Τηλέμαχου για την Πηνελόπη⁶ και τον καθουχασμό⁷ του Εύμαιου (40/<33> κ.ε.), κάθεται στο ίδιο τραπέζι με τον γιο του, που ακούει τον Εύμαιο να συνοψίζει την πλαστή ιστορία του (58-76/<49-67>), και σιωπά.
- Όταν όμως ακούει την έκφραση αδυναμίας του Τηλέμαχου να φιλοξενήσει τον «ξένο» στο παλάτι λόγω της ατάσθαλης συμπεριφοράς των μνηστήρων (78/<69> κ.ε.), δεν μπορεί να συγκρατήσει την οργή του, την εκτονώνει ωστόσο για να πετύχει συγκεκριμένους σκοπούς: να τονώσει το ηθικό του γιου του, να του εκμαιεύσει πληροφορίες που του χρειάζονται,⁸ να του δώσει μάθημα παλικαριάς ζωντανεύοντας το ηρωικό ιδανικό, και να τον προϊδέασει για τη συμφορά που περιμένει τους μνηστές (101-17/<91-107>).

→ Υπογραμμίζεται έτσι η ικανότητα του Οδυσσέα για αυτοσυγκράτηση –σύμφωνα και με τις υποδείξεις της Αθηνάς– αλλά και για αξιοποίηση των ευκαιριών, ώστε να φιλοτιμήσει τον Τηλέμαχο και να τον προετοιμάσει για την αποκάλυψη της ταυτότητάς του, που θα ακολουθήσει, και για τη συνεργασία που θα του ζητήσει.

3. Η αποστολή του Εύμαιου στην πόλη (141/<130> κ.ε.) με την εντολή να αναγγείλει μόνο στην Πηνελόπη την άφιξη του γιου της, έχει πολλαπλή λειτουργία:

- υπογραμμίζει τον φόβο του Τηλέμαχου για τη ζωή του, σύμφωνα με την πληροφόρηση που έχει από την Αθηνά (βλ. και τον στ. 139/<128>, πρβλ. α 278-9/<251>), και δικαιολογεί την παραμονή του στο καλύβι·
- αφήνει μόνους τον γιο και τον πατέρα για την αναγνώριση που θα ακολουθήσει, αφού ο ποιητής δεν θέλει ακόμη να αντιληφθεί και ο Εύμαιος την ταυτότητα του «ζητιάνου»· σημασία έχει ότι η διευθέτηση αυτή του σκηνικού χώρου, που στεγάζεται υπό τον όρο **σκηνική οικονομία**, δικαιολογείται με φυσικότητα.

Γ΄. ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ ΣΤΑ «ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ – ΕΡΓΑΣΙΕΣ»

1. Η εργασία η σχετική με το «παράλληλο κείμενο» επιδιώκει να τονιστεί η στάση του ήρωα κάθε εποχής μπροστά στην προσβολή/την ατίμωση/την ντροπή.
2. Με το 1ο «θέμα» επιδιώκεται κυρίως να συνειδητοποιήσουν οι μαθητές την πλεονεκτική τους θέση ως ακροατών σε σχέση με τους αγνοούντες ήρωες και να εκφράσουν συναισθήματα.
3. Με το 4ο «θέμα» επαναλαμβάνεται η τεχνική των «άστοχων ερωτημάτων», ενώ με το 5ο η σημασία της ουσιαστικής λεπτομέρειας και η μεταφορά.
4. Πρόσθετη ανακεφαλαιωτική ερώτηση: Τι πετυχαίνει ο ποιητής με την τεχνική της δραματικής ειρωνείας; (επιδιώκεται να φανεί ότι, εκτός από την τέρψη και την αίσθηση υπεροχής του ακροατή, η δραματική ειρωνεία επιβραδύνει την εξέλιξη του μύθου, και επαυξάνει έτσι το ενδιαφέρον για τη συνέχεια – βλ. και τη σημ. 9 της 19ης διδ. Ενότητας).

στην αφήγηση, αλλά και μερικές ουσιαστικές λεπτομέρειες, που προσδίδουν χάρη και αλθοφάνεια στην περιγραφή (όπως οι οπτικοακουστικές εικόνες κυρίως των στ. 5-20), και μεταφορές (κυρίως των στ. 78/<69>, 102/<92>, 132/<121>) κτλ.

4 Πρβλ. την εκθρική συμπεριφορά των σκύλων κατά την άφιξη του «ζητιάνου» στο χοιροστάσιο (ξ<29-36>).

5 Μαρωνίτης 5, σ. 190, Γ΄. Για τα συναισθήματα του Οδυσσέα ούτε ο ποιητής κάνει λόγο· τα καθρεφίζει στη συμπεριφορά του Εύμαιου, που εκπλησσαι, συγκινείται, χαίρεται.

6 Ο Τηλέμαχος φαίνεται ότι ανησυχούσε πραγματικά ακούγοντας από την Αθηνά (στη ραψ. ο) για επικείμενο γάμο της μητέρας του (πρβλ. την αναφορά του στον διχασμό της Πηνελόπης στο 137-8/<126-7>, που επαναλαμβάνει το α 276-7/<249-50>).

7 Είναι η τρίτη φορά που ακούει ο Οδυσσεάς πώς περνά η Πηνελόπη τις μέρες και τις νύχτες της στο παλάτι (το άκουσε και από τη μητέρα του στο λ 200-3/<181-3> και από την Αθηνά στο ν <336-8>).

8 Ο Οδυσσεάς θέλει να μάθει από πού αντλούν τη δύναμη και το θράσος οι μνηστές, και τον ενδιαφέρει κυρίως η στάση του λαού απέναντι στον Τηλέμαχο (105-6/<95-6>), για να πάρει τα μέτρα του (πρβλ. τη φράση «μήπως από φωνή Θεού σ' εχθρεύεται ο λαός;» με το αντεστραμμένο σημερινό: «φωνή λαού οργή Θεού»).

Δ΄ . ΑΠΟΣΠΑΣΜΑΤΑ ΑΠΟ ΤΗ ΣΧΕΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ/ΑΡΘΡΟΓΡΑΦΙΑ**1. Η παρομοίωση των στίχων π 21-6/<17-21>**

«Το ταξίδι, ο νόστος και η υποδοχή δεν είναι μόνον παραβολικά θέματα, είναι ταυτόχρονα στοιχεία και της συγκεκριμένης πραγματικότητας. Έτσι η καθαυτή παραβολή περιορίζεται στην αναγωγή της συνάφειας Εύμαιου-Τηλέμαχου σε σχέση πατέρα-γιου. Όμως αυτή ακριβώς η αναγωγή πραγματοποιείται τη στιγμή που ο πραγματικός πατέρας του Τηλέμαχου είναι εκεί παρών, αντίκρου στο βάθος της καλύβας, άγνωστος ακόμη και στον γιο του και στον πιστό βοσκό, ξέροντας όμως ο ίδιος –τουλάχιστον από τον στίχο 23 και κάτω– ότι ο νέος που ο Εύμαιος τον καλωσορίζει τόσο τρυφερά, είναι το παιδί του, αυτό που άφησε πριν είκοσι χρόνια, νήπιο, κι έφυγε για την Τροία. Αυτή λοιπόν η λεπτομέρεια πιστεύω πως συντελεί αποφασιστικά στην ποιητική αυτονομία της παρομοίωσης που μελετούμε, στη μοναδικότητά της. Ποιος είναι ο πραγματικός πατέρας του Τηλέμαχου, ο ακροατής το ξέρει και το βλέπει: αυτό αποτελεί το ένα δεδομένο. Το άλλο αποδεικνύει πόσο η ποίηση ενδέχεται να λειτουργεί “παράλογα”, αλλά αστραπιαία και δραστικά: πρόκειται για τη λεπτομέρεια του στίχου 18 *δεκάτω ένιαιυτῶ*. [...] Ο Τηλέμαχος παρουσιάζεται μέσα στην παρομοίωση να επιστρέφει ύστερα από δέκα χρόνια απουσίας – όσα ακριβώς χρειάστηκε να περιπλανηθεί ο Οδυσσεάς προτού πατήσει το πόδι του στην *τρηχελὴν Ἰθάκην*. Ο “παραλογισμός” αυτός [...] δημιουργεί μια δυνατότητα που θα τη διαπιστώσουμε και στην παρομοίωση του *ψ*: μοιάζει να μεταβιβάζει τη μοίρα του Οδυσσέα κατά κάποιον τρόπο και στον γιο του – όπως θα δούμε να γίνεται κάτι ανάλογο και με την Πηνελόπη στο *ψ*.» (Μαρωνίτης 1, σσ. 214-5, Γ΄).

2. Ειρωνεία: βασικό γνώρισμα και αποχρώσεις

α. «[...] το βασικό γνώρισμα κάθε ειρωνείας είναι η αντίθεση σε μια πραγματικότητα και σ’ ένα φαινόμενο [...]. Ο εἶρων φαίνεται να λέει ένα πράγμα, αλλά στην πραγματικότητα λέει κάτι άλλο εντελώς διαφορετικό· το θύμα της ειρωνείας είναι βέβαιο ότι τα πράγματα είναι όπως φαίνονται και αγνοεί ότι είναι στ’ αλήθεια εντελώς διαφορετικά. Μπορούμε να διατυπώσουμε πάλι τα παραπάνω για να ξεκαθαρίσουμε περισσότερο το στοιχείο της “μακάριος άγνοιας”: ο εἶρων παρουσιάζει ένα φαινόμενο και υποκρίνεται ότι αγνοεί μια πραγματικότητα, ενώ το θύμα εξαπατάται από ένα φαινόμενο και αγνοεί μια πραγματικότητα [...]» (Muecke, σσ. 48-9, Β΄).

β. «Τον όρο ειρωνεία τον χρησιμοποιούμε με διάφορες αποχρώσεις. Βασικό γνώρισμά του είναι: αυτό που λέγεται να είναι διάφορο από αυτό που παρουσιάζεται στη διήγηση ως πραγματικό. Αν εκείνος που μιλεί και εκείνος που ακούει ξέρουν την αλήθεια, η ειρωνεία λέγεται για απλό πείραγμα ή για σαρκασμό. Πρβ. ρ 397, σ 354 κ., χ 195 κ.κ. Αν όμως εκείνος που μιλεί ή εκείνος που ακούει δεν ξέρει την αλήθεια και το ακροατήριο την ξέρει, η ειρωνεία προκαλεί συναισθήματα, συμπάθειας τις πιο πολλές φορές. Και τέτοιες περιπτώσεις έχουμε πολλές: [...] Στο ν 200 ο Οδυσσεάς κλαίει, γιατί νομίζει πως οι Φαίακες δεν τον έβγαλαν στην Ιθάκη. Ειρωνεία είναι όταν οι μνηστήρες εύχονται τον Οδυσσέα να ευτυχήσει και να επιτύχει ό,τι θέλει (σ 112, 122)· όταν ο Τηλέμαχος στην καλύβα του Εύμαιου λέει στον Οδυσσέα (π 44): *Κάθισε, Ξένε! Εμείς στη μάντρα μας κάποιο σκαμνί θα βρούμε*. Και η Πηνελόπη μιλώντας στους μνηστήρες (φ 314), υποστηρίζει πως ούτε το βάζει του Ξένου ο νους πως αν νικήσει στον αγώνα θα την πάρει γυναίκα του, και τάζει να του δώσει κανούρια ρούχα.

Σε μεγάλο σχήμα ο μύθος της *Οδύσσειας* δίνει ευκαιρία στον ακροατή να ξέρει περισσότερα από τους ήρωες, γιατί ύστερα από το γυρισμό του Οδυσσέα στην Ιθάκη πολλά από τα πρόσωπα ενεργούν πιστεύοντας την πραγματικότητα διάφορη από ό,τι είναι. Ο ποιητής, όταν χρησιμοποιεί ειρωνεία, συνεργάζεται με τον ακροατή.» (Κομνηνού, σσ. 299-300, Γ΄). Βλ. και το Β₅ και Δ₃ της 4ης διδ. Ενότητας.

22η ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ: π 185-336/<167-307>

Ο Οδυσσεάς αναγνωρίζεται από τον Τηλέμαχο και καταστρώνει μαζί του σχέδιο αντιμετώπισης των μνηστήρων

Α΄ . ΣΤΟΧΟΙ ΤΗΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ

1. Να ανιχνεύσουν οι μαθητές τη διαδικασία της αναγνώρισης του Οδυσσέα από τον Τηλέμαχο και να αισθαν-

θούν τη συγκίνηση της στιγμής.

2. Να διακρίνουν τη συναισθηματική κλίμακα που βιώνει ο Τηλέμαχος κατά τη διαδικασία του αναγνωρισμού και να τη δικαιολογήσουν.
3. Να εμπεδώσουν την τυπικότητα του θέματος «αναγνωρισμός».
4. Να προσέξουν το σχέδιο αντιμετώπισης των μνηστήρων και να το αξιολογήσουν.

Θεμελιώδεις έννοιες: **Επικοινωνία** (Αθηνά – Οδυσσέας), **Μεταβολή** (άρση της μεταμόρφωσης του Οδυσσέα – αναγνωρισμός), **Επικοινωνία – Συνεργασία** (πατέρας – γιος).

Β΄. ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΕΣ ΚΑΙ ΔΙΔΑΚΤΙΚΕΣ ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ – ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ

1. Ανιχνεύεται η διαδικασία του αναγνωρισμού:

- μένουν μόνοι ο «ξένος» κι ο Τηλέμαχος μετά την αναχώρηση του Εύμαιου·
- εμφανίστηκε μόνο στον Οδυσσέα η Αθηνά, τον κάλεσε έξω από το καλύβι, του έδωσε τρεις εντολές: α. «ομολογήσου τώρα στο παιδί σου», β. «οι δυο να συνταιριάξετε τον φόνο των μνηστήρων», γ. «ύστερα κατεβαίνετε στην [...] πόλη»· και μια υπόσχεση: «εγώ δεν πρόκειται να σας αφήσω για πολύ [...]», που προοικονομεί την παρουσία της θεάς στο φονικό· τον άγγιξε έπειτα με το ραβδί της, του φόρεσε ρούχα καθαρά κι εκείνος «ξαφνικά ξανάνιωσε»· και η θεά έφυγε (185-96/<167-77>).
- επέστρεψε στο καλύβι ανανεωμένος ο Οδυσσέας, και ο γιος του «έμεινε έκθαμβος, γύρισε αλλού το βλέμμα του με δέος» και, υποθέτοντας ότι είναι θεός, του ζήτησε έλεος (196-206/<177-85>).
- ο Οδυσσέας, σύμφωνα με την πρώτη εντολή της Αθηνάς, δήλωσε αμέσως στον Τηλέμαχο ότι είναι ο πατέρας του και, αφήνοντας πια τα δάκρυά του να κυλήσουν, τον φίλησε (207-13/<186-91>).
- ο Τηλέμαχος δεν τον πίστεψε, με το επείγον πώς ένας θνητός δεν θα μπορούσε να μεταμορφωθεί, «εκτός κι αν τον συνέτρεχε κάποιος θεός» (214-24/<192-200>).
- ο Οδυσσέας επέπληξε τρυφερά τον Τηλέμαχο για τη δυσπιστία του, αυτοσυστήθηκε πάλι αναφερόμενος και στην εικοσαετή βασανισμένη απουσία του –για την οποία ο γιος του κάτι ξέρει– δήλωσε πως η μεταμόρφωσή του είναι έργο της Αθηνάς¹ και κάθισε (225-39/<201-13>).
- και ο Τηλέμαχος, που έχει και προσωπική πείρα των θαυματουργικών επεμβάσεων της θεάς, πεπεισμένος πια «χύθηκε πάνω του οδυρόμενος και βουρκωμένος [...] τον αγκάλιασε»² (239-40/<213-4>).
- τους συνεπύρε τότε θρήνος³ σπαραχτικός και τους δυο, σαν τους αετούς «που τα μικρά τους κυνηγοί τους άρπαξαν, προτού ξεπεταρισούν» (241-5/<215-9>).⁴ (Σχετικό είναι το απόσπασμα Δ₂.)
→ Προκαλούνται οι μαθητές να εκφράσουν την όποια συγκίνηση τους προξένησε η σκηνή του αναγνωρισμού με αναφορές, ενδεχομένως, σε παρόμοια προσωπικά τους βιώματα.

2. Τα νήματα του νόστου του Οδυσσέα και της αναζήτησής του από τον Τηλέμαχο, που από την αρχή του έπους ξετυλίγονταν χωριστά, συμπίπτουν εδώ και θα εξελιχθούν σε ευθεία γραμμή με στόχο τη μνηστροφονία και την ανάκτηση της εξουσίας από τον Οδυσσέα. Έτσι, ο σκηνικός χώρος δράσης περιορίζεται τώρα στην Ιθάκη,

1 Η δήλωση αυτή είναι, φαίνεται, απόδειξη ικανοποιητική για τον Τηλέμαχο, προείπε άλλωστε κάτι τέτοιο ως δυνατό. Θα ήταν όμως και αδύνατο να χρησιμοποιηθούν αναγνωριστικά σημάδια, όπως συνέβη με την αναγνώριση της Ιθάκης από τον Οδυσσέα ή όπως θα συμβεί κατά τις αναγνωρίσεις του ήρωα από τα άλλα οικεία του πρόσωπα, αφού πατέρας και γιος αντικρίζονται ουσιαστικά για πρώτη φορά. (Σχετικό είναι το απόσπασμα Δ₁.)

2 Στον αναγνωριστικό εναγκαλισμό πατέρα-γιου πρέπει να στόχευε ο ποιητής με την είσοδο του Τηλέμαχου στο χοιροστάσιο. Εκεί όμως τον υποκατέστησε με τη συγκινητική υποδοχή του Εύμαιου, όπου «συμπικνώνονται και όποια μελοδραματικά στοιχεία θα περίσσευαν και θα ενοχλούσαν, αν πατέρας και γιος έπεφταν αμέσως ο ένας στην αγκαλιά του άλλου.» (Μαρωνίτης 5, σ. 191, Γ΄). Επιβράδυνε έτσι την πορεία προς την εικόνα-στόχο με τη δραματική ειρωνεία προετοιμάζοντας, ταυτόχρονα, τα πρόσωπα και τον χώρο για την καίρια στιγμή, την οποία δεν άργησε να ολοκληρώσει: «Ο ποιητής αφιερώνει το μεγαλύτερο μέρος της αφήγησης στη μελέτη του πλαισίου και το μικρότερο στην προβαλλόμενη εικόνα», πράγμα που αποτελεί «ένα από τα κυριότερα χαρακτηριστικά της τεχνικής της *Οδύσσειας*.» (Μαρωνίτης 1, σ. 17 και σημ. 3 στη σ. 59, Γ΄).

3 Οι ομηρικοί ήρωες δεν ντρέπονται να κλάψουν (ο Οδυσσέας κλαίει επανειλημμένα στις ραψωδίες θ και ε). «Το κλάμα καθ' εαυτό ποτέ δεν θεωρήθηκε ανασχοπηρές για έναν άνδρα στην Ελλάδα.» (*Ερμηνευτικό Υπόμνημα*, τ. Β΄, σ. 191, Ε΄).

4 Κατά την ανάλυση της παρομοίωσης επισημαίνεται η διαφορά που παρουσιάζει το κοινό σημείο των παραβαλλόμενων όρων (ο θρήνος των πουλιών και ο θρήνος Οδυσσέα-Τηλέμαχου), για να διαπιστωθεί ότι εκεί τον σπαραγμό τον προκαλεί η στέρση, ενώ εδώ η πλήρωση, μια πλήρωση όμως που έρχεται έπειτα από μακροχρόνια στέρση, η οποία και προκαλεί το κλάμα.

και από την περιφέρεια προς το κέντρο, για να εντοπιστεί στο παλάτι.

3. Κατά τη διαδικασία του αναγνωρισμού ο Τηλέμαχος έζησε μια κλίμακα συναισθημάτων που παρουσιάζει καμπύλη: από την κατάπληξη και το δέος, πέρασε στη δυσπιστία και στην αμφιβολία, αλλά και γρήγορα στην πειθώ, για να κλείσει με σπαραχτική συγκίνηση. Τη γρήγορη εξέλιξη αυτής της κλίμακας δικαιολογεί ο αιφνιδιασμός στην αρχή και η αναφορά στο θαύμα έπειτα, που λειτουργεί καταλυτικά.

4. Ανακαλείται (από τη 19η Ενότητα) η αναγνωριστική διαδικασία της Ιθάκης από τον Οδυσσέα και συγκρίνεται με τη διαδικασία της αναγνώρισης του Οδυσσέα από τον Τηλέμαχο, για να προκύψει η επανάληψη των ίδιων μοτίβων (με τις αναγκαίες προσαρμογές) και η τυπικότητα επομένως του θέματος:

- προϋποτίθεται κι εδώ η **πολύχρονη απουσία** του αναγνωριζόμενου από τον αναγνωριστή·
- μεθοδεύεται η **απομόνωση** των δύο αναγνωριστικών υποκειμένων·
- ο αναγνωριζόμενος είναι ήδη **καλυμμένος** (παραμορφωμένος και μεταμφιεσμένος)·
- ακολουθεί η **αποκάλυψη** (αποκατάσταση του προσώπου και ομολογία της ταυτότητάς του)·
- μεσολαβεί η **δοκιμασία** (δυσπιστία του αναγνωριστή – διαβεβαιώσεις του αναγνωριζόμενου),
- που καταλήγει στην **αναγνώριση** και στην **έκφραση συναισθημάτων**.

5. Ο Οδυσσέας είδε στο πρόσωπο του Τηλέμαχου τον συνεργάτη του για την αντιμετώπιση των μνηστήρων⁵ (259-60/<233-4>) και του ζήτησε πληροφορίες γι' αυτούς, από τις οποίες φάνηκε ο αριθμός τους – εμμέσως και η έκταση της επικράτειας του Οδυσσέα (βλ. τη σχετική παράγραφο στην περίληψη της ραψ. η, 20ή Ενότητα, A₃ στο ΒΜ). Ο Τηλέμαχος φοβήθηκε την ανμέτρηση με τόσους πολλούς και πρότεινε να αναζητήσουν συμμάχους, τον καθυσάχασε όμως η διαβεβαίωση του πατέρα του ότι θα έχουν θεϊκή συμπαράσταση.

Και ο **πολύμητις** κατέστρωσε αμέσως συνωμοτικό⁶ σχέδιο δράσης για τις κινήσεις και των δύο, που δεν αφήνει περιθώρια αποτυχίας (298/<270> κ.ε.) – βλ. και το Δ' στο ΒΜ.)

→ Τη συναισθηματική φόρτιση λοιπόν, που κυριάρχησε κατά τον αναγνωρισμό, διαδέχτηκε η ψυχραιμία αντιμετώπισης των πραγμάτων.

Γ' . ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ ΣΤΑ «ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ – ΕΡΓΑΣΙΕΣ»

- 1.** Το 2ο «θέμα-εργασία» αποβλέπει στη διαπίστωση της τυπικότητας της αναγνωριστικής διαδικασίας όχι μόνο στην *Οδύσσεια* αλλά και στις (αρχαίες) τραγωδίες.
(Η εργασία αυτή μπορεί να αποτελέσει και θέμα **διαθεματικής δραστηριότητας**, αν υπάρχει σχετικό ενδιαφέρον και δυνατότητες: Ξεκινώντας από τους αναγνωρισμούς της *Οδύσσειας* να επεκταθεί σε αναγνωρίσεις στις αρχαίες τραγωδίες και σε νεότερα λογοτεχνικά κείμενα, αλλά και σε σύγχρονες ζωντανές σκηνές και επιστημονικές πρακτικές, π.χ. έλεγχος DNA.)
- 2.** Στο 3ο «θέμα»: Η συναισθηματική κλίμακα που ζει ο Τηλέμαχος [καπουσα στην αρχή: θάμβος → δέος → δυσπιστία → πειθώ – και ανιούσα έπειτα: από την (υπονοούμενη γρήγορη) πειθώ → αμέσως στη σπαραχτική συγκίνηση] μπορεί να παρασταθεί με καμπύλη στον πίνακα και να δικαιολογηθεί.
- 3.** Για το 4ο θέμα βλ. τη σημ. 4 και το απόσπασμα Δ₂.
- 4.** **Γενική ανακεφαλαιωτική παρατήρηση:** Με την αναγνώριση του Οδυσσέα από τον Τηλέμαχο κλείνει ο κύκλος της «Τηλεμάχειας» και οι χωριστές πορείες πατέρα-γιου συμπύκνουν τώρα.

Δ' . ΑΠΟΣΠΑΣΜΑΤΑ ΑΠΟ ΤΗ ΣΧΕΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ/ΑΡΘΡΟΓΡΑΦΙΑ

1. Η αναγνώριση του Οδυσσέα από τον Τηλέμαχο

«Με τα δεδομένα του γνωστού τρωικού και μετατρωικού μύθου, Τηλέμαχος και Οδυσσέας ανηκρίζονται εδώ για πρώτη φορά· είκοσι χρόνια πριν, ξεκινώντας ο πατέρας για την Τροία, άφησε τον γιο του νήπιο. Πράγμα που σημαίνει ότι σ' αυτή την όψιμη συνάντησή τους ούτε ο ένας ούτε ο άλλος μπορούν να ανατρέξουν σ' ένα κοινό

5 Γι' αυτό είναι και το πρώτο πρόσωπο που τον αναγνωρίζει. Ο ποιητής έχει ήδη προετοιμάσει από την α ραψωδία τον Τηλέμαχο γι' αυτόν τον ρόλο, δημιούργησε δε συνθήκες ώστε να έχει και ο ίδιος προσωπικό λόγο να πάρει εκδίκηση, σύμφωνα με τον ισχυρό, αυτή την εποχή, άγραφο νόμο της αυτοδικίας.

6 Τον συνωμοτικό χαρακτήρα του σχεδίου του Οδυσσέα, με καταφυγή στην πανουργία και στον δόλο, δικαιολογεί το ανάλογο σχέδιο εξόντωσης του Τηλέμαχου από τους μνηστές, αλλά και η αντιμετώπιση των πολλών από λίγους, όπως στα παραμύθια.

παρελθόν, για να αντλήσουν αναγνωριστικές μνήμες. Από την άποψη αυτή ο αναγνωρισμός του Οδυσσέα από τον Τηλέμαχο αποδεικνύεται κατ' εξαίρεση άσημος· παραλείπονται δηλαδή σ' αυτόν κάθε λογής σήματα της πραγματικής ταυτότητας του Οδυσσέα, σε αντίθεση προς τους άλλους αναγνωρισμούς του ήρωα (λ.χ. από την Ευρύκλεια, την Πηνελόπη, τον Λαέρτη). Αντ' αυτού η Αθηνά χρησιμοποιεί ως μέσο αναγνωρισμού τον εξωραϊσμό του Οδυσσέα [...]» (Μαρωνίτης 5, σ. 191, Γ').

«Τελικώς η αίσθησή μας από την ανάγνωση και την ακρόαση της σκηνής είναι ότι: πίσω και κάτω από το “θαύμα” του εξωραϊσμού λανθάνει και υπόκειται η επιστροφή του Οδυσσέα στη φυσική του κατάσταση. Με άλλα λόγια: ο Τηλέμαχος είναι το μόνο πρόσωπο της *Οδύσσειας* που δεν χρειάζεται αποδείξεις για να αναγνωρίσει τον πατέρα του· η ίδια η συνάντησή του με τον Οδυσσέα (όπως πράγματι είναι ο ήρωας· όχι όπως φαίνεται μέσα από την παραμόρφωσή του) αρκεί. Πατέρας και γιος εξάλλου μοιάζουν τόσο πολύ εξωτερικά μεταξύ τους (όπως το έχει ήδη διαπιστώσει η Ελένη στην τέταρτη ραψωδία), που θα μπορούσε ο ένας να αναγνωρίσει στον άλλο τον εαυτό του.» (Ο.π., σ. 195).

2. Η παρομοίωση των στίχων π 242-5/<216-9>

«Ο γιος ρίχνεται στην αγκαλιά του πατέρα του, κι οι δυο ξεσπούν σε θρήνο. Το κλάμα τους παραβάλλεται με τον απελπισμένο και οξύ γόο πουλιών [...], που τα άφτερα μικρά τους τα άρπαξαν μέσα από τη φωλιά κάποιοι αγρότες. Η παρομοίωση θεωρήθηκε γενικά ατυχής, επειδή συσχετίζει το κλάμα της χαράς με τον θρήνο της απελπισίας [...]. [Όμως] η παρομοίωση και ο θρήνος των πουλιών υποβάλλει πριν απ' όλα το μοτίβο της στέρσης – κι αυτό θέλει εδώ ο ποιητής να εξάρει. Ο θρήνος του Οδυσσέα και του Τηλέμαχου, όπως εξάλλου και κάθε κλάμα σε στιγμές αναγνωρισμού ή συνάντησης ύστερα από μακροχρόνιο χωρισμό, υπαγορεύεται περισσότερο από την ανάμνηση της στέρσης, [...] και λιγότερο από τη χαρά για την αντίμωση. Η ανάμνηση της στέρσης ανεβαίνει στη συνείδηση, εντονότερα από κάθε άλλη στιγμή, την ώρα της επανασυνάντησης: τώρα που ο χωρισμός τέλειωσε, αποκαλύπτεται αβάσταχτος, παράλογος και τρομερός – γι' αυτό και κλαίμε ή κ α ι γι' αυτό.» (Μαρωνίτης 1, σσ. 230-1, σμ. 19, Γ').

23η ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ: ρ, σ (περίληψη) – ρ 331-76/<290-327> (ανάλυση)

Ο Τηλέμαχος κι ο Οδυσσέας στο παλάτι: τα γεγονότα της πρώτης μέρας του Οδυσσέα στο σπίτι του

Α΄. ΣΤΟΧΟΙ ΤΗΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ

1. Να προσλάβουν οι μαθητές το περιεχόμενο των ραψωδιών ρ και σ, σε γενικές γραμμές, και να προσέξουν ιδιαίτερα τη σκηνή της συνάντησης του Οδυσσέα με τον Άργο. Ιδιαίτερα δε:
2. Να διαπιστώσουν ποια μέρη του σχεδίου της μνηστροφονίας πραγματοποιούνται εδώ και πώς.
3. Να διακρίνουν τα πιο σημαντικά από όσα συμβαίνουν απρογραμμάτιστα και να αναζητήσουν τον λόγο τους.
4. Να κατανοήσουν πληρέστερα τη λειτουργία του προσώπιου του Οδυσσέα-ζητιάνου.
5. Να διασειλουν τους όρους **μύθος** – **πλοκή** και να κατανοήσουν τη μεταξύ τους σχέση.

Θεμελιώδεις έννοιες: Επικοινωνία (Τηλέμαχος – Πηνελόπη· Οδυσσέας – Εύμαιος, Άργος, Αμφίνομος· Πηνελόπη – Εύμαιος, μνηστήρες κ.ά.), **Άτομο – Σύνολο** (Οδυσσέας – μνηστήρες), **Σύγκρουση** (Οδυσσέας vs Αντίνοος, Ίρος, Μελανθώ, Ευρύμαχος), **Μεταβολή** (ο Οδυσσέας κέρδισε έδαφος στο παλάτι), **Οργάνωση** (πλοκή) κ.ά.

Β΄. ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΕΣ ΚΑΙ ΔΙΔΑΚΤΙΚΕΣ ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ – ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ

1. Εκμαιεύονται τα μέρη του σχεδίου που εφαρμόστηκαν όπως είχαν σχεδόν σχεδιαστεί:
- ο Τηλέμαχος πήγε πρώτος στο παλάτι, όπου έφτασε κι ο «ζητιάνος» με τον Εύμαιο·

- ο «Ζητιάνας» δέχτηκε προσβολές και χτυπήματα, τόσο από άπιστους δούλους¹, όσο κι από τους κορυφαίους μνηστήρες², κράτησε όμως την ψυχραιμία του και έκανε τις διαπιστώσεις του·
- ο Τηλέμαχος παρενέβαινε ήπια πού και πού χωρίς να αποκαλύπτει σε κανέναν το μυστικό τους.
2. Από τα προγραμματίσιμα ενδιαφέρουν, κυρίως:
  - Η είσοδος στο παλάτι του μάντη **Θεοκλύμενου**, που πρώτος βεβαίωσε την Πηνελόπη για την παρουσία του Οδυσσέα στην Ιθάκη κτλ.
  - Σχετικά με τον **Οδυσσέα**, επισημαίνονται:
    - η έντεχνη ηθογράφησή του, που υποδηλώνεται με τη συγκίνηση που τον πλημμύρισε³
    - η πειστική άσκηση της επαιτείας, σαν να ήταν επαγγελματίας του είδους·
    - η πάλη του με τον Ίτρο –μια κωμική ανάπαυλα στην εξέλιξη του μύθου με νατουραλιστικά χαρακτηριστικά– που έχει ευρύτερη λειτουργία: «χρησιμεύει ως μέσο στην προσπάθεια του Οδυσσέα να ενισχύσει τη θέση του»⁴ ως νικητής λοιπόν κέρδισε δώρα και ευχή (τραγική ειρωνική⁵ για τους μνηστήρες) και εδραίωσε τη θέση του στο παλάτι· η εύκολη, εξάλλου, νίκη του αποκάλυψε τη σωματική του δύναμη και μετέβαλε τις διαθέσεις των μνηστήρων απέναντί του, ιδιαίτερα του Αμφίνομου, που όμως αμφιταλαντεύτηκε⁶
    - η χαρά, τέλος, που ένωσε ακούγοντας την Πηνελόπη να χειρίζεται έξυπνα το θέμα του γάμου της.⁷
  - Σχετικά με την **Πηνελόπη** ενδιαφέρουν:
    - η πρόσκλησή της στον «Ζητιάνα», μέσω του Εύμαιου, που αποτελεί την πρώτη (έμμεση) επικοινωνία της με τον Οδυσσέα και προετοιμάζει τη δεύτερη άμεση επικοινωνία/συνάντησή τους στη ραψωδία 7·
    - η απρόβλεπτη, όσο και αναγκαία⁸, εμφάνισή της στο «μέγαρο»: υποκινημένη και καλλωπισμένη (σαν νύφη) από την Αθηνά παρουσιάστηκε στους μνηστήρες με πρόσχημα να συμβουλέψει τον Τηλέμαχο, με στόχο όμως ομολογημένο από τη θεά να γίνει επιθυμητή στους μνηστήρες (και, μαζί, σεβαστή στον άντρα και στον γιο της) και ανομολόγητο ποιητικό/δομικό να αποκαλύψει την υποθήκη του Οδυσσέα σχετικά με την ενηλικίωση του Τηλέμαχου,⁹ που σημαίνει ότι είναι ελεύθερη πια από μέρους του «να παντρευτεί Ξανά»·
    - η έμμεση πρόκλησή της για προσφορά δώρων¹⁰ (σύμφωνα με μια εκδοχή της εθιμοτυπίας του γάμου).

- 1 Από τον Μελάνθιο στον δρόμο κι από την αδελφή του, τη Μελανθώ, στο «μέγαρο». Η συμπεριφορά των δύο αυτών αναισχυτων δούλων –διαλεγμένα είναι και τα μελανά τους ονόματα– υποδηλώνει τη διάλυση που επικρατεί στα ανάκτορα της Ιθάκης έπειτα από την εικοσάχρονη απουσία του αφενικού τους (βλ. και το σχόλιο του Εύμαιου στο ρ 367-8/<320-1>).
- 2 Από τον Ανίνοο κι από τον Ευρύμαχο, που προκαλούνται πάντως, για να αποκαλύψουν πληρέστερα το αισχρό ήθος τους.
- 3 Ο Οδυσσέας συμπύκνωσε τη συγκίνησή του στο σφίξιμο του χεριού του Εύμαιου, όταν πλησίασε στα ανάκτορα, και στο κρυφό δάκρυ, όταν είδε ανήμπορο τον Άργο· διοχέτευσε δε τα έντονα συναισθήματά του σε διαδοχικές ερωτήσεις για το πιστό σκυλί του (ρ 350-5/<306-10>) υποδυόμενος τον ρόλο ενός ξένου (βλ. σχετικά: *Ερμηνευτικό Υπόμνημα*, τ. Γ', ρ 306-10, Ε'· σχετικό με τον Άργο είναι και το απόσπασμα Δ₂).
- 4 *Ερμηνευτικό Υπόμνημα*, τ. Γ', σ. 114, Ε'.
- 5 Η Ενόπτη αυτή δίνει την ευκαιρία να διακριθούν τα βασικά είδη της ειρωνείας (βλ. και το σχόλιο 8 στο ΒΜ).
- 6 Η αμφιταλάντευση του Αμφίνομου μπορεί να συσχετιστεί με το όνομά του, για να φανεί άλλη μια φορά η σχέση του ονόματος με το πρόσωπο που το φέρει.
- 7 Η χαρά αυτή του Οδυσσέα φαίνεται περίεργη, έχει όμως τους λόγους της: Πρωτοαντικρίζει πανέμορφη τη γυναίκα του και βεβαιώνεται και από την ίδια για την εικοσάχρονη συζυγική της πίστη· την ακούει, έπειτα, να ανακοινώνει με πόνο στους μνηστήρες την τελευταία δική του εντολή, για την οποία δεν ανησυχεί, αφού αυτός είναι εκεί· τα δώρα, εξάλλου, είναι πάντοτε ευπρόσδεκτα από τον ομηρικό άνθρωπο ως τεκμήρια αξίας και τιμής· δώρα φέρνει ο Οδυσσέας από τους Φαίακες ≈ δώρα παίρνει η Πηνελόπη από τους μνηστήρες. (Σχετικό είναι το απόσπασμα Δ₂.)
- 8 Σ' όλες τις άλλες εμφανίσεις της η Πηνελόπη παρουσιάζεται θλιμμένη, πιεζόμενη κ.τ.ό.: χρειαζόταν λοιπόν μια παρουσία της επιβλητική και απασράπτουσα την ώρα που για πρώτη φορά θα την αντίκριζε ο Οδυσσέας, ο οποίος για χάρη της απέρριψε την αθανασία (βλ. σχετικά: Hölscher, σ. 335, Γ').
- 9 α. Η αποχαιρετιστήρια αυτή υποθήκη (και όχι η αναχώρηση του Οδυσσέα από την Τροία) αποτελεί ουσιαστικά την αρχή της ιστορίας που τελειώνει με το ξανασμίξιμο του Οδυσσέα και της Πηνελόπης: «αυτή απολογεί τη μακρά αναμονή της Πηνελόπης και τον λόγο της περάτωσης της». Η ενηλικίωση δηλαδή του Τηλέμαχου υποχρεώνει τώρα τη βασίλισσα να παραιτηθεί από τον οδυσσειακό οίκο υπέρ του Τηλέμαχου. (βλ. σχετικά: Hölscher, σσ. 69-78, Γ', και *Επιστροφή*, σσ. 293-302, Γ'.) β. Το ότι η Πηνελόπη ενεργεί υποκινημένη (και καλλωπισμένη) από την Αθηνά, από τη μία μεριά απαλλάσσει την ίδια από σκοπιμότητες, και από την άλλη υποβάλλει τη θεά «μέσα στο έπος ως το θεολογικό άλλοθι του ποιητή· αυτή γνωρίζει στο σκέραιο τόσο την ελισσόμενη πλοκή του όσο και την εξελισσόμενη του σύνθεση». (Μαρωνίτης 5, σ. 239, Γ').
- 10 Γέννησε έτσι ελπίδες στους μνηστήρες, όμως ο γάμος, που εκείνοι «περιμένουν με χαρά και η βασίλισσα με πόνο, θα φέρει την τιμωρία των μνηστήρων και την ευτυχία της Πηνελόπης». (Κομνηνού, σ. 206, Γ').

- Σχετικά με τους **μνηστήρες** υπογραμμίζονται:
  - η άμεση ανταπόκρισή τους στην πρόκληση της βασίλισσας (βλ. το σχ. 7 στο ΒΜ)
  - η βήναυση συμπεριφορά τους προς τον ξένο,¹¹ και όχι τόσο στην αρχή με τον Αντίνοο, όσο μετά τη νίκη του στην πυγμαχία και τη συμπάθεια που ήταν φυσικό να του δείξουν: η χαλάρωση όμως στην ένταση μεταξύ των μνηστήρων και του «Ζηπίανου» δεν έπρεπε να συνεχιστεί, γι' αυτό η Αθηνά φρόντισε, με τις προσβολές της Μελανθώς και του Ευρύμαχου, να επαναφέρει τη ρήξη ανάμεσά τους, ώστε να οργίζεται όλο και περισσότερο μαζί τους ο Οδυσσεύς (για τη δαιμονική αυτή ιδιότητα των ομηρικών θεών βλ. τη σημ. 18 της επόμενης διδ. Ενότητας)
  - η υπόθεση (και ο φόβος) μερικών μνηστήρων μήπως στο πρόσωπο του «Ζηπίανου» κρύβεται κάποιος θεός, με σκοπό να συνετίσουν τον Αντίνοο, χωρίς όμως αποτέλεσμα
  - η περίπτωση ιδιαίτερα του Αμφίνομου, που σταθμίζει δικαίτερα από τους άλλους τα πράγματα και φέρεται με ευγένεια προς τον «ξένο» και προς τον Τηλέμαχο, δεν διαχωρίζει όμως τη θέση του από τους άλλους, γι' αυτό και δεν θα εξαιρεθεί από την τιμωρία.
- 3. Η πολλαπλή λειτουργία της μεταμφίεσης του Οδυσσέα:
  - δίνει στον ήρωα τη δυνατότητα να ανιχνεύει ανυποψίαστα το ήθος και τις διαθέσεις μνηστήρων και υπηρετών, άλλοτε απρόκλητα και άλλοτε προκαλώντας τους: να διαχωρίζει έτσι εχθρούς και φίλους και να συμπληρώνει το σχέδιό του
  - να διερευνά τη στάση της γυναίκας του σε χρόνο ανύποπτο
  - αποτελεί, εξάλλου, καλλιτεχνικό μοτίβο πρώτης τάξεως, καθώς λειτουργεί ειρωνικά: στο γνωστό για τον Τηλέμαχο και τους ακροατές πρόσωπο του Οδυσσέα, οι άλλοι ήρωες βλέπουν το προσώπιό του με όλα όσα αυτό συνεπάγεται για τη δραματοποίηση της πλοκής. (Σχετικό είναι το απόσπασμα Δ₃.)
- 4. Για τους όρους **μύθος – πλοκή** και τη μεταξύ τους σχέση, γενικά, και στο πλαίσιο της *Οδύσσειας*, ειδικότερα, βλ. τα αποσπάσματα Δ₃, α-γ, από όπου αντλήθηκαν και όσα σχετικά δίνονται στο Γ₆ του ΒΜ. (Σχετικό είναι και το απόσπασμα Δ₄.)

Γ'. ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ ΣΤΑ «ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ – ΕΡΓΑΣΙΕΣ»

1. Το «παράλληλο κείμενο» καλό είναι να διαβαστεί στην τάξη και να σχολιαστεί, για να προκύψει η οπτική του ποιητή, που ταυτίζει τον Άργο με όλα τα εγκαταλελειμμένα σκυλιά, που προκαλούν παρόμοια συγκίνηση με εκείνη του Οδυσσέα. Θα έχουν και τα παιδιά να καταθέσουν δικές τους σχετικές εμπειρίες.
2. Η κατανόηση των όρων **μύθος – πλοκή** διευκολύνεται με παραδείγματα, τόσο ανασύνταξης όσο και συμπλήρωσης του μύθου (και η συζήτηση επεκτείνεται όσο επιτρέπει το επίπεδο της τάξης και ο χρόνος).
3. Πρόσθετο θέμα (για συζήτηση στην τάξη – με βάση τη σημ. 7): Για ποιους λόγους νομίζετε ότι χάρηκε ο Οδυσσεύς ακούγοντας την Πηνελόπη να ανακοινώνει στους μνηστήρες την απόφασή της για δεύτερο γάμο και να τους προκαλεί, εμμέσως, να της προσφέρουν δώρα;
4. Την «ανακεφαλαίωση» συνηθίζουμε στους μαθητές να τη συμπληρώσουν επαναλαμβάνοντας τις περιλήψεις.
5. Γενική ανακεφαλαίωτική παρατήρηση: Στις ραψωδίες ρ και σ έρχονται στο προσκήνιο όλα σχεδόν τα δρώντα πρόσωπα στην Ιθάκη και στον κυρίαρχο από δω και πέρα χώρο του «μεγάλου», με κεντρικό πρόσωπο τον γνωστό μόνο στον Τηλέμαχο μεταμφιεσμένο Οδυσσέα. Ο οποίος, από αποκρουστικός Ζηπίανος στην αρχή, αφού εξασφάλισε το αποκλειστικό δικαίωμα της επατείας στο παλάτι, κέρδισε σιγά σιγά έδαφος και επέβαλε την παρουσία του προξενώντας τρόμο στις υπηρέτριες και αναστάτωση στους μνηστήρες, που δεν παύουν όμως να επιβεβαιώνουν την υβριστική συμπεριφορά τους, ώστε να δικαιολογείται όλο και περισσότερο η αναμενόμενη τιμωρία τους.

Σημείωση: Αναγκαίο είναι να προετοιμάζεται το κείμενο των επόμενων Ενοτήτων και να παρουσιάζεται διαλογικά.

11 Η συμπεριφορά αυτή των μνηστήρων, τόσο ως προσβολή του ιερού θεσμού της φιλοξενίας, όσο και ως καταχρηστική οικειοποίηση του ρόλου του οικοδεσπότη, συνιστά μια άλλη μορφή ύβρης, που προστίθεται στη γενικότερη προσβολή του οδυσσειακού οίκου από μέρους τους και επαυξάνει έτσι την ενοχή τους.

Δ΄. ΑΠΟΣΠΑΣΜΑΤΑ ΑΠΟ ΤΗ ΣΧΕΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ/ΑΡΘΡΟΓΡΑΦΙΑ

1. Η σκηνή με τον Άργο

«Είναι ένα από τα πιο διάσημα επεισόδια του έπους, σύντομο αλλά εξαιρετικά αποτελεσματικό ως προς τη δομή του και τοποθετημένο σε κρίσιμο σημείο, τη στιγμή, δηλαδή, που ο βασιλιάς, μετά την πολύχρονη απουσία του, είναι έτοιμος να εισέλθει στο ανάκτορό του. Αν δεν υπήρχε το συγκεκριμένο επεισόδιο, η σημαντική στιγμή της επιστροφής θα περνούσε απαρατήρητη, χωρίς ιδιαίτερη έμφαση. Το σύνθετο μέσο που χρησιμοποιεί ο Όμηρος για να δώσει έμφαση είναι η απεικόνιση των έντονων συναισθηματικών αντιδράσεων ενός ή περισσότερων προσώπων. Ωστόσο, η αναγνώριση από ένα πρόσωπο θα εμπεριείχε τον κίνδυνο να αποκαλυφθεί η πραγματική ταυτότητα του ήρωα [...]. Η αξιοποίηση του μοτίβου του σκύλου είναι εξαιρετικά εύστοχη, αφού προκαλεί την αγωνία και τη συγκίνηση της αναγνώρισης χωρίς τον κίνδυνο της αποκάλυψης. [...] Η αναγνώριση από τον Άργο είναι μοναδική, καθώς είναι η μόνη φορά που η μεταμφίεση του Οδυσσέα αχρηστεύεται χωρίς την προσωπική του συμβολή ή της Αθηνάς ή χωρίς προφανές σημάδι, όπως η ουλή. [...] μόνο το ιδιαίτερο αισθητήριο του σκύλου μπορεί να εξουδετερώσει τη μεταμφίεση [...]» (Ερμηνευτικό Υπόμνημα, τ. Γ΄, ρ 290-327, Ε΄).

2. Η χαρά του Οδυσσέα

«Η χαρά του Οδυσσέα [...] δεν μπορεί να σχετίζεται με το ότι οι σκέψεις της Πηνελόπης για έναν νέο γάμο δεν θα έπρεπε να ληφθούν στα σοβαρά. [...] Γιατί εδώ η Πηνελόπη μιλά σοβαρά. Μερικές ώρες αργότερα θα ανακοινώσει σ' αυτόν, που παραμένει αγνώριστος με τη μορφή του επαίτη, την απόφασή της να παντρευτεί την επόμενη μέρα η ίδια θα οργανώσει τον αγώνα της τοξοβολίας, για να κάνει την τελική της επιλογή. Η ανακοίνωση του νέου γάμου θα μπορούσε να ανησυχήσει τον Οδυσσέα: γιατί όμως δεν ανησυχεί ούτε τώρα ούτε τότε;

Ο Οδυσσέας δεν ανησυχεί, όχι επειδή πιστεύει ότι τα λόγια της είναι παραπλανητικά, αλλά επειδή βρίσκεται ήδη στο παλάτι και πρόκειται να την προλάβει! Γιατί, όμως, δεν αμφιβάλλει καθόλου για την πίστη της γυναίκας του; Μα ακριβώς επειδή εκείνη εξέφρασε με τον πιο κατηγορηματικό τρόπο την απέχθειά της για τον νέο γάμο. Τα “άλλα” που έχει στο μυαλό της δεν είναι ένα κρυφό σχέδιο αλλά η φωνή της καρδιάς της. Πού λοιπόν βασίζεται η χαρά του Οδυσσέα; “Στο ότι η βασίλισσα απέσπασε από τους μνηστήρες δώρα”, λέει το κείμενο, και αυτή είναι πράγματι η αιχμή του επεισοδίου.» (Hölscher, στο *Επιστροφή*, σσ. 296-7, Γ΄· πρβλ. Hölscher, σσ. 329-35, Γ΄).

Διαφορετικά ερμηνεύουν το θέμα της χαράς του Οδυσσέα άλλοι μελετητές, σε συνάρτηση με την αμφισημία της εμφάνισης της Πηνελόπης στους μνηστήρες. (Βλ. ενδεικτικά: *Ερμηνευτικό Υπόμνημα*, τ. Γ΄, σ. 115, κυρίως τη σημ. 2, Ε΄.)

3. «άγνοια των μνηστήρων» – «γνώση του Οδυσσέα»

«Ο Οδυσσέας από τη στιγμή που φτάνει στην Ιθάκη, ακόμα και από πιο πριν, ξέρει πολύ καλά όσα συμβαίνουν στο παλάτι του: τον έχουν πληροφορήσει σχετικά ο Τειρεσίας (λ 115-9), η Αθηνά (ν 376-81), ο Εύμαιος (ξ 81-95). [...] Ενώ οι μνηστήρες] αγνοούν την ταυτότητα και τα σχέδια του φτωχού ζητιάνου. Με βάση αυτή την αντίθεση “άγνοια των μνηστήρων” – “γνώση του Οδυσσέα” ξετυλίγεται η υπόθεση.» (Ζερβού 1, σ. 198, Β΄).

Και πιο κάτω: «Οι μνηστήρες θέλουν φυσικά να παντρευτούν την Πηνελόπη. [...] Ο Οδυσσέας με τη σειρά του αποβλέπει στη μνηστήροφονία. Η δράση πλέκεται ανάμεσα στους δυο άξονες “προσδοκία γάμου” – “σχεδιάσμα θανάτου”.» (Ο.π., σ. 201).

4. Ο πυρήνας της *Οδύσσειας* κατά τον Αριστοτέλη

«Κάποιοι ξενιτεύεται για πολλά χρόνια και τον παραμονεύει ο Ποσειδών. Κι απομένει μόνος. Ακόμα και οι σπικτικές του υποθέσεις είναι σε τέτοια κατάσταση ώστε οι μνηστήρες ξεοδεύουν την περιουσία του και επιβουλεύονται το γιο του. Αυτός ύστερα από πολλές ταλαιπωρίες γυρίζει. Και, μετά από πολλές αναγνώρισεις, επιτίθεται εναντίον των μνηστήρων. Έτσι αυτός σώθηκε και τους εχθρούς του τους σκότωσε. Αυτό είναι το περιεχόμενο της *Οδύσσειας*, τα άλλα είναι επεισόδια.» (*Ποιητική* 1455b 17-23, μφρ. Στ. Δρομάζος, έκδ. Κέδρος, Αθήνα 1982).

5. Η σχέση μύθου – πλοκής

α. «Σε κάθε συγκροτημένη αφήγηση, ο μύθος φαίνεται να προηγείται, η πλοκή να έπεται. Η πλοκή είναι ο τρόπος με τον οποίο εμφανίζεται στο επίπεδο της αφήγησης ο μύθος [...]. Ο μύθος μερίζεται συνήθως σε διαδοχικά επεισόδια, τα οποία υπακούουν κατά βάση στη χρονολογική ακολουθία και συστήνουν κάποιου είδους

αιτιακή σχέση, σχηματίζοντας έτσι τον υποκείμενο πραγματολογικό άξονα της αφήγησης. Η πλοκή παρεμβαίνει καθ' οδόν και, στις πιο έντεχνες αφηγήσεις, τροποποιεί ή και ανατρέπει προσώρως τη μυθολογική ακολουθία, με έκκεντρες αποκλίσεις και διαφυγές από τον αφηγηματικό άξονα. Αν ο μύθος [...] δεσμεύει κατά κάποιον τρόπο τη σύνταξη της αφήγησης, η πλοκή διεκδικεί τη δική της ελευθεριότητα, η οποία χρεώνεται κάθε φορά στην ευρηματική επίνοια του αφηγητή και αποτελεί απόδειξη της λογοτεχνικής του δεξιοσύνης. [...] μέσω της πλοκής τους κυρίως η *Ιλιάδα* και η *Οδύσσεια* αναδεικνύονται σε κορυφαία έπη, που συγχρόνως σέβονται και τροποποιούν τις μυθολογικές εντολές τους.» (Μαρωνίτης 5, σσ. 210-2, Γ΄).

β. «Οι δύο προηγούμενοι όροι χρησιμοποιούνται κάπως καταχρηστικά για να δηλώσουν: ο πρώτος (μύθος) τα βασικά, υποχρεωτικά από τη σχετική παράδοση, στοιχεία της υπόθεσης του έπους· ο δεύτερος (πλοκή) τα συμπληρωματικά και προαιρετικά [...]. Αυτά τα στοιχεία πλοκής επιβραδύνουν και δραματοποιούν με τον ένα ή τον άλλον τρόπο, την πρόοδο του οδυσσειακού μύθου, δίνοντας την εντύπωση παρεκκλίσεων από την ευθεία γραμμή. Πρώτο και εντυπωσιακό παράδειγμα η “Τηλεμάχεια” των ραψωδίων α-δ, όπου διεκπεραιώνεται, ως αντιστροφή του οδυσσειακού νόστου, η αναζήτηση του ήρωα από τον γιο του· [...].

Για τον βασικό ωστόσο μύθο της *Οδύσσειας* [...], τα στοιχεία πλοκής θα μπορούσαν να εκτιμηθούν και ως περιπά. Συχνά όμως ό,τι περισσεύει στην ποίηση και στα ποιήματα υψηλής αφηγηματικής στάθμης, αποτελεί δείκτη ποιητικής πρωτοτυπίας και απαιτεί προσεκτικότερη στάθμιση.» (Ο.π., σσ. 198-9).

γ. «[...] ο μύθος της *Οδύσσειας*, καθώς συμπλέκει μεταξύ τους ετερόκλητα στοιχεία, θα μπορούσε να εκτιμηθεί ως προγραμματικού τύπου πλοκή [...], μοιρασμένη μάλιστα σε μακροσκοπική και μικροσκοπική.

Στον τύπο της μακροσκοπικής πλοκής προτείνω να ενταχθούν: αφενός, αφηγηματικοί ελιγμοί, που ανατρέπουν την ευθύγραμμη, χρονολογική ροή της αφήγησης· αφετέρου, μεγάλης έκτασης αφηγηματικές ενόπτες, οι οποίες με την πρόταση, την παρεμβολή, ή τη μεταφορά τους αναστέλλουν τη δράση του οδυσσειακού μύθου και λειτουργούν ως σταθμοί. Στον τύπο της μικροσκοπικής πλοκής συνυπολογίζονται περιορισμένης ή μικρής έκτασης επεισόδια, που σαφέστατα αποκλίνουν από τον αφηγηματικό άξονα και εισάγουν περιφερειακά, ή και περιθωριακά, πρόσωπα του έπους.

Χαρακτηριστικά παραδείγματα της πρώτης κατηγορίας: η έναρξη της επικής διήγησης *in medias res*· η αναδρομική αφήγηση των “Μεγάλων Απολόγων” [...]· η άφιξη και η παραμονή του Οδυσσέα στο απόκεντρο καλύβι του Εύμαιου, με τα προηγούμενα και τα παρεπόμενά τους. Παραδείγματα της δεύτερης κατηγορίας: το υβρεολογικό επεισόδιο με τον Μελάνθιο στη ροή της δέκατης έβδομης ραψωδίας [...] η *Ήρου πυγμαγή*, που ανοίγει τη [δέκατη όγδοη] ραψωδία [...].» (Ο.π. σσ. 215-6· βλ. και Μαρωνίτης – Πόλκας, σσ. 31-45, Β΄).

24η ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ: τ, υ (περίληψη – ανάλυση αποσπασμάτων)

Ο Οδυσσέας στο σπίτι του βολιδοσκοπεύει και ετοιμάζεται...

Α΄ ΣΤΟΧΟΙ ΤΗΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ

1. Να παρακολουθήσουν οι μαθητές την εξέλιξη του μύθου στις ραψωδίες τ και υ – και ειδικότερα:
2. Να ανιχνεύσουν τους στόχους και τα αποτελέσματα της συνομιλίας Πηνελόπης-«ξένου».
3. Να διακρίνουν τη μεθόδευση της αναγνώρισης του Οδυσσέα από την Ευρύκλεια.
4. Να αντιληφθούν τα προβλήματα που κρατούν ξάγρυπνο τον Οδυσσέα την πρώτη νύχτα στο σπίτι του.
5. Να αισθανθούν τον συντονισμό της αγωνίας του Οδυσσέα και της Πηνελόπης μετά τη συνομιλία τους.
6. Να κατανοήσουν τη σημασία της επιλογής μιας μέρας αφιερωμένης στον Απόλλωνα για τον αγώνα τόξου.
7. Να προσέξουν πώς οι μνηστήρες επιβαρύνουν όλο και περισσότερο τη θέση τους.

Θεμελιώδεις έννοιες: **Επικοινωνία – Αλληλεπίδραση** (Πηνελόπη – Οδυσσέας: συνομιλία στην τ – όνειρα στην υ), **Μεταβολή** (αναγνωρισμός από την Ευρύκλεια), **Πολιτισμός** (γιορτή κτλ.), **Άτομο – Σύνολο** (Θεοκλύμενος – μνηστήρες) κ.ά.

Β΄. ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΕΣ ΚΑΙ ΔΙΔΑΚΤΙΚΕΣ ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ – ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ

1. Η μεταφορά των όπλων δεν έγινε όπως είχε σχεδιαστεί (στη ραφ. η) προσαρμόστηκε στις συνθήκες που επέτρεψαν τη συνεργασία πατέρα-γιου: το ότι ξέχασαν να αφήσουν δύο πανοπλίες για τους ίδιους δικαιολογείται μέσα στη βιασύνη τους, θα αποδειχτεί όμως και σκόπιμο κατά τη μνηστροφονία (στη ραφ. χ).

2. Η Πηνελόπη είχε καλέσει νωρίτερα τον «ξένου», να τον ρωτήσει για τον άντρα της, αλλά η συνάντηση αναβλήθηκε για το βράδυ. Ενώ ο Οδυσσεύς δήλωσε στον Τηλέμαχο (στην αρχή τής η) ότι σκοπεύει, εκτός από τις υπηρέτριες, να «δοκιμάσει» και την Πηνελόπη, το επιχειρεί όμως με τρόπο που τον αναδεικνύει *μητιόεντα*:

- Αντί να απαντήσει στις ερωτήσεις της βασίλισσας, την εγκωμιάζει παρομοιάζοντας τη δόξα της με τη δόξα/ το κλέος ενός δίκαιου βασιλιά¹ (τ 115-23/<107-14>): της θυμίζει έτσι τα παλιά καλά χρόνια της δικής του βασιλείας και την προκαλεί, εμμέσως, να μιλήσει εκείνη πρώτη, για «να δει αν το δικό της κλέος εξακολουθεί να είναι [...] ταυτόσημο με το δικό του» – «να δει [...] τι μερίδιο κρατά ακόμη ο ίδιος από τη ζωή της».²
- Ακούει τις ενδόμυχες σκέψεις και διαθέσεις της (τ 135/<124> κ.ε.): καμαρώνει οπωσδήποτε για την ευρηματικότητά της³ τη συμπονει όταν τρέχουν ποτάμι τα δάκρυά της⁴ βεβαιώνεται απ' όλα αυτά για τη συζυγική της πίστη, αλλά διατηρεί την αυτοκυριαρχία του και κρύβει τη συγκίνηση. Όσο για τον γάμο, το θέμα αυτό τώρα ανακύπτει –σύμφωνα με τη δική του υποθήκη– καθώς δε συνδυάζεται με τον αγώνα τόξου⁵ (τ 616/<570> κ.ε.), συμπληρώνει το σχέδιό του. (Σχετικό είναι το απόσπασμα Δ₂.)
- Η Πηνελόπη απέσπασε ανερώπτα πληροφορίες πολλές: συγκεκριμένα στοιχεία ζήτησε μόνο όταν επιδίωξε να δοκιμάσει την ειλικρίνεια του «ξένου» (τ 241-5/<215-9>): και όταν εκείνος τής περιέγραψε με ρεαλιστικές λεπτομέρειες τη φορεσιά του Οδυσσέα, επιμένοντας στην παράσταση της «χρυσής περόνης»⁶ (τ 251-60/<225-35>) και στην «όψη» του κήρυκα Ευρυβάτη (270-5/<244-8>), βεβαιώθηκε για την αλήθεια των λεγομένων του⁷ και ξέσπασε πάλι σε θρήνο, πάνε όμως είκοσι χρόνια από τότε. Τον ερχομό του Οδυσσέα τον εύχεται βέβαια, αλλά δεν τον πιστεύει⁸ ούτε μετά την ένορκη διαβεβαίωση του «ξένου» (329/<300> κ.ε.).

3. Η τακτική του Οδυσσέα από τη μια μεριά να κρύβεται και από την άλλη να περιμένει την κατάλληλη στιγμή να φανερωθεί –όπως στον Πολύφημο, στους Φαίακες, στον Τηλέμαχο– βρίσκει εφαρμογή και στο επεισόδιο των «Νίπτρων»: Επιλέγοντας ο «ξένος» να του πλύνει τα πόδια (με το σημάδι της ουλής στο γόνατο) μια γερόντισσα, αφήνεται ουσιαστικά στα χέρια της τροφού του να τον αναγνωρίσει, χωρίς όμως να γίνει αντιληπτός από την Πηνελόπη. Έτσι, ενώ θα περίμενε κανείς η μακρά συνομιλία Πηνελόπης-«ξένου» να οδηγήσει σε αναγνώριση του

1 Σε πολλά σημεία της *Οδύσσειας* γίνεται λόγος για το κλέος (ως φήμη και δόξα) του Οδυσσέα και για τη δίκαιη διακυβέρνηση του λαού του: βλ. ενδεικτικά: α 381-3/<343-4> (από την Πηνελόπη), ε 9-15/<8-12> (από την Αθηνά), η <241> (από τον Τηλέμαχο). Για μια εκτενή πραγμάτευση του κλέους του Οδυσσέα, του Τηλέμαχου και της Πηνελόπης βλ.: Μαρωνίτης – Πόλκας, σσ. 260-77, Β΄.

2 Βλ. σχετικά: Μαρωνίτης 1, σ. 219, Γ΄. Έτσι ο Οδυσσεύς, ενώ κλήθηκε να δώσει πληροφορίες, έφτασε να γίνει αυτός ρυθμιστής της συνομιλίας, γιατί γνωρίζει με ποιαν συνομιλεί και τι θέλει να διαπιστώσει.

3 Για την ενσυνείδητη, φαίνεται, εξαπάτηση των μνηστήρων με την κατηγορηματική δήλωση του σίχου 155/<141> (*έπει θάνε διος Οδυσσεύς*) και, κυρίως, για τον δόλο του υφαντού (σχετικό είναι και το απόσπασμα Δ₁). Μπορεί εδώ να γίνει αναφορά στην προέλευση του ονόματος της Πηνελόπης (αν και δεν είναι εξακριβωμένη η ετυμολογία του): ή από τη δραστηριότητά της ως υφάντρας (Πηνελόπη < πήνη = μασούρι + ὀλόπτω = μαδῶ, αφαιρώ) ή από το πουλί πηνέλωψ (βλ. σχετικά: Hölscher, σ. 66, σημ. 6, Γ΄ – πρβλ. τη μεταφορά τού στ. 150/<137>: *δόλους τολυπέω < τολύπη*: τουλούπα μαλλιού).

4 Στο πλαίσιο της όλης ειρωνικής σκηνής εντυπωσιάζουν ιδιαίτερα οι σίχοι 233-4/<209> για τη συγκίνηση που εκλύουν: «[...] τον άντρα της θρηνώντας – ήταν ωστόσο εκεί μπροστά στα μάτια της»/ *κλαιούσης ἔδν ἄνδρα παρήμενον*.

5 Με την απόφασή της αυτή η Πηνελόπη φαίνεται να ενεργεί απεγνωσμένα –η αποκάλυψη της απάτης με το υφαντό και η ενπλικίωση του Τηλέμαχου δεν της αφήνουν άλλα περιθώρια– ίσως όμως και με μια διαίσθηση (θρεμμένη ήδη από τη διαβεβαίωση του μάντη Θεοκλύμενου και του «ξένου» για την επιστροφή του Οδυσσέα, αλλά και από το σχετικό όνειρο που είδε) πως ίσως συμβεί κάτι που θα τη γλιτώσει από τον γάμο, έστω κι αν τα λόγια της δηλώνουν το αντίθετο. Η εκμυστήρευση τώρα της απόφασής της στον «ξένου» μπορεί να δικαιολογηθεί ως αποτέλεσμα της εμπιστοσύνης που κέρδισε εκείνος και ως ξένος πια του Οδυσσέα, αλλά και της έλξης που οπωσδήποτε άσκησε επάνω της: έτσι, ο αξιολύπτος επαίτης έγινε φίλος πολύτιμος του παλατιού. (Βλ. σχετικά: *Ερμηνευτικό Υπόμνημα*, τ. Γ΄, σσ. 119, σημ. 5, και 122, και τ 253-4, Ε΄.)

6 Για την εξαιρετικά διεξοδική περιγραφή αυτής της παράστασης βλ. *Ερμηνευτικό Υπόμνημα*, τ. Γ΄, τ 226-31 κ.ε. (σσ. 224-5).

7 Ο Οδυσσεύς λοιπόν αποδεικνύεται και πειστικός αφηγητής επινοημένων ιστοριών, αφού δοκιμάστηκε πρώτα στην αφήγηση των περιπετειών του.

8 Η στάση αυτή μπορεί να ερμηνευτεί και ως αυτοαμυντική (βλ. *Ερμηνευτικό Υπόμνημα*, ό.π., τ 309-16 και 317).

Οδυσσέα από τη βασίλισσα, αντ' αυτής, με την αιφνίδια παρεμβολή των «Νίπτρων», τον αναγνωρίζει η Ευρύκλεια (γιατί για την Πηνελόπη επιφυλάσσεται ο κορυφαίος αναγνωρισμός στη ραψωδία ψ).

4. Η ιστορία της ουλής –το πιο χαρακτηριστικό παράδειγμα έντεχνης επιβράδυνσης⁹– ανακόπτει την εξέλιξη της δράσης σε μια καίρια στιγμή και δίνει στοιχεία για τη βρεφική¹⁰ και εφηβική ηλικία¹¹ του Οδυσσέα καλύπτοντας έτσι στιγμές και της προτρωϊκής ζωής του. (Σχετικό είναι το απόσπασμα Δ₃.)

5. Επισημαίνονται τα προβλήματα του Οδυσσέα που τον κρατούν ξάγρυπνο (η αντιμετώπιση των μνηστήρων και η αποφυγή αντεκδικήσεων¹²), καθώς και η θεική συμπαράσταση (η υπόσχεση της Αθηνάς για συνεχή προστασία, ο κεραυνός του Δία, αλλά και η κατάρα της αλέστρας¹³), που τον χαροποίησε και τον ενθάρρυνε.

6. Μετά την άμεση επικοινωνία, ταραχή και αγωνία διακατέχει τους συζύγους «και, όταν τελικά αποκοιμούνται, στον ύπνο του ενός κυριαρχεί η παρουσία του άλλου»¹⁴:

- Ο Οδυσσέας (πρώτη νύχτα στο σπίτι του) ξάγρυπνά αγανακτισμένος από τη συμπεριφορά κάποιων υπηρετριών και αγωνιά για την εφαρμογή του σχεδίου του, ώσπου φρόντισε η Αθηνά και τον πήρε ο ύπνος.
- Εκείνη τη στιγμή ξυπνάει η Πηνελόπη κλαίγοντας, γιατί είχε ονειρευτεί τον άντρα της όπως ήταν όταν έφευγε για την Τροία (όπως της τον είχε περιγράψει ο «ξένος» πριν λίγο δηλαδή), και προσεύχεται επιζητώντας τον θάνατο, για ν' αποφύγει έναν ανεπιθύμητο γάμο, όπου νόμιζε ότι θα την οδηγούσε ο αγώνας τόξου.
- Ο Οδυσσέας ακούει το κλάμα της στον ύπνο του και του φαίνεται πως τον είχε αναγνωρίσει (αυτό που φοβόταν δηλαδή), και πως ήταν πλάι του (αυτό προφανώς που επιθυμούσε)· σπκώνεται λοιπόν και προσεύχεται ζητώντας καλούς αιωνούς – που του δόθηκαν.

Έτσι έδωσε ο ποιητής «την αγωνία της ψυχής των δύο ανθρώπων, που το σμίξιμό τους είναι ένας από τους στόχους της διήγησης» (Κομνηνού, σ. 225, Γ´).

7. Η μέρα που ξημερώνει (η 40ή της *Οδύσσειας*) είναι πρωτομηνιά (σμπίπτει μάλιστα με την αλλαγή του έτους), κάθε πρώτη δε του σεληνιακού μήνα ήταν αφιερωμένη στον Απόλλωνα.¹⁵ Αυτή τη μέρα επέλεξε η Πηνελόπη (= ο ποιητής) για την προκήρυξη του αγώνα τόξου, και ο «ξένος» την έχει ήδη βεβαιώσει ότι ο Οδυσσέας θα φτάσει στην Ιθάκη στο τέλος αυτού του μήνα ή στην αρχή του επόμενου (τ 335-7 / <306-7>) και την έχει παροτρύνει να μην αναβάλει αυτόν τον αγώνα, γιατί ο Οδυσσέας θα είναι εκεί και θα προλάβει τους μνηστήρες (τ 631-3 / <584-6>).

Ο ποιητής, λοιπόν, επέλεξε την ημέρα της γιορτής του Απόλλωνα¹⁶ για την αναμέτρηση του Οδυσσέα με τους

9 Βλ. σχετικά Ρεγκάκος, σ. 35, Β´.

10 Η βλάβιση, ιδιαίτερα, του Οδυσσέα σχετίζει το όνομα του ήρωα με τον παπού και νονό του, τον *όδυσσάμενο* Αυτόλυκο, που φημιζόταν για τους όρκους και για τις πονηριές, ιδιότητες που κληροδότησε στον εγγονό, με τη διαφορά ότι, ενώ εκείνος τις αξιοποιούσε για να βλάπτει τους άλλους, ο Οδυσσέας, καθώς είναι πρόσωπο που υποφέρει, τις αξιοποιεί για άμυνα και αυτοπροστασία· τους όρκους για να εξασφαλίζεται δεσμεύοντας τους άλλους (όπως την Καλυψή στο ε 195-8 / <177-9>, την Κίρκη στη ραψωδία κ, τους συντρόφους στη μ) και τις πονηριές για να ξεπερνάει τους κινδύνους (όπως στη σπηλιά του Πολύφημου) ή για να προφυλάγεται (όπως με τις πλαστές ιστορίες)· έτσι μομφή δεν μπορεί να του αποδοθεί. –[* *όδυσσομαι*: οργίζομαι εναντίον κάποιου, δυσσαρεστώ ή προκαλώ την οργή κάποιου | υψίσταμαι την οργή κάποιου (ο Οδυσσέας του Ποσειδώνα): στην *Οδύσεια* απαντούν ορισμένοι τύποι του αμάρτυρου αυτού ρήματος λογοποιώντας με το όνομα του Οδυσσέα (*όδύσσαο*, α 62, *όδώδυσται*, ε 423, *όδύσαντο*, τ 275, *όδυσσάμενος*, τ 407)]. Πρόκειται άραγε για ομηρική ή επική παραφθορά του προελληνικού(;) *Όλυσεύς*, για να ταιριάζει με το *όδύσομαι*, ή το *Όλυσεύς*, απ' όπου το λατινικό *Ulysses* ή *Ulixes*, προέκυψε από το *Όδυσεύς* κατ' ομοίωση.]. Για το πραγματικό σύνθετο πρόσωπο του Οδυσσέα και για το όνομά του βλ. Μαρωνίτης 1, σσ. 152-204, Γ´· για το όνομα του Οδυσσέα σε σχέση με τον παπού και νονό του βλ. *Ερμηνευτικό Υπόμνημα*, τ. Γ´, τ 407, Ε´.

11 Η συμμετοχή σε κινήγι, όπου ο έφηβος Οδυσσέας διέπρεψε αλλά και σηματοδότηκε, αποτελούσε συνθησιμένο μοτίβο της εφηβείας ενός ήρωα· η επιτυχία σηματοδοτούσε τη μετάβασή του στην ανδρική ηλικία και προδιέγραφε την εξέλιξή του.

12 Το πρόβλημα αυτό τώρα ανακύπτει και προσημαίνει ότι η *Οδύσεια* δεν θα τελειώσει με τη μνηστήροφονια.

13 Η κατάρα της αλέστρας δείχνει μια επίπονη εργασία των υπηρετριών (βλ. τη σχετική εικόνα 2 στο ΒΜ).

14 J. Russo, βλ. *Ερμηνευτικό Υπόμνημα*, τ. Γ´, σ. 124, Ε´. Και συνεχίζοντας ο σχολιαστής παρατηρεί: «Δεν θα πρέπει [...] να προκαλεί έκπληξη το γεγονός ότι οι μεγάλοι αφηγητές έχουν κατανοήσει από παλιά [...] τη σημασία των ονειρών ως μέσου εκπλήρωσης των επιθυμιών και σχολιασμού όλων σημαντικών συμβαίνοντων στη διάρκεια της ημέρας» (ό.π.).

15 Βλ. σχετικά: Hölscher, σσ. 338-40, Γ´ – και το σχόλιο 5 στο ΒΜ.

16 Η εορταστική αυτή μέρα δίνει την ευκαιρία στον ποιητή να παρουσιάσει το παλάτι σε πλήρη εγρήγορση, και τους ακροατές να δουν (μεταξύ άλλων) το υπηρετικό προσωπικό σε πλήρη δράση. Με βάση λοιπόν τις εργασίες αυτές της μέρας αλλά και προηγούμενα δεδομένα σχετικά με τις ασχολίες των δούλων, ανδρών και γυναικών, συνοψίζουμε:

μνηστήρες, γιατί ο λαός θα είναι απασχολημένος με τη γιορτή, αλλά και γιατί ο ήρωας, που με το τόξο θα αρχίσει την επίθεση, χρειάζεται και τη βοήθεια του τοξότη θεού.

8. Στο δεύτερο μισό της ραψ. *υ* οι μνηστήρες επαναλαμβάνουν την επιβαρυντική γι' αυτούς συμπεριφορά:

- Σχεδιάζουν για τρίτη φορά δολοφονία του Τηλέμαχου, που επιβεβαιώνει τις αληθινές προθέσεις τους.¹⁷
  - Εξωθούμενοι από την Αθηνά¹⁸ προβαίνουν σε ενέργειες εναντίον του «ξένου», για να πικραίνεται όλο και περισσότερο μαζί τους.
  - Σε κατάσταση παραφροσύνης ευρισκόμενοι (πάλι με επέμβαση της Αθηνάς) προκαλούν την οραματική έκσταση του μάντη Θεοκλύμενου, που βλέπει και ανακοινώνει τη συμφορά που επίκειται, τον θεωρούν όμως τρελό και γελούν μαζί του ειρωνικά. (Το σχετικό απόσπασμα ενδείκνυται να διαβαστεί και να σχολιαστεί προς το τέλος του μαθήματος.)
  - Ειρωνεύονται¹⁹ και τον Τηλέμαχο για τους ξένους του, τον «ζηπιάνο» και τον μάντη.
- Όλα αυτά συγκλίνουν στην προδήλωση του ποιητή, ότι η Αθηνά κι ο Οδυσσεύς ετοιμάζουν για τους μνηστήρες το πιο άχαρο τραπέζι που έγινε ποτέ, γιατί «το άδικο πρώτοι αυτοί το μηχανεύτηκαν».

Γ΄. ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ ΣΤΑ «ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ – ΕΡΓΑΣΙΕΣ»

1. Τα «θέματα-εργασίες» καλό είναι να καλυφθούν, όσο είναι δυνατόν, κατά τη συζήτηση, και να μείνει για τα παιδιά το «παράλληλο κείμενο» και η ανακεφαλαιωτική άσκηση.
2. Στο 6ο «θέμα» χρειάζεται να αντιπαρατεθεί ο αρνητικός/δαιμονικός ρόλος της Αθηνάς προς τον θετικό του μάντη σε σχέση με τη στάση των μνηστήρων, που επωμίζονται έτσι την ευθύνη της συμφοράς τους.
3. Πρόσθετα «θέματα» (για συζήτηση μάλλον μέσα στην τάξη):
  - Να αναλύσετε την παρομοίωση των στίχων *τ*229-234 (χρήσιμα στοιχεία για την ανάλυση δίνει το απόσπασμα Δ₄).
  - Να αναζητήσετε κοινά σημεία στην πλαστή ιστορία του Οδυσσέα (στ. 191 κ.ε.) με εκείνες που διηγήθηκε στην Αθηνά (*ν* 286 κ.ε.) και στον Εύμαιο (2η παράγραφος της περιληψης της ραψ. *ξ*) (για να επισημανθεί κυρίως η τριπλή αναφορά στην κρητική καταγωγή του).

Γενική ανακεφαλαιωτική παρατήρηση: Οι ραψωδίες *ρ*, *σ*, *τ*, *υ*, καλύπτουν το πρώτο ημερόνυχτο (και μέρος της επόμενης μέρας) του Οδυσσέα στο παλάτι και ετοιμάζουν το δεύτερο, το αποφασιστικό, με κλειδί για την εξέλιξη της δράσης την απόφαση της Πηνελόπης να προκηρύξει αγώνα τόξου, που αποτελεί την αρχή του τέλους. Φτάσαμε έτσι στην τελική ευθεία προς το δεύτερο μεγάλο γεγονός της *Οδύσσειας*, τη μνηστροφονία. (Σχετικό είναι το απόσπασμα Δ₅.)

Δ΄. ΑΠΟΣΠΑΣΜΑΤΑ ΑΠΟ ΤΗ ΣΧΕΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ/ΑΡΘΡΟΓΡΑΦΙΑ

1. Ο δόλος της Πηνελόπης με το υφαντό

«Πολλοί πιστεύουν [...] ότι η τριπλή αναφορά της *Οδύσσειας* στο θέμα του *ίστοϋ* είναι περιπτή – αποτέλεσμα

- Οι δούλες υφαίνουν, καθαρίζουν το σπίτι, ανάβουν και συντηρούν τις φωτιές, αλέθουν το σιτάρι και ετοιμάζουν το ψωμί και τα προσφάγια, φέρνουν νερό από τη βρύση, έχουν τη φροντίδα του λουτρού· οι πιο έμπιστες (οι *ἀμφίπολοι*/«θεραπεινίδες») είναι στην υπηρεσία της βασίλισσας (της οικοδέσποινας, γενικά) και τη συνοδεύουν στις εξόδους.
  - Οι δούλοι καλλιεργούν τα χωράφια, κάβουν ξύλα, φροντίζουν τα ζώα και βοηθούν στο σφάξιμο και στο ψήσιμό τους.
  - Στα γεύματα υπηρετούν και οι άντρες και οι γυναίκες· οι άντρες φροντίζουν κυρίως για το κρασί και το κρέας, ενώ οι γυναίκες, κατά κανόνα, για το πλύσιμο των χεριών, για το ψωμί και τα προσφάγια.
  - Τις δούλες συντονίζει και επιβλέπει η οικοδέσποινα ή μια έμπειρη έμπιστη υπηρέτρια και τους δούλους ο οικοδεσπότης.
- 17 Θέλουν την Πηνελόπη χωρίς τον Τηλέμαχο γιατί, όπως έχει ήδη επανειλημμένα φανεί, τον θεωρούν απειλή τόσο ως πιθανό διάδοχο του θρόνου όσο και ως κληρονόμο της πατρικής περιουσίας.
- 18 Οι θεοί του Ομήρου είναι διφυείς: θεϊκοί/ευεργετικοί για όσους συμπαθούν και δαιμονικοί/καταστρεπτικοί για όσους αντιπαθούν· αυτό ισχύει σε μεγάλο βαθμό στην *Ιλιάδα*, όπου οι προσωπικές συμπάθειες ή αντιπάθειες των θεών για τους θνητούς δεν διέπονται κατά κανόνα από το δίκαιο, ενώ στην *Οδύσσεια* βρίσκει εφαρμογή στην Αθηνά (βλ. και το σχόλιο 1 στο ΒΜ). Με τη δαιμονική τους λοιπόν ιδιότητα οι ομηρικοί θεοί βάζουν σε πειρασμό τους ανθρώπους που θέλουν να ενοχοποιηθούν, ώστε, αν υποκύψουν –και οι θνητοί υποκύπτουν κατά κανόνα στις δοκιμασίες τους– να τιμωρηθούν δικαιολογημένα.
- 19 Διακρίνεται κι εδώ η συννησμένη ειρωνεία από τη δραματική, που είναι διάχυτη και στις ραψωδίες *τ* και *υ*.

πάντως διασκευής ή απολίθωμα από προηγούμενη σύνθεση της *Οδύσσειας*. Προσωπικά νομίζω ότι το θέμα του *ίστοῦ* συνειδητά προβάλλεται: μία φορά στον δημόσιο χώρο (*ἀγορὰ* της Ιθάκης: 2. 93 κ.ε. – το τέχνασμα χαρακτηρίζεται απερίφραστα *δόλος*), μία στην εσωτερική ομιλητική σκηνή Οδυσσέα και Πηνελόπης (19. 141 κ.ε.), και μία στον κάτω κόσμο (24. 131 κ.ε.). Όσο γνωστός έγινε ο Οδυσσέας με τον δούρειο ίππο, δοξάζοντας και την Ιθάκη (πρβ. 13. 248-249), άλλο τόσο και η Πηνελόπη φημίστηκε στον πάνω και στον κάτω κόσμο, στους δικούς της και στον λαό της, για τον δόλο του *ίστοῦ*. Αυτό, νομίζω, είναι ο άμεσος στόχος του ποιητή της *Οδύσσειας*: να ισορροπήσει τη φήμη του Οδυσσέα με τη φήμη της γυναίκας του.» (Μαρωνίτης, σ. 109, Β΄).

2. Ο ανεπίγνωτος δόλος της Πηνελόπης με τον αγώνα τόξου

Η Πηνελόπη «συλλαμβάνει και ανακοινώνει στον ξένο τον δεύτερο και τελεσίδικο δόλο της: το άθλημα του τόξου. [...] ο δεύτερος αυτός δόλος υφαίνεται ανεπίγνωστα μέσα στο μυαλό της Πηνελόπης [...]. Στο μεταξύ ο ποιητής χαμογελάει ειρωνικά: μαζί του και ο Οδυσσέας. Πάντως η λύση της πλοκής έχει πλέον εφευρεθεί, και αυτό που μετράει τώρα είναι η πρόοδος από το τι στο πώς του δόλου. Αγωνία που μεταφέρεται στην επόμενη ραψωδία και μοιράζεται ανάμεσα στον Οδυσσέα και στην Πηνελόπη ως διαδοχική αγρυπνία.» (Μαρωνίτης 5, σ. 237, Γ΄).

3. Η συμπλήρωση της προσωπογραφίας του Οδυσσέα

«Όσο προχωρούμε προς την έξοδο του έπους, τόσο και συμπληρώνεται, με αδρές βέβαια γραμμές, η προσωπογραφία του Οδυσσέα, προπάντων στο μέρος της εκείνο που πέφτει έξω και πριν από τον τρωικό πόλεμο. Τα Νίπτρα μάς προσφέρουν αντιπροσωπευτικές στιγμές από τη γέννηση, τη νηπιακή ηλικία και την εφηβεία του Οδυσσέα. Λίγο πιο πριν ο ήρωας (*τ* <221-225>) έδωσε στην Πηνελόπη [...] το πορτρέτο του εαυτού του στις παραμονές του Τρωικού πολέμου, περιγράφοντας την εξωτερική του εμφάνιση εδώ και είκοσι χρόνια, όταν ξεκινούσε για την Τροία: στη λαμπρή αυτή περιγραφή η Πηνελόπη αναγνωρίζει (*τ* <250>) το αλλοτινό πρόσωπο του άντρα της, και αναλύεται σε θρήνο. Έτσι ο ποιητής κατορθώνει να ολοκληρώσει την εικόνα του Οδυσσέα, δίνοντας καίριες στιγμές από την περασμένη ζωή του ήρωα, την προτρωική, όχι όμως σε χρονολογική τάξη και αλληλουχία, αλλά με μια τεχνική καθαρά δραματική: επιστρατεύει τις αναμνήσεις του παρελθόντος και τις σφηνώνει μέσα στο ποιητικό παρόν του έργου, για να φωτίσουν και να ερμηνεύσουν την κρισιμότητα της τωρινής στιγμής.» (Μαρωνίτης 1, σσ. 198-9, σημ. 14, Γ΄).

4. Η παρομοίωση των στίχων 227-33/<204-8>

«Μία από τις αξιοσημείωτες παρομοιώσεις της Οδύσσειας. [...] Το ρήμα [*πήκετο*] περικλείει και τις δύο σημασίες “λιώνω” και “κατακλύζω”, οι οποίες δεν μπορούν να αποδοθούν ταυτοχρόνως: η υπερχειλίση είναι το επιφανειακό φαινόμενο, ενώ η πήξη συμβαίνει εσωτερικά. Η φράση *πήκετο δὲ χρώς* δηλώνει ότι το δέρμα της βρεχόταν από τα δάκρυά της και όχι ότι “έλιωνε”. Αυτό που λιώνει είναι η μακρόχρονη αντίσταση της Πηνελόπης στην ιδέα ότι ο Οδυσσέας είναι ζωντανός και θα επιστρέψει [...] όπως το χιόνι που λιώνει προκαλεί πλημμύρα, έτσι και η εξασθένιση της αντίστασης που κατέβαλε η βασίλισσα, για να καταπνίξει τα αισθήματά της, οδηγούν σε συναισθηματική υπερχειλίση, η οποία εκδηλώνεται με τα δάκρυα. Η άρνηση των πραγματικών αισθημάτων της ήταν όντως “ο χειμώνας της ψυχής της”. Εξ ου και η καταλληλότητα της συγκεκριμένης παρομοίωσης που συμβολίζει την απελευθέρωση των εντονότερων συναισθημάτων της μέσω της εικόνας του χιονιού που διαλύεται από τον θερμό άνεμο.» (*Ερμηνευτικό Υπόμνημα*, τ. Γ΄, τ204-8, Ε΄).

5. Ο ρόλος των ραψωδιών ρ, σ, ι, υ.

«Ο Όμηρος επιπυχνάνει στις τέσσερις ραψωδίες ρ-υ τη μετάβαση από μια κατάσταση στην οποία οι μνηστήρες κυριαρχούν στο παλάτι του Οδυσσέα στην κατάσταση που διαμορφώνεται με την επιστροφή του ήρωα, ο οποίος χάρη στη μεταμφίεσή του κερδίζει με επιδέξιο τρόπο μια θέση στο παλάτι και στην καρδιά της Πηνελόπης και είναι πλέον έτοιμος, με τη βοήθεια του γιου του και τη συνεργασία των ελάχιστων πιστών δούλων, να υποστεί τη δοκιμασία του τόξου και να χρησιμοποιήσει το συγκεκριμένο όπλο για να εξοντώσει τους μισητούς σφετεριστές. Οι ραψωδίες ρ-υ έχουν δεξιοτεχνικά προετοιμάσει το έδαφος για τη λύση του δράματος.» (*Ερμηνευτικό Υπόμνημα*, τ. Γ΄, σ. 125, Ε΄).

25η ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ: φ (περίληψη) – φ 303-473/<273-434> (ανάλυση)**Προκήρυξη και εξέλιξη του αγώνα τόξου****Α΄. ΣΤΟΧΟΙ ΤΗΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ**

1. Να προσλάβουν οι μαθητές συνοπτικά το περιεχόμενο της ραψ. φ και να κατανοήσουν τη λειτουργία της.
2. Να ακούσουν το απόσπασμα φ 303-473/<273-434> (με ενδιάμεσες παραλείψεις) και να ανικνεύσουν:
  - α. τη διαδικασία με την οποία το τόξο φτάνει στα χέρια του Οδυσσέα·
  - β. πώς εκείνος το περιεργάζεται, τοξεύει, ευστοχεί και καυχιείται·
  - γ. πώς αντιδρούν οι μνηστήρες.
3. Να διακρίνουν περιπτώσεις τραγικής ή σαρκαστικής ειρωνείας.

Θεμελιώδεις έννοιες: **Παράδοση** (τοξοθεσία), **Επικοινωνία** (πολλαπλή), **Εξέλιξη** (αναγνώριση Οδυσσέα από Εύμαιο και Φιλοίοιο· επιτυχία Οδυσσέα), **Χώρος** (το «μέγαρο» κυρίως), **Άτομο – Σύνολο** και **Ομοιότητα – Διαφορά** (Οδυσσέας – μνηστήρες), **Πολιτισμός** (γιορτή κτλ.), **Τεχνική** (μορφές ειρωνείας) κ.ά.

Β΄. ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΕΣ ΚΑΙ ΔΙΔΑΚΤΙΚΕΣ ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ-ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ

1. Από το περιληπτικό μέρος επισημαίνονται:

α. **Οι χώροι**, όπου εκτυλίσσεται η δράση: από την αίθουσα κειμηλίων η δράση εντοπίζεται στο «μέγαρο», το θέατρο των εξελίξεων· ενδιάμεσα μεταφέρεται στην αυλή των ανακτόρων, όπου ο Οδυσσέας αποκαλύπτεται στους δυο πιστούς υπηρέτες και εξασφαλίζει τη συνεργασία τους.

β. **Οι δρώντες** και πώς σχετίζονται με την επικείμενη μνηστροφονία: είναι παρόντες όλοι όσοι εμπλέκονται στο φονικό, χωρίς όμως καμιά συνεννόηση μεταξύ τους¹:

- **Η Πηνελόπη** προκηρύσσει αγώνα με έπαθλο την ίδια² («άθλημα και μαζί του φόνου αρχή», στ. 5/<4>), αγνοώντας την παρουσία του Οδυσσέα και το σχέδιο του (και την ώρα του φονικού θα κοιμάται).
- **Ο Τηλέμαχος** αγνοεί την πρόθεση της μητέρας του και αιφνιδιάζεται προς στιγμήν, ως κύριος όμως του σπιτιού αναλαμβάνει να την υποστηρίξει ως νύφη,³ σπίνει και τα πελέκια, δοκιμάζει κι ο ίδιος, αλλά ένα νεύμα του Οδυσσέα τον «βάζει στο παιχνίδι».
- **Ο Εύμαιος** κι ο **Φιλοίοιος** είναι, στην αρχή, εντελώς ανίκανοι, όπως και η **Ευρύκλεια**.
- **Ο Οδυσσέας** γνωρίζει την απόφαση της Πηνελόπης, δεν ξέρει όμως πότε θα την πραγματοποιήσει.
- **Οι μνηστήρες** είναι ανυποψίαστοι, γι' αυτό δεν φαίνεται να ανησυχούν, ως τη στιγμή τουλάχιστον που δοκίμασε και απέτυχε πρώτος ο Ληώδης⁴· απέτυχαν και οι άλλοι⁵, παρά τα μέτρα που πήρε ο Αντίνοος· ο ίδιος μόνο απέφυγε να δοκιμάσει προτείνοντας αναβολή, με πρόσχημα τη γιορτή του Απόλλωνα.

Από τη στιγμή που η Πηνελόπη προκήρυξε τον αγώνα, η εξέλιξη της δράσης παρουσιάζεται αλυσιδωτή. Φαίνεται να την ανακόπτει η αναγνώριση του Οδυσσέα από τους δύο βοσκούς, που είναι όμως παράλληλη με την αποτυχημένη προσπάθεια του Ευρύμαχου.

1 Τον συντονισμό της δράσης τον ανέθεσε ο ποιητής στην Αθνήα, που υποκινεί την Πηνελόπη, και στον πολυμήχανο, που αδράχνει τις ευκαιρίες επί σκηνής και οδηγεί τα πράγματα εκεί που θέλει.

2 Το λαϊκό θέμα του ξεπιτεμένου, που έπειτα από πολλά χρόνια επιστρέφει στην πατρίδα την ώρα που η καλή του ετοιμάζεται να ξαναπαντρευτεί, συνδυάζεται εδώ με το συναφές, λαϊκό επίσης, θέμα της κόρης που ορίζει δοκίμην/διαγωνισμό, για να βρεθεί ο πιο άξιος να την παντρευτεί, νικητής δε βγαίνει συνήθως κάποιος ασήμαντος. (Βλ. σχετικά: *Ελληνική Μυθολογία*, τ. 5ος, σσ. 188-90, Α΄· Κακριδί, Ε. 2, σσ. 143 και 282 κ.ε., Δ΄· και το απόσπασμα Δ, γ). Ειδικά για την Πηνελόπη, σιωπηρό κίνητρο της τοξοθεσίας φαίνεται πως «είναι η επιθυμία της να υποταχθεί με αξιοπρέπεια: [...] δέχεται να παντρευτεί αυτόν που σε φυσικά χαρίσματα τουλάχιστον είναι όμοιος με τον άντρα της». (*Πρακτικά Κ.Ο.Σ.* 6, σ. 164, Β΄.)

3 «Η σκηνή δίχως άλλο ακολουθεί παλιά πρότυπα περιγραφής του εθμού, όπου ο πατέρας, για να παντρεύσει την κόρη του, προκήρυσσε αγώνα και επαινούσε τις αρετές της, έχοντας και την ίδια εκεί μπροστά. Εδώ, οι συνθήκες του έργου επιβάλλουν να προκηρύξει η ίδια η Πηνελόπη τον αγώνα, κι ο γιος να παίξει τον ρόλο του κδεμόνα.» (Κομνηνού, σ. 234, Γ΄).

4 Το ότι δοκίμασε πρώτος ο μαντικός Ληώδης, που προέβλεψε συμφορά, έχει σημασία: είναι η τελευταία ευκαιρία σωτηρίας που δίνεται στους μνηστήρες και από άνθρωπο της παρέας τους, κανείς όμως δεν έφυγε – ούτε ο Ληώδης.

5 Πόσοι ήταν; πόσο χωρούσαν στη μεγάλη αίθουσα των ανακτόρων και άφηναν και τόπο για τα σύνεργα του αθλήματος; Με τέτοιες «λεπτομέρειες» όμως δεν ασχολείται ο ποιητής· τους μέτρησε μια φορά (π<245> κ.ε.) κι από εκεί και πέρα δεν ασχολήθηκε με υπολογισμούς, συσπίνοντας έτσι και σε μας να κάνουμε το ίδιο.

2. Από το κείμενο επισημαίνονται:

α. Η παρέμβαση του Οδυσσέα, καθώς η αναβολή του αγώνα δεν εξυπηρετούσε το δρομολογημένο ήδη σχέδιό του: εγκρίνει την αναβολή και ζητεί σεμνά να τον αφήσουν να δοκιμάσει κι αυτός τη δύναμή του (304-13/<274-83>), αλλά το αίτημά του δραματοποιείται⁶:

- Οι μνηστήρες φοβήθηκαν μήπως τα καταφέρει –είχαν δει τη δύναμή του στην πάλη με τον Ίρο–, γι’ αυτό ο Αντίνοος τον πρόσβαλε και τον απείλησε, με έκδηλη την ειρωνεία στα λόγια του (<285-310>).
- Η Πηνελόπη τούς καθυσάχασε ως προς τις βλέψεις του «ξένου»⁷ και, όταν ο Ευρύμαχος μίλησε για την ντροπή τους σε περίπτωση που ο Ζηπίανος⁸ πετύχει στον αγώνα, πήρε δηκτική την απάντησή της. Επισήμανε, έπειτα, τη σωματική δύναμη και την ευγενική καταγωγή του «ξένου» και ζήτησε να του δώσουν το τόξο ορίζοντας και τα δώρα που θα του δώσει «αν ο Απόλλων τού χαρίσει νίκη» (344-76/<312-42>).
- Ο Τηλέμαχος ως κύριος του σπιτιού και –υποψιασμένος πλέον– εκτόνωσε την ένταση: δήλωσε στη μητέρα του ότι το τόξο είναι δική του υπόθεση και της συνέστησε να αποσυρθεί (377/<343> κ.ε.).⁹
- Ο Εύμαιος θεώρησε κατάλληλη τη στιγμή και επιχειρήσε, σύμφωνα με την εντολή που είχε πάρει πριν λίγο, να δώσει το τόξο στον Οδυσσέα, άκουσε όμως απειλές από τους μνηστήρες και το παράτησε φοβισμένος στη μέση της αίθουσας (394-401/<359-67>).
- Αλλά τον απείλησε κι ο Τηλέμαχος με τρόπο, πάντως, ασαφή («φέρε καταδώ/ πρόσω το τόξο») και κωμικό («με πέτρες θα σε κυνηγήσω»)· κολάκεψε, από την άλλη μεριά, τους μνηστήρες ομολογώντας αδυναμία μπροστά τους, διαφορετικά θα έδωχνε κάποιον (ποιον;) απ’ το σπήι του, γιατί «οι πάντες (;) μηχανεύονται μονάχα το κακό». Έτσι, διασκεδάστηκε η κατάσταση με αποτέλεσμα οι μνηστήρες να «γλυκοχαμογελάσουν» (402-12/<368-78>): ευφυές πράγματι το τέχνασμα του Τηλέμαχου (= του ποιητή).
- Ξεφοβήθηκε κι ο Εύμαιος και εφάρμοσε τώρα τις εντολές του αφέντη του. Έτσι, το τόξο έφτασε στα χέρια του Οδυσσέα, η Ευρύκλεια έκλεισε τα θυρόφυλλα του «μεγάρου»,¹⁰ οι υπηρέτριες περιορίστηκαν στον χώρο της δουλειάς τους, ενώ ο Φιλοίτιος¹¹ ασφάλισε και την αυλόθυρα (413/<379> κ.ε.).

→ Η διαδικασία λοιπόν που οδηγεί στο δεύτερο μεγάλο γεγονός της *Οδύσσειας*, τη μνηστροφονία, κλιμακώνεται δημιουργώντας ένα εκπληκτικό επεισόδιο με έντονη δραματικότητα/θεατρικότητα, που κορυφώνεται στην κωμική σκηνή με τον Εύμαιο, όταν, «με το τόξο στο χέρι, γίνεται μπαλάκι ανάμεσα στον Οδυσσέα, στους μνηστήρες και στον Τηλέμαχο».¹² Τα πράγματα ρυθμίζει ο *δολοφρονέων πολύμητις Οδυσσεύς* που, αγνώριστος ακόμη, «έχει κερδίσει κρυφά έδαφος σε ολόκληρο το σπιτικό: όλα τα νήματα περνούν από το χέρι του». (Schadewaldt, τ. Β´, σ. 239, Β´.)

β. Ο Οδυσσέας με το τόξο στα χέρια – οι αντιδράσεις των μνηστήρων:

- Ο Οδυσσέας περιεργαζόταν το τόξο, ενώ οι ανίδεοι ακόμη μνηστήρες «τον γλωσσότρωγαν». Όταν διαπίστωσε την καλή του κατάσταση, τέντωσε τη χορδή, τη δοκίμασε «κι αυτή κελάπησε καλά σαν χελιδόνα», το κελάπημά της όμως προξένησε πανικό στους μνηστήρες –«πρασίωσε το μούτρο τους»–, ενώ εκείνος χάρηκε με το σημάδι συμπαράστασης που του έδειξε ο Δίας (430-52/<393-415>).
- «Άρπαξε ευθύς μια γρήγορη σαΐτα [...] και καθισμένος¹³ στο σκαμνί» σημάδεψε και κατόρθωσε το ακατόρ-

6 Τις κρίσιμες στιγμές αργεί να τις ολοκληρώσει ο ποιητής: προημά τη δραματοποίησή τους με την τεχνική της ειρωνείας. Έτσι, π.χ., άργησε να φτάσει στην αναγνώριση της Ιθάκης από τον Οδυσσέα, του Οδυσσέα από τον Τηλέμαχο κτλ.

7 Επισημαίνεται η ρητορική ερώτηση των στ. 347-9/<314-6>, ως περιέχουσα την απάντηση και ως κορυφή της ειρωνείας.

8 Ο «Ζηπίανος» θεωρείται ασήμαντος (πρβλ. τα παραμύθια, όπου πάντοτε υπερισχύει ο πιο ασήμαντος ή ο πιο μικρός).

9 Οι στίχοι 385-93/<350-8> ≈ α 397-406/<356-64> με στόχους όμως διαφορετικούς: ο ποιητής εδώ δεν θέλει παρούσα την Πηνελόπη στη μνηστροφονία, όχι μόνο γιατί ο χειρισμός της παρουσίας της θα ήταν δύσκολος –όλες οι γυναίκες, άλλωστε, θα απουσιάζουν από το φονικό– αλλά, κυρίως, γιατί στοχεύει στη δραματοποίηση και της δικής της αναγνώρισης.

10 Η μνηστροφονία θα διεξαχθεί λοιπόν σε κλειστό χώρο, ενώ το άθλημα της τοξοβολίας απαιτεί χώρο ανοικτό. Η επιλογή αυτή του ποιητή έχει τη σημασία της: θεωρεί, προφανώς, χώρο κατάλληλο για την εκδικητική τιμωρία των μνηστήρων το μέρος όπου κυρίως εκδήλωναν την υβριστική συμπεριφορά τους. (Σχετικά είναι τα αποσπάσματα Δ₃.)

11 Ο Εύμαιος κι ο Φιλοίτιος αποτελούν ένα ζευγάρι με ίδιο περίπου ρόλο, όπως και άλλα ζευγάρια στην *Οδύσσεια*. (Σχετικό είναι το απόσπασμα Δ₄.)

12 Μαρωνίτης 5, σ. 263, Γ´. (Η προβολή του θεατρικού και κωμικού στοιχείου του επεισοδίου μπορεί να βγάλει γέλιο.)

13 Καθισμένος, δεδομένου ότι τα πελέκια ήταν σημένα κάτω (σε αυλάκι, φ<120>).

θωτο: «η χάλκινη σαΐτα βρίσκοντας την πρώτη τρύπα, τις πέρασε όλες»¹⁴ (453-60/<416-23>).

- Καυχήθηκε τότε για την επιτυχία του απευθυνόμενος στον Τηλέμαχο και με σαρκαστική ειρωνεία¹⁵ έδωσε το σύνθημα για την επίθεση μεταβάλλοντας τον αγώνα σε προθάλαμο του φονικού, ενώ με ένα νεύμα του κάλεσε τον γιο του, που οπλίστηκε και πήρε θέση δίπλα του (461-73/<424-34>).

→ Οι εικόνες τού Οδυσσέα καθώς περιεργάζεται το τόξο και τοξεύει, δίνονται με μοναδική παραστατικότητα και ζωντανία. Κάτι περισσότερο: η εκπληκτική παρομοίωση του ήρωα με δεξιότεχνη ασιδῶ¹⁶, που τεντώνει εύκολα τη χορδή της κιθάρας, για να τη δέσει στο καινούριο της στριφτάρι, διπλασιάζει τη συνάφεια ανάμεσα στον Οδυσσέα, που με την ίδια ευκολία τεντώνει τη χορδή του τόξου, και στον εορταζόμενο αυτή τη μέρα Απόλλωνα, που δεν είναι μόνο τοξότης αλλά και έξοχος κιθαρωδός: «τοξότες και οι δύο, κιθαρωδοί και οι δύο – ο Οδυσσέας έστω στο πλαίσιο μιας μεταφοράς». (Μαρωνίτης 5, σ. 264, Γ´.)

Κάπου 4.000 στίχους χρειάστηκε ο ποιητής, για να φτάσει μεθοδικά στη στιγμή της εκδίκησης, αρχίζοντας από το σχέδιο της Αθηνάς στη ραψωδία ν, χωρίς να υπολογίζουμε τις ποικίλες προσημάνσεις, που από την αρχή του έπους έδειχναν την κατάληξη, με τελευταία αυτή των στίχων φ 454-5/<417-8>.

Η ραψωδία φ λοιπόν λειτουργεί ως προοίμιο της μνηστροφονίας.

3. Εκτός από τη δραματική ειρωνεία, που είναι διάχυτη και στη ραψωδία φ (καθώς λειτουργεί ακόμη για την Πηνελόπη και τους μνηστήρες η μεταμφίεση του Οδυσσέα), συναντήσαμε εδώ και περιπτώσεις σαρκαστικής ειρωνείας που, καθώς οι μνηστήρες αδυνατούν να αντιληφθούν το νόημά τους, λειτουργούν γι' αυτούς τραγικά: πρόκειται για τις διφορούμενες εκφράσεις του Οδυσσέα (βλ. το Γ₃ στο ΒΜ), στις οποίες άλλο νόημα δίνει ο ήρωας (και οι ακροατές) και άλλο καταλαβαίνουν οι ανίδεοι ακόμη μνηστήρες που, όσο κι αν φοβήθηκαν τελευταία, αδυνατούν να συνειδητοποιήσουν τι τους περιμένει: εκείνοι προσδοκούν γάμο τη στιγμή που ετοιμάζεται ο θάνατός τους.¹⁷

Γ´. ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ ΣΤΑ «ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ – ΕΡΓΑΣΙΕΣ»

1. Στο 2ο «θέμα», αν η τάξη αντέχει, μπορεί να επισημανθεί η υποδηλούμενη διπλή σχέση του Οδυσσέα (ως τοξότη και ως κιθαρωδού) με τον εορταζόμενο θεό, τον Απόλλωνα.
2. Το 3ο θέμα αποβλέπει στη διάκριση της σαρκαστικής/τραγικής ειρωνείας από τη δραματική.
3. Στο 4ο «θέμα»: Ο προβληματισμός των παιδιών για το είδος και το σπύσιμο των πελεκιών μπορεί να γίνει σχετικά εύκολα με βάση τις συνημμένες εικόνες.
4. Γενική ανακεφαλαιωτική ερώτηση: Ποιος ο βασικός λειτουργικός ρόλος της ραψωδίας φ;

Δ´. ΑΠΟΣΠΑΣΜΑΤΑ ΑΠΟ ΤΗ ΣΧΕΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ/ΑΡΘΡΟΓΡΑΦΙΑ

1. Αγώνας για την επιλογή συζύγου

«Νοβελιστικό δάνειο προτείνω να θεωρηθεί και το θέμα της τοξοθεσίας, το οποίο θα πρέπει να το φανταστούμε ως καταλύτη μιας πρώτης και νόμιμης μνηστείας: σπουδαία και πολύφερνη νύφη την διεκδικούν δύο ή και περισσότεροι μνηστήρες· η τελική επιλογή κρίνεται με κάποιο άθλημα-άθλο· όποιος τον κατορθώσει, κερδίζει επάξια τον γάμο του με την επίδοξη νύφη. Υπάρχουν και άλλα, ανάλογα μυθολογικά παραδείγματα, τα οποία στηρίζουν μια τέτοια υπόθεση: μνηστήρες της Ελένης [...]. Στη συγκεκριμένη περίπτωση το άθλημα είναι ένα δύσκαμπτο τόξο, που όχι μόνο πρέπει να τεντωθεί αλλά και να περάσει η σαΐτα του μέσα από δώδεκα, σημμένα στη σειρά, τρυπημένα πελέκια – δύσκολος πράγματι άθλος.» (Μαρωνίτης 5, σ. 256, Γ´.)

14 Για το αγώνισμα του τόξου και τον προβληματισμό σχετικά με τον χώρο, το είδος των πελεκιών και το σπύσιμό τους βλ. *Ελληνική Μυθολογία*, τ. 5ος, σσ. 289-90, Β´, από όπου κυρίως αντλούνται τα στοιχεία που δίνονται στο Γ₄ του ΒΜ· *Ερμηνευτικό Υπόμνημα*, τ. Γ´, σσ. 282-96, Ε´, από όπου και το απόσπασμα Δ₂.

15 Ιδιαίτερα σαρκαστικοί οι στίχοι 467-9/<428-30> με την υποδηλούμενη μεταφορική ή διφορούμενη σημασία των λέξεων «δείπνο»/«δάρπρον (= φόνον, που θα συντελεστεί στη ραψ. χ) και «ξεφάντωμα με μουσική και με χορό» (που θα ακολουθήσει στην ψ 153/<131> κ.ε.).

16 «Ο ποιητής εισάγει μια παρομοίωση σχετική με το επάγγελμά του.» (*Ερμηνευτικό Υπόμνημα*, ό.π., φ 406-9).

17 Για το αντιθετικό σχήμα: «προσδοκία γάμου» – «σχεδίασμα θανάτου», που καθορίζει την εξέλιξη της δράσης, κυρίως μετά την άφιξη του Οδυσσέα στην Ιθάκη, βλ. Ζερβού 1, σσ. 201 κ.ε., Β´, από όπου και το 3ο απόσπασμα της 23ης διδ. Ενότητας.

2. Ο αγώνας τόξου

«Η κύρια δυσκολία της δοκιμασίας, εκτός από το να λυγίσει κάποιος το τόξο, ήταν να διαπεράσει το βέλος την πρώτη οπή, χωρίς να ακουμπήσει στα πλάγια, γιατί το βέλος που πετύχαινε αυτό θα βρισκόταν στη σωστή τροχιά προς τους διαδοχικούς στόχους. Όπως κι αν έχει η κατάσταση, το κατόρθωμα ήταν εξαιρετικό, και σύμφωνα με το κείμενο ο Οδυσσεάς σημάδευε με ιδιαίτερη προσοχή (φ 421, ἄντα τιτυσκόμενος).» (Ερμηνευτικό Υπόμνημα, τ. Γ΄, σ. 296).

3. Ο κλειστός χώρος της μνηστροφωνίας

«Στον βαθμό που η οδυσσειακή μνηστροφωνία ορίζεται ως ένοπλη σύγκρουση του Οδυσσέα με τους μνηστήρες (ένα είδος αριστείας), παρουσιάζει τούτο το ιδιόμορφο χαρακτηριστικό: διεκπεραιώνεται σε κλειστό χώρο. Η ιδιορρυθμία αυτή προσαυξάνει, αν υπολογίσουμε πως πρόκειται για πολυπρόσωπη σύγκρουση [...]. Το ζητούμενο στην προκειμένη περίπτωση είναι: να εκμηθεθεί η λειτουργία του κλειστού χώρου ως προς τα μνηστροφωνικά δρώμενα.

Θυμίζω ότι σε όλο το μήκος της *Οδύσσειας* ως κύριος χώρος της ατάσθαλης συμπεριφοράς των μνηστήρων προβάλλεται η μεγάλη αίθουσα του παλατιού: εκεί καθημερινά οι μνηστήρες συμποσιάζουν και σπαταλούν τα βασιλικά αγαθά: εκεί ασκούν και δηλώνουν προπάντων την επίμονη όρεξή τους να μνηστευθούν την Πηνελόπη: εκεί αντιμετωπίζουν, με προκλητική μάλιστα βαναυσότητα, τον επαίτη Ξένο [...]. Σ' αυτόν λοιπόν τον ενοχοποιημένο για τους μνηστήρες χώρο συντελείται και η εκδικητική τιμωρία τους – σύμπτωση αποκαλυπτική.

Η μνηστροφωνία εξάλλου (ως σχεδιασμός και εκτέλεση) σκηνοθετείται εξ αρχής σαν παγίδα: ο κλειστός δηλαδή χώρος λειτουργεί λίγο πολύ σαν φάκα, μέσα στην οποία πιάνονται οι μνηστήρες σαν ποντίκια. [...]

[...] Είναι πολύ πιθανό, αν όχι βέβαιο, ότι στην παλιά νουβέλα το άθλημα της τοξοθεσίας εντοπιζόταν στο ύπαιθρο: ως πούμε σε μια δημόσια πλατεία ή σε κάποιον, πρόχειρα διαρρυθμισμένο, γυμνάσιο. Ο ποιητής όμως της *Οδύσσειας* μεταφέρει το άθλημα στην κλειστή αίθουσα του παλατιού, επειδή ακριβώς θέλει να υποδείξει πως η δική του τοξοθεσία και η παρεπόμενη μνηστροφωνία συντελούνται σε παγιδευμένο χώρο [...].

Εξάλλου δεν πρόκειται μόνο για αποκλεισμένο χώρο αλλά και για ασφυκτικά γεμάτο [...] αφού δύσκολα μπορούμε να φανταστούμε ότι επαρκεί μια παλατινή αίθουσα, όσο ευρύχωρη κι αν είναι, για όλα αυτά τα σύνεργα και τα πρόσωπα της τοξοθεσίας.» (Μαρωνίτης 5, σσ. 264-6, Γ΄ βλ. και Φ. Κακριδής, *Πρακτικά* Κ.Ο.Σ. 2, σ. 156, Β΄).

4. Ντουμπλαρισμένοι χαρακτήρες στην *Οδύσεια*

«Πολλά από τα θέματα της *Οδύσσειας* χρησιμοποιούνται ξανά και ξανά με ελαφρά διαφορετικούς μανδύες – που μπορούμε να δούμε πολύ εύκολα σε μερικούς από τους ντουμπλαρισμένους χαρακτήρες. Ο καλός χοιροβοσκός Εύμαιος βρίσκει ένα μικρότερο αρσενικό ταίρι στον καλό βουκόλο Φίλοίπιο, κι ένα θηλυκό ταίρι στην τροφή Ευρύκλεια, που με τη σειρά της έχει μιαν ελάσσονα σκιά, την οικονόμο Ευρυνόμη. Αλλά ο Εύμαιος έχει, επίσης, ένα αντίθετο πανομοιότυπο στον κακό αιπόλο Μελάνθιο, που έχει μια αδελφή με το ίδιο σχεδόν όνομα, τη Μελανθώ, που είναι το ίδιο κακιά και αντισταθμίζει τις καλές υπηρέτριες, ανάμεσά τους την Ευρύκλεια. Γιατί η αρχή του διπλασιασμού του θέματος περιλαμβάνει κι εκείνη της αντιστροφής: έτσι ο Οδυσσεάς έχει ένα φύλακα άγγελο στην Αθηνά κι αντίστοιχα ένα θεϊκό εχθρό στον Ποσειδώνα, που με τη σειρά του παραλληλίζεται συνοπτικά από τον Ήλιο, όταν οι σύντροφοι του Οδυσσέα σφάζουν τα βόδια του. Το θέμα της νύμφης ή της θεάς που κατακρατεί τον ήρωα στο νησί της και μοιράζεται το κρεβάτι της μαζί του χρησιμοποιείται πρώτα με την Καλυψώ κι ύστερα με την Κίρκη, κι ο ποιητής εφαρμόζει την τέχνη της παραλλαγής για να κάνει τα επεισόδιά τους σαφώς διαφορετικά, παρόλο που στην πραγματικότητα από δομική πλευρά είναι σχεδόν πανομοιότυπα.» (Easterling - Knox, σ. 128, Α΄).

26η ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ: x (περίληψη – ανάλυση αποσπασμάτων)

«Μνηστροφωνία»

Α΄. ΣΤΟΧΟΙ ΤΗΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ

1. Να γνωρίσουν οι μαθητές, με βάση κυρίως την περίληψη, την εξέλιξη του μύθου στη ραψωδία x και να διακρίνουν τις φάσεις της μνηστροφωνίας.

2. Να κατανοήσουν πώς δικαιολογείται (άμεσα ή έμμεσα) η εξόντωση τόσων ευγενών της επικράτειας του Οδυσσέα και πώς αξιολογεί ο ήρωας το κατόρθωμά του.
3. Να διαπιστώσουν, άλλη μια φορά, την εξαιρετική περιγραφική ικανότητα του Ομήρου.
4. Να ανακεφαλαιώσουν το θέμα της εκδίκησης, σε συνάρτηση με τη δικαίωσή της από τον ποιητή.
5. Να συντάξουν το μοντέλο δράσης εντάσσοντας στις εστίες του τους βασικούς δρώντες σ' αυτό το θέμα.

Θεμελιώδεις έννοιες: **Σύγκρουση** (Οδυσσέας vs μνηστήρες), **Επικοινωνία** (πολλαπλή), **Μεταβολή** (ο Οδυσσέας κύριος του οίκου του), **Διαφορά** (Οδυσσέας – Ευρύκλεια), **Σύστημα** (ύβρη – νέμεση – τίση) κ.ά.

Β΄. ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΕΣ ΚΑΙ ΔΙΔΑΚΤΙΚΕΣ ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ – ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ

1. Οι φάσεις του φονικού

α. Ο Οδυσσέας τοξεύει εναντίον των μνηστήρων από το κατώφλι¹ και σκοτώνει πρώτον τον Αντίνοο – τον μόνο που δεν κατάλαβε από ποιον σκοτώθηκε· οι άλλοι, ανίδεοι² ακόμη, τον απειλούσαν. Όταν κατάλαβαν, καθώς δεν βρήκαν όπλα, του επιτέθηκαν με τα ατομικά τους ξίφη – όπλα άχρηστα απέναντι σε τοξότη που κατέχει στρατηγική θέση· βρήκαν έτσι τον θάνατο ο Ευρύμαχος κι ο Αμφίνομος³ (1-100/<1-94>).

β. Τα βέλη όμως του Οδυσσέα τελειώναν· εφοδιάστηκε τότε η ομάδα του με ασπίδες, δόρατα και κράνη,⁴ αλλά και αρκετοί μνηστήρες. Σχηματίστηκαν έτσι δύο μέτωπα ένοπλων αντιπάλων με αβέβαιη έκβαση και η σύγκρουση πήρε μορφή μάχης επικής⁵, η εύνοια όμως της Αθηνάς στον Οδυσσέα κατέστησε άτρωτη σχεδόν την ομάδα του, ενώ η έχθρα της για τους μνηστήρες συνετέλεσε στην εξολόθρευσή τους. Η φάση αυτή συμπληρώθηκε με τρεις ικεσίες, την ατελέσφορη του Ληώδη (329/<310> κ.ε.) και τις σωτήριες του Φήμιου και του Μέδοντα (350/<330> κ.ε.),⁶ και έκλεισε με τη φρικτή παρομοίωση των στ. 410-6/<383-9>.

γ. Η τρίτη φάση, ως επίλογος του φονικού, επέχει θέση κάθαρσης, κυριολεκτικής και μεταφορικής, συμπλέκεται όμως και με τον θάνατο των ανασχυντων υπηρετιών, που δεν σέβονταν την Πηνελόπη και διατηρούσαν ερωτικές σχέσεις με τους μνηστήρες, καθώς και του συνεργάτη των μνηστήρων, του Μελάνθιου.

Τον καθαρισμό του χώρου από τα πτώματα ανέλαβαν ο Τηλέμαχος και ο Εύμαιος βοηθούμενοι από τις άπιστες δούλες, ενώ την απολύμανση και τον εξαγνισμό του παλατιού ανέλαβε ο ίδιος ο Οδυσσέας.

→ Η μνηστροφονία λοιπόν, μια ιδιότυπη «αριστεία» που συνδυάζει την *μητιν* με την πολεμική αρετή του πολυμήχανου, έλαβε τέλος. Με τον τελευταίο αυτό άθλο του ο Οδυσσέας έγινε πάλι κύριος του σπιτιού του, όχι όμως ακόμη και του λαού του.

2. Η απολόγηση του φονικού (με βάση τους στ. 37-63/<34-59>, 340-5/<320-5>, 434-46/<407-18>).

Ο Οδυσσέας κατηγορήσε στους μνηστήρες για τις εις βάρος του αδικίες, που συνεπάγονται θάνατο:

- για χρόνια κατέτρωγαν την περιουσία του·
- κοιμούνταν με τις δούλες του·
- διεκδικούσαν τη γυναίκα του και την εξουσία, χωρίς να έχει διαπιστωθεί ο θάνατός του·
- σχεδίαζαν τη δολοφονία του γιου του·

1 Για να έχει καλυμμένα τα νώτα του, αλλά και την πόρτα απροσπέλαστη. Ξεναούμε τους μαθητές στο σχεδιάγραμμα του παλατιού (εικ. 2 στο βιβλίο τους), ώστε να παρακολουθούν τις θέσεις και τις κινήσεις των δρώντων προσώπων.

2 Για την άγνοιά τους αυτή, παρεμβαίνοντας προσωπικά ο ποιητής, τους χαρακτηρίζει *νηπίους*/«μωρούς» (34-6/<31-3>): η μόνη στιγμή που εκφράζει οίκτο για τον αφανισμό των μνηστήρων.

3 Ο Αμφίνομος προσπάθησε να ελευθερώσει την πόρτα και να φύγει, ήταν όμως πολύ αργά (95-7/<89-91>· πρβλ. σ<153-7>).

4 Το ότι παρέλειψαν ν' αφήσουν δύο πανοπλίες στην αίθουσα κατά τη μεταφορά των όπλων (στη ραψ. τ) αποκαλύπτει τώρα τη σημασία του: η ομάδα τους ήταν τώρα τετραμελής, κυρίως όμως έπρεπε να βρεθεί τρόπος να πάρουν όπλα και οι μνηστήρες, ώστε να δυσκολέψει το έργο του Οδυσσέα. Θα ήταν, εξάλλου, άνανδρο να προχωρήσει η επίθεση εναντίον άοπλων.

5 Για το ακατάλληλο του «μεγάρου» ως χώρου μάχης βλ. το απόσπασμα Δ.

6 Η σωτηρία του Φήμιου έχει προοικονομηθεί στο σ 172/<154>, ενώ του Μέδοντα στο δ<675> κ.ε. και π<411-2>, και την αθωότητά τους υποστήριξε τώρα ο Τηλέμαχος (378-80/<356-8>), για να γνωμολογήσει στη συνέχεια ο Οδυσσέας (400/<374>): καλού κακού, πάντως, κατέφυγαν και οι δύο στον βωμό του Δία, για ασφάλεια (405/<379>· βλ. και το σχόλιο 3 στο ΒΜ.

- δεν φοβήθηκαν καν τους θεούς ούτε τη δίκαιη εκδίκηση των ανθρώπων, που ήρθε η ώρα της.

Στον Οδυσσέα απάντησε ο Ευρύμαχος, με το γνωστό κολακευτικό αλλά και αχρείο τώρα ήθος του: δεν αρνήθηκε τις κατηγορίες, ενοχοποίησε όμως τον νεκρό Αντίνοο ως πρωταίτιο και μόνο υπεύθυνο⁷ και ζήτησε έλεος για τους υπόλοιπους, υποσχόμενος πλούσια υλική αποζημίωση (49-63/<45-59>).⁸ Αλλά ο Οδυσσέας αρνήθηκε κάθε συμβιβασμό, παρόλο που καθόλου δεν περιφρονούσε τα υλικά αγαθά,⁹ και τους κάλεσε σε αναμέτρηση (64-72/<60-7>), ως υποχρεωμένους, σύμφωνα με τις περί δικαίου απαιτήσεις της εποχής, να πάρει εκδίκηση για τις αδικίες που του έγιναν (αυτοδικία). Δεν χάρηκε, ωστόσο, για το κατόρθωμά του,¹⁰ όπως προκύπτει από τον λόγο του προς την Ευρύκλεια που, μόλις αντίκρισε νεκρούς τους μνηστήρες, πήγε να αλαλάξει από χαρά· εκείνος αισθάνθηκε εντολοδόχος των θεών και όργανο της μοίρας των μνηστήρων, της συνημμένης με «τα ανόσια έργα τους», για να αποδοθεί δικαιοσύνη (434-44/<407-16>).

3. Εικόνας που εντυπωσιάζουν για την καθαρότητα και για τον ρεαλισμό τους:

- οι στιγμές που πέφτουν νεκροί ο Αντίνοος (10-19/<8-18>) και ο Ευρύμαχος (86-91/<79-86>)¹¹.
- η σχεδόν κωμική εικόνα του Μέδοντα καθώς βγαίνει από την κρυψώνα του (385-90/<362-6>) – το επεισόδιο αυτό αμβλύνει κάπως την ένταση που προηγήθηκε·
- το εξεταστικό βλέμμα του Οδυσσέα και η εικόνα των σωριασμένων πτωμάτων, που ενισχύεται με την εκπληκτική παρομοίωση των ψαριών μέσα στο δίκτυ (408-16/<381-9>).¹²
- το καλωσόρισμα του Οδυσσέα από τις (38)¹² πιστές δούλες (όσο φαίνεται στην περιληψη) – «μια όμορφη σκηνή ως επίλογος μετά τη θανατοσύνη της προηγούμενης δράσης» (*Ερμηνευτικό Υπόμνημα*, ό.π., x 499-501).

4. Ανακεφαλαίωση της εκδίκησης

- Η εκδίκηση άρχισε να μεθοδεύεται συστηματικά με τις συμβουλές και τις επεμβάσεις της Αθηνάς κατά τη συνάντησή της με τον Οδυσσέα στη ραψωδία ν (420/<372> κ.ε.).¹³
- συνεχίστηκε ως ανίνευση της κατάστασης από τον Οδυσσέα στις ραψωδίες ξ και σ·
- σχεδιάστηκε από τον Οδυσσέα και τον Τηλέμαχο στη ραψωδία π (259/<233> κ.ε.).¹⁴
- το σχέδιο, με παραλλαγές και συμπληρώσεις στην πορεία, τέθηκε σε εφαρμογή στις ραψωδίες ρ, σ, τ, υ, για να ολοκληρωθεί ως προετοιμασία στη φ και να εκτελεστεί στη χ με απόλυτη επιτυχία, χάρη στην *μηττιν* και στη γενναιότητα του πολυμήχανου, πέρα από τη θεική συμπαράσταση, που επιβεβαιώνει απλώς ότι οι θεοί –και το δίκαιο– είναι με το μέρος του Οδυσσέα.

5. Ηθικοθρησκευτική δικαίωση της μνηστροφωνίας

Ο ποιητής φρόντισε εξαρχής να εντάξει το πολύνεκρο φονικό στο ηθικοθρησκευτικό σύστημα που

7 Ο Αντίνοος, ως ο κύριος εισηγητής της δολοφονίας του Τηλέμαχου και μάλιστα τρεις φορές (στις ραψωδίες δ, η, υ), ευθύνεται βέβαια περισσότερο, δεν μπορούν όμως ν' απαλλαγούν οι άλλοι από τις κατηγορίες αυτές, γιατί δεν διαχώρισαν τη θέση τους, πράγμα που υπογραμμίζει ο Οδυσσέας στην απάντησή του προς τον Ικέτη Ληώδη (341-5/<321-5>).

8 α. Ο λόγος αυτός του Ευρύμαχου «συνδυάζει τη χαμερπή κολακεία, τον γρήγορο υπολογισμό του πρακτικού κόστους και τον κακοπροαίρετο διασυρμό του νεκρού Αντίνοου, ο οποίος κατηγορείται για τα περισσότερα αδικήματα που έχουν διαπραχθεί [...]. Το ύφος είναι χαρακτηριστικό του Ευρύμαχου, τον οποίο ο Fenik [...] αποκαλεί επικίνδυνο υποκριτή». (*Ερμηνευτικό Υπόμνημα*, τ. Γ', x 45-59, Ε'). β. Οι κατηγορίες αυτές, εξάλλου, αφήνουν να διαφανεί «η κρυμμένη σύγκρουση ανάμεσα στην κληρονομική [...] βασιλεία και στις φιλοδοξίες της νέας αριστοκρατίας, που χαρακτηρίζεται από τάσεις επικουρισμού και αμφισβήτησης». (Βλάχος, σ. 271, σημ. 76, Β'). Δεν αποκλείεται λοιπόν να υποκρύπτει η μνηστροφωνία μια ανεπιτυχή εξέγερση των ευγενών κατά του θρόνου· σχετικές είναι οι ενδείξεις των στίχων 54-7/<50-3>, <77>, <126-34>.

9 Γιατί και αυτά προσδίδουν τιμή, δεν μπορούν όμως να εξαγοράσουν την προσβολή της τιμής· η αποκατάσταση της προσβεβλημένης τιμής του ομηρικού ήρωα απαιτεί αίμα (πρβλ. την απάντηση του προσβεβλημένου Αχιλλέα στην προσφορά αποζημίωσης από τον Αγαμέμνονα, για να τον κάνει να επιστρέψει στη μάχη, / 378-87 – αλλά και σημερινές, δυστυχώς, επιβιώσεις).

10 Από τη θριαμβολογία του Οδυσσέα, μετά την εξουδετέρωση του Κύκλωπα, ως τη μετριοπαθή στάση απέναντι στους νεκρούς αντιπάλους του, διακρίνει κανείς μια πορεία του ήρωα προς την ωριμότητα. Για το αίτημα του σεβασμού των νεκρών βλ. *Ερμηνευτικό Υπόμνημα*, ό.π., x 411-16, και τα «παράλληλα κείμενα» του ΒΜ.

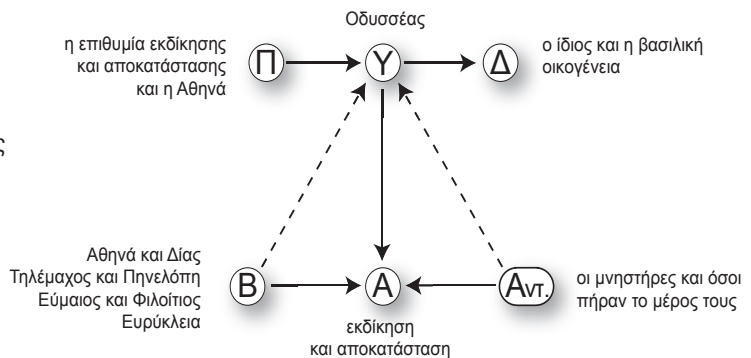
11 Μερικοί ρεαλιστικοί στίχοι του θανάτου των δύο μνηστήρων παραλείφθηκαν ως σκληροί για τους μικρούς μαθητές.

12 Οι 38 πιστές δούλες μαζί με τις 12 άπιστες συμπληρώνουν τον συμβολικό αριθμό 50 (x<421-2>· πρβλ. η<103>).

όρισε ο ίδιος ο Δίας στο πρώτο συμβούλιο των θεών (α 36-51/<32-43>): (θεϊκή) **προειδοποίηση** (σε όποιον αδικεί, να αλλάξει συμπεριφορά) – **μη συμμόρφωση – τιμωρία**: σύστημα που «μεταφέρει το κέντρο βάρους της ανθρώπινης δυστυχίας από τους αθανάτους στους θνητούς» (Μαρωνίτης 5, σ. 269, Γ'). Ειδικότερα:

- Οι προειδοποιήσεις των μνηστήρων για τα ανόσια έργα τους άρχισαν με τον ενθαρρυσμένο από την Αθηνά Τηλέμαχο στις ραψωδίες α (415/<372> κ.ε.) και β (<45> κ.ε.) και συνεχίστηκαν με διοσημίες, μαντείες, και άλλες ενδείξεις, που πλήθυναν από τη στιγμή που ο «ζητιάνος» έφτασε στο παλάτι, με κορυφαία την ενοραματική πρόβλεψη του μάντη Θεοκλύμενου (υ 379/<350> κ.ε.).
- Οι μνηστήρες όμως όχι μόνο δεν συμμορφώθηκαν, αλλά με τις ενέργειές τους επιβάρυναν όλο και περισσότερο τη θέση τους: Τον Τηλέμαχο στη συνέλευση τον αποπήραν, για τις διοσημίες αδιαφόρησαν, τους μάντεις τούς περιφρόνησαν και τους ειρωνεύτηκαν και, από το απλό φαγοπότη στην αρχή, άφησαν εξελικτικά να διαφανεί η «αρπακτική διάθεση, που τους καθιστά σφετεριστές ξένης περιουσίας, ξένης γυναικάς, ξένης αρχής – προσώπων και πραγμάτων δηλαδή που δεν τους ανήκουν και παρά ταύτα τα ορέγονται, προσβάλλοντας τη Δίκη, θεϊκή και ανθρώπινη» (Μαρωνίτης 5, σ. 272, Γ'). Πρόσθεσαν δε στην άλλη καταχρηστική συμπεριφορά τους και την επανειλημμένη φονική τους πρόθεση εις βάρος του Τηλέμαχου.¹³ και δεν έλειψε η φονική απειλή τους ακόμη και εις βάρος του Οδυσσέα (β <246-51>): έγιναν έτσι επανειλημμένα υβριστές.
- Η τιμωρία τους, επομένως, προκύπτει ως φυσικό επακόλουθο της όλης υβριστικής συμπεριφοράς τους (που συμπαρασύρει και όσους ήταν με το μέρος τους): γιατί την ύβρη οι ομηρικοί θεοί δεν τη συγχωρούν, πράγμα που επιβεβαιώνει και η κάλυψη που προσφέρουν στους τιμωρούς, με άμεση συχνά υπόδειξη και συμπάρασταση, με διοσημίες κτλ.

→ Έτσι η μνηστηροφονία παρουσιάζεται ως έργο όχι τόσο εκδίκησης όσο δικαιοσύνης, για να αποκατασταθεί η τάξη εκεί όπου είχε διασαλευτεί: κι ο ποιητής, παράλληλα με τον νόστο, προετοίμαζε από την αρχή τον ακροατή, με τις πολλές και ποικίλες σχετικές προσημάνσεις, όχι μόνο να τη δεχτεί αλλά και να την απαιτήσει. (Σχετικό είναι το απόσπασμα Δ₂.)

6. Εκμαιεύουμε την ένταξη των βασικών δρώντων στις εστίες του μοντέλου δράσης, για να αναδειχτεί η διαλεκτική τους σχέση στο θέμα της εκδίκησης →

Γ'. ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ ΣΤΑ «ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ – ΕΡΓΑΣΙΕΣ»

1. Με τα «παράλληλα κείμενα» επιδιώκεται να φανεί ότι ο άνθρωπος, με την πάροδο του χρόνου, ευαισθητοποιείται και ηθικοποιείται (και) απέναντι στον νεκρό αντίπαλο.
2. Το 2ο «θέμα» αποβλέπει στη διαπίστωση της συνέπειας του ποιητή στη διαγραφή των χαρακτήρων.
3. Με το 3ο «θέμα» διαπιστώνεται ότι η προσβολή ενός ομηρικού ήρωα (και όχι μόνο) δεν εξαγοράζεται με υλικά αγαθά, όσα κι αν είναι. Αναφορά μπορεί να γίνει στην παρόμοια στάση του Αχιλλέα (βλ. τη σημ. 9).

13 Έτσι, αν η προσχεδιασμένη μνηστηροφονία παίρνει τη μορφή δόλου (γιατί οι μνηστήρες παγιδεύονται), αυτό αντιστοιχεί στη δική τους ενέδρα, στον δικό τους δόλο, εις βάρος του Τηλέμαχου. (Βλ. σχετικά: Μαρωνίτης 5, σσ. 273-4, Γ').

4. Για το 5ο θέμα βλ. τη σημ. 10.
5. Ζητούμε από τους μαθητές να περιγράψουν μερικές εικόνες, κυρίως την 7η, την 9η και τη 10η.
6. Πρόσθετα «θέματα»:
  - α. Ποιες ιδιότητες του Οδυσσέα αναδεικνύει η σύλληψη και η εκτέλεση του σχεδίου της μνηστροφονίας;
  - β. Αναλύστε την παρομοίωση των στίχων 411-6 και προσδιορίστε τη λειτουργία της.
7. Αν οι μαθητές ανέλαβαν τη **διαθεματική εργασία** για την αυτοδικία, που προτάθηκε στην 4η διδ. Ενότητα, τους θυμίζουμε να συμπεριλάβουν και τα άφθονα σχετικά στοιχεία των ραψωδιών *χ, ψ, ω*.

Δ΄. ΑΠΟΣΠΑΣΜΑΤΑ ΑΠΟ ΤΗ ΣΧΕΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ/ΑΡΘΡΟΓΡΑΦΙΑ

1. Το «μέγαρο» ως χώρος της μνηστροφονίας

«Αν για το άθλημα της τοξοθεσίας και της τοξοβολίας το παλάτι της Ιθάκης φαίνεται στενόχωρο και άβολο (τέτοια αθλήματα πραγματοποιούνται κατά κανόνα σε υπαίθριο, δημόσιο χώρο), για τη μνηστροφονία το σπίτι του Οδυσσέα αποδεικνύεται όχι μόνο ασφυκτικό, αλλά και εντελώς ανοίκειο. Γιατί κάθε σπίτι εξ ορισμού προορίζεται ως στέγη προστασίας, τόσο για τους αφέντες του όσο και για τους επισκέπτες. Παρά ταύτα το βασιλικό παλάτι της Ιθάκης, με τον βωμό του Ερκείου Διός στην αυλή του, προορισμένο να αυτοπροστατεύεται και να προστατεύει, μετατρέπεται εδώ σε φονικό χώρο· αφού στο μεταξύ, με την εισβολή των μνηστήρων, έχουν καταπατηθεί και η αρχή της νόμιμης κυριότητάς του και η αρχή της εθιμικής φιλοξενίας.

Η καταπάτηση της κυριότητας ελέγχεται από το γεγονός ότι οι μνηστές υποδύονται στη συγκεκριμένη περίπτωση τους αφέντες του σπιτιού, παραγκωνίζοντας λίγο πολύ την Πηνελόπη και τον Τηλέμαχο, και αγνοώντας εντελώς τον απόνητα Οδυσσέα. Κάτι περισσότερο: ενώ οφείλουν, ως καταχρηστικοί έστω κύριοι του σπιτιού, να παίξουν σωστά τον ρόλο του ξενιστή, αντιμετωπίζουν τον ρακένδυτο ξένο (ο οποίος συμβαίνει να είναι ο πραγματικός κύριος του σπιτιού, αποδεδειγμένα μάλιστα φιλόξενος) με αφιλόξενη βαναυσότητα. Με τους όρους όμως αυτούς το βασιλικό παλάτι της Ιθάκης έχει αλλάξει προορισμό και ρόλο. Η μνηστροφονία επομένως αποκαθιστά καταρχήν τη νόμιμη λειτουργία του σπιτιού, ως χώρου αυτοπροστασίας των κυρίων του και προστασίας των ξενιζομένων. Αυτός είναι κατά τη γνώμη μου ο αποχρών λόγος που ο ποιητής της *Οδύσσειας* επιλέγει το εσωτερικό του βασιλικού παλατιού, ειδικότερα τη μεγάλη του αίθουσα, για να σκηνοθετήσει τη μνηστροφονία· αδιαφορώντας αν ο χώρος αυτός προσφέρεται για την εκτέλεση μιας φονικής πράξης, η οποία εξελίσσεται σε πολεμικού τύπου σύγκρουση.» (Μαρωνίτης 5, σσ. 274-5, Γ΄).

2. Η προετοιμασία του ακροατή για το φρικτό έργο της μνηστροφονίας

«Ο ποιητής μάς είχε ετοιμάσει γι' αυτό από το *α* κιόλας. Έργο του ήταν να ωριμάσει με την πορεία του μύθου στην ψυχή των ακροατών την αίσθηση ότι οι μνηστές είναι ένοχοι θανάτου τόσο έντονα, ώστε ο φόνος τους να γίνει ηθική απαίτηση πρώτα, ψυχική ικανοποίηση έπειτα. Την ψυχική αυτή πορεία ο ποιητής την ευόδωσε με συνέπεια: Αφού έθεσε την τιμωρία των μνηστήρων ως αίτημα της ηθικής αρχής που διεκήρυξε ο Δίας στο *α*, την προμήνυσε με οiwονούς, που αρχίζουν από το *β* και πυκνώνουν προς το τέλος, και την αιτιολόγησε δίνοντας τους μνηστές να προχωρούν από το απλό γλέντι της αρχής στην αποθράσυνση, στην απόπειρα δολοφονίας του Τηλέμαχου, στη βεβήλωση του σπιτιού του Οδυσσέα και στην προσπάθεια στο τέλος να σκοτώσουν τον ίδιο.» (Κομνηνού, σσ. 245-6, Γ΄· βλ. και: Ζαμάρου, σ. 193, Γ΄· Ζερβού 2, σσ. 195-6, Β΄).

27η ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ: ψ (περίληψη – ανάλυση αποσπασμάτων)**Όδυσσέως ὑπὸ Πηνελόπης ἀναγνωρισμὸς****Α΄. ΣΤΟΧΟΙ ΤΗΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ**

1. Να γνωρίσουν οι μαθητές συνοπτικά το περιεχόμενο της ραψωδίας ψ.
2. Να χαρούν τη διαδικασία που οδηγεί στην αναγνώριση του Οδυσσέα από την Πηνελόπη, διακρίνοντας παράλληλα τον τύπο του θέματος «αναγνωρισμός» και στην κορυφαία αυτή αναγνώριση.
3. Να γνωρίσουν τα νέα προβλήματα του Οδυσσέα και να αξιολογήσουν τον τρόπο αντιμετώπισής τους.
4. Να ανιχνεύσουν το ήθος της Πηνελόπης στη ραψ. ψ, σε συνάρτηση με την όλη παρουσία της στην *Οδύσσεια*.
5. Να προσέξουν και να αξιολογήσουν τον «Μικρό Απόλογο» του Οδυσσέα.

Θεμελιώδεις έννοιες: **Επικοινωνία** (Πηνελόπη – Ευρύκλεια, Τηλέμαχος, Οδυσσέας), **Ομοιότητα** (Πηνελόπη – Οδυσσέας), **Πολιτισμός** (λουτρό, κατασκευές κτλ.), **Τεχνική** (ειρωνεία – αναγνωρισμός), **Εξέλιξη** (ο Οδυσσέας ξανακέρδισε τη γυναίκα του), **Σύνθεση** (ο «Μικρός Απόλογος») κ.ά.

Β΄. ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΕΣ ΚΑΙ ΔΙΔΑΚΤΙΚΕΣ ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ – ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ

1. Ανακαλείται η έμμεση επικοινωνία της Πηνελόπης με τον Οδυσσέα (στη ραψ. ρ) και η συνάντησή τους (στην τ): σκόπη, ότι με προτροπή του Τηλέμαχου (στη φ) η Πηνελόπη είχε αποσυρθεί, πριν ο Οδυσσέας πάρει το τόξο στα χέρια του, και με φροντίδα της Αθηνάς είχε κοιμηθεί – δεν αντιλήφθηκε επομένως τίποτε από το φονικό. Απομένει τώρα η τρίτη συνάντησή τους,¹ που οδηγεί στην αναγνώριση.

2. Τα στάδια της αναγνωριστικής διαδικασίας:

α΄ στάδιο: Η Ευρύκλεια έχει ήδη ανακοινώσει στην Πηνελόπη τον νόστο του Οδυσσέα και το φονικό και την καλεί τώρα να κατεβεί στο «μέγαρο», για να συναντήσει τον άντρα της (89-91/<78-9>).

Η Πηνελόπη δισπιστεί και κάνει λόγο για τις ανεξικνιάστες βουλές των θεών, αποφασίζει ωστόσο να κατεβεί, για να συναντήσει, λέει, τον Τηλέμαχο και να δει τους σκοτωμένους – και τον φονιά (93-6/<81-4>): δεν λέει όνομα, χρειάζεται επαλήθευση.

β΄ στάδιο: Συνάντηση των συζύγων στο «μέγαρο» παρουσία του Τηλέμαχου (97-135/<85-116>):

Η Πηνελόπη αμφιβάλλει για τη στάση που πρέπει να κρατήσει και κάθετα αμήχανη αντίκρου στον Οδυσσέα, που περιμένει σκυφτός να ακούσει τι θα του πει. Εκείνη όμως μένει άφωνη και πότε πότε τον κοιτάζει καταπρόσωπο, αλλά δεν τον αναγνωρίζει, καθώς είναι βρόμικος και με τα ράκη του ζητιάνου (97-111/<85-95>): Μοναδική εικόνα εύγλωπης σιωπής.

Παρεμβαίνει ο Τηλέμαχος καταλογίζοντας σκληρότητα στη μητέρα του. Προκαλείται έτσι η Πηνελόπη να ομολογήσει την κατάπληξή της, που την άφησε άναυδη, αλλά και να βεβαιώσει τον γιο της ότι είναι δική τους υπόθεση να γνωριστούν μεταξύ τους, αφού έχουν κρυφά σημάδια που τα γνωρίζουν μόνο οι ίδιοι. Ο Οδυσσέας χαμογέλασε με νόημα ακούγοντάς την και είπε στον Τηλέμαχο –απευθυνόμενος ουσιαστικά στη γυναίκα του– ότι δέχεται να υποστεί τη δοκιμασία των σημαδιών κατανοώντας τους διαταγμούς της έτσι που τον βλέπει (112-35/<96-116>). Επικοινωνήσαν λοιπόν οι σύζυγοι αλλά μέσω του γιου τους.

Ο Οδυσσέας στρέφεται, στη συνέχεια, σε πρακτικά πράγματα, που αφορούν την κρίσιμη κατάσταση μετά τη μνηστηροφονία, και παίρνει τα πρώτα μέτρα, ώστε να μη διαρρεύσει στην πόλη η είδηση του φονικού, ώσπου εκείνοι να καταφύγουν στο κτήμα του Λαέρτη (136-75/<117-52>)².

1 Για την άρθρωση της συζυγικής *όμιλίας* στην *Οδύσσεια* σε τρίβαθμη κλίμακα και για τη συμπλοκή της με τα συγγενικά θέματα της μνηστηροφονίας και του αναγνωρισμού βλ. Μαρωνίτης, σσ. 76-80 και 88 -112, Β΄.

2 Οι παρέμβλητοι αυτοί σίκοι έχουν πολλαπλή λειτουργία:

- Επιβραδύνουν την ευθύγραμμη εξέλιξη του μύθου στο κρίσιμο σημείο της δοκιμασίας του Οδυσσέα και θέτουν το πρόβλημα της αντεκδίκησης, καθώς και την προσωρινή αντιμετώπισή του με τον αποπροσανατολισμό των πολιτών.
- Ασχολούνται έτσι όλοι με τη γιορτή και μένουν μόντοι στην αίθουσα ο Οδυσσέας και η Πηνελόπη, κατά την ώρα δε του αναγνωρισμού και της επανασύνδεσης των συζύγων αντχεί στο παλάτι ο χορός και το τραγούδι – σαν να γίνεται γάμος.
- Εξωραϊζεται στο μεταξύ ο Οδυσσέας με το λουτρό κτλ. – καθυστερημένα πάντως, γιατί ο ποιητής ήθελε να δυσκολέψει την Πηνελόπη στην αναγνώριση του άντρα της (ήθελε να «παίξει» μαζί της).

γ' στάδιο: Λουσμένος και ομορφοντυμένος έπειτα ο Οδυσσεάς από την Ευρυνόμη και εξωραϊσμένος από την Αθηνά³, ξαναπαίρνει τη θέση του στο «μέγαρο», μόνος αντίκρου στη γυναίκα του –διακριτικά παρίσταται, φαίνεται, και η Ευρύκλεια– αλλά με διάθεση τώρα ελεγκτική και παραπονεμένη (176-88/<153-65>):

- Προσφώνει «παράξενη»/ *δαιμονίην* την Πηνελόπη, της καταλογίζει κι αυτός σκληρότητα και αποκαρδιωμένος από τη στάση της δίνει εντολή στην Ευρύκλεια να του στρώσει την «κλίνη» να κοιμηθεί μόνος (189-97/<166-72>).
- Η Πηνελόπη επιστρέφει την προσφώνηση (*δαιμόνιε*), διαμαρτύρεται χωρίς να αρνείται τη σκληρότητα/ψυχρότητα –εξηγεί απλώς ότι δεν οφείλεται σε έπαρση ή περιφρόνηση– και προσθέτει τούτο το αιτιολογικό: «Ξέρω καλά πώς ήσουν» όταν έφευγες για την Τροία.⁴ Και, απρόσμενα, τον δοκιμάζει δίνοντας και η ίδια εντολή στην Ευρύκλεια να του στρώσει, αλλά τη «στέρεη κλίνη» μετακινώντας την έξω από τη συζυγική κάμαρη⁵ (199-205/<174-80>): Ως γυναίκα του πολυμήχανου έπρεπε αυτή τη στιγμή όχι μόνο να φανεί αντάξιά του, αλλά και να τον ξεπεράσει, για να πάρει την απόδειξη που ήθελε.
- Και ο Οδυσσεάς, που παγίδευε τους πάντες, παγιδεύεται τώρα από τη γυναίκα του, αλλά ακριβώς για να την ξανακερδίσει: Αγανακτεί με τη δυνατότητα μετακίνησης της ριζωμένης στη γη συζυγικής κλίνης και διηγείται την ιστορία της⁶, που αποτελούσε το κρυφό τους σημάδι (206-31/<181-204>).
- Με το αδιάψευστο αυτό τεκμήριο ο Οδυσσεάς βεβαιώνει την ταυτότητά του, και η Πηνελόπη, συγκινημένη, επικυρώνει την αναγνώρισή του με εναγκαλισμό· αμέσως μετά απολογείται: Ζητεί κατανόηση, αποδίδει σε φθόνο των θεών τον πολύχρονο χωρισμό τους και δικαιολογεί τη στάση της με το επιχείρημα ότι φοβόταν μήπως εξαπατηθεί από κάποιον περαστικό, τώρα όμως δεν της μένει καμιά αμφιβολία⁷ (232-58/<205-30>).
- Η κολακευτική αυτή για τον άντρα της απολογία της Πηνελόπης προκάλεσε θρήνο στον Οδυσσεά, που κατέλαβε και τους δυο⁸ (259-70/<231-40>).

→ Ο κορυφαίος αυτός αναγνωρισμός κλιμακωμένος σε τρία στάδια και δραματοποιημένος με το παιχνίδι της ειρωνείας, με τις αμφιπαλινθεσίες και τις πονηρίες της Πηνελόπης, με την κατανόηση, το παράπονο και το παγίδεμα του πολυμήχανου, δεν χαρακτηρίζεται μόνο από ομορφιά και χάρη, αλλά και αναδεικνύει τον ποιητή, ακόμη μια φορά, βαθύ γνώστη τόσο της αντρικής όσο και της γυναικείας ψυχολογίας και ικανό να την προβάλλει με τρόπο που συνδυάζει το φυσικό με το αληθινό (χωρίς να προβαίνει σε ψυχολογικές αναλύσεις).

3. Η διαδικασία και αυτού του αναγνωρισμού αποτελεί εφαρμογή του γνωστού ήδη (από τη 19η διδ. Ενότητα) τυπικού, με προσαρμογή στις ιδιαίτερες δικές του συνθήκες⁹:

- **πολύχρονη η απουσία** του Οδυσσεά:

- Και το σημαντικότερο: δίνεται καιρός τόσο στη βασίλισσα να αφομοιώσει όσα έγιναν τόσο ξαφνικά γι' αυτήν και τόσο απίθανά και να αρχίσει να ωριμάζει μέσα της η ιδέα ότι ο ξένος, που το προηγούμενο βράδυ είχε κερδίσει την εμπιστοσύνη της, έκρυβε τον άντρα της· όσο και στον Οδυσσεά, να αλλάξει διάθεση κτλ. (Για διεξοδική ανάλυση της σκηνής του αναγνωρισμού με έμφαση στην ψυχολογική διάσταση των ηρώων βλ.: Hölscher, σσ. 384-401, Γ'· Κομνηνού, σσ. 248-57, Γ'·)
- 3 Ο εξωραϊσμός αυτός του Οδυσσεά από την Αθηνά μετά το λουτρό είναι πανομοιότυπος σχεδόν με εκείνον της ραψωδίας ζ (ψ 178-85/<156-62>≈ζ <229-35>), πράγμα που επιβεβαιώνει «για γενικότερη αρχή της *Οδύσσειας*: η διαμεσολάβηση των θεών στα έργα των ηρώων έχει κατά κανόνα φυσικό έρεισισμα». (Μαρωνίτης 5, σ. 193, Γ'·)
- 4 Για να τον αποπλήσει το λέει ή για να δικαιολογηθεί; (βλ. και το 2ο «παράλληλο κείμενο» στο ΒΜ).
- 5 Κατά την απουσία του Οδυσσεά η Πηνελόπη δεν φαίνεται να κοιμάται στη συζυγική κάμαρη αλλά στο υπερώο.
- 6 «Είναι χαρακτηριστικό για τον ποιητή το γεγονός ότι η εκτενής περιγραφή του κρεβατιού, όπως και οι λεπτομέρειες για άλλα αντικείμενα, δεν προβάλλεται ως δείγμα περιγραφικής δεινότητας, αλλά ως αναπόσπαστο στοιχείο της εξέλιξης της πλοκής.» (*Ερμηνευτικό Υπόμνημα*, τ. Γ', ψ 182-204, σ. 540, Ε'). Η περιγραφή αυτή, εξάλλου, δείχνει μια δραστηριότητα και δεξιότητα του προτριωικού Οδυσσεά, που την επιβεβαίωσε και η κατασκευή της σχεδίας στη ραψ. ε. Γενικότερα, δείχνει τον τρόπο με τον οποίο κάλυπταν τις ανάγκες τους οι ομηρικοί άνθρωποι, ακόμη κι αν ανήκαν σε βασιλικές οικογένειες.
- 7 Γι' αυτή την Πηνελόπη, που δεν του έμεινε μόνο πιστή αλλά και του μοιάζει, θυσίασε την αθανασία ο Οδυσσεάς.
- 8 Πάλι ο θρήνος εδώ σε ώρα αντάμωσης, έπειτα από πολύχρονο χωρισμό, υπαγορευμένος κυρίως από την ανάμνηση του πόνου της στέρσης (πρβλ. ε 241-6/<215-20>). Η παρομοίωση των στίχων 261-70/<233-40> αξίζει να προσεχτεί για τη σύγκριση των υποκειμένων (πρβλ. ε 435-41/<394-8>): από τον Οδυσσεά περνάμε απροσδόκιστα στην Πηνελόπη. (βλ. σχετικά: Μαρωνίτης 1, σσ. 206 κ.ε., Γ'· Μαρωνίτης, σσ. 104-5, Β'· Μαρωνίτης 5, σσ. 297-8, Γ' – και το σχόλιο 2 στο ΒΜ.)
- 9 Ας σημειωθεί ότι, επειδή πρόκειται για συζύγους, ο Οδυσσεάς, πριν τον αναγνωρίσει η Πηνελόπη, φρόντισε να βεβαιωθεί για τη συζυγική πίστη της γυναίκας του (κατά τη συνομιλία τους κυρίως στη ραψ. τ), ενώ εκείνη ενδιαφέρεται μόνο για την ταυτότητα του άντρα της· το ίδιο συμβαίνει και με τους συζύγους της παραλόγις «Ο γυριμός του ξενημένου».

- **απομόνωση των συζύγων** (στο τρίτο στάδιο) – με την αναγκαία παρουσία της Ευρύκλειας·
- **συγκάλυψη του Οδυσσέα** (είναι βρόμικος και με κάποια ράκη ακόμη πάνω του)·
- **αποκάλυψη της ταυτότητας του Οδυσσέα** (από την Ευρύκλεια, από τον Τηλέμαχο, από τον ίδιο, ενώ αποκαστάθηκε στο μεταξύ και η εξωτερική του εμφάνιση μετά το λουτρό)·
- **δυσπιστία της Πηνελόπης και δοκιμασία του Οδυσσέα** (με αναφορά στο κρυφό τους σημάδι)·
- **αναγνωρισμός – έκφραση συναισθημάτων** (εναγκαλισμός και θρήνος ανακουφιστικός)·

4. Τα νέα προβλήματα του Οδυσσέα έχουν ήδη προκύψει:

α. Ο κίνδυνος των αντιποίνων από τους συγγενείς των μνηστήρων (<117> κ.ε):

Ο Οδυσσέας έχει επίγνωση ότι αποκαθιστώντας την τιμή του οίκου του με αυτοδικία θα έχει συνέπειες, αφού και έναν αν σκοτώσει κάποιος, αναγκάζεται να αυτοεξοριστεί, όπως π.χ. ο μάνης Θεοκλύμενος. Εκείνος όμως δεν έχει σκοπό να εξοριστεί – και σκότωσε τα επιφανέστερα παλικάρια της επικρατείας του – αλλά να ξανακερδίσει και τον λαό του. Περιμένει λοιπόν αντεκδικήσεις.

Το πρόβλημα αυτό απασχόλησε ήδη τον Οδυσσέα στην αρχή της ραψωδίας *υ* (<41> κ.ε.), οπότε και εξασφάλισε την υπόσχεση της Αθηνάς για συμπαράσταση· το συζητεί τώρα με τον Τηλέμαχο και το αντιμετωπίζει προσωρινά με τη σκηνοθεσία γαμήλιας γιορτής, ώσπου να οργανώσει την άμυνά του (<117> κ.ε.)· και στο τέλος της ραψωδίας (<366> κ.ε.) οπλισμένη η τετραμελής ομάδα του και καλυμμένη με ομίχλη θείκη βγαίνει από την πόλη και κατευθύνεται στο κτήμα του Λαέρτη¹⁰ (βλ. *ω* <205> κ.ε.).

→ Επαληθεύεται έτσι η γνωστή διορατικότητα και επινοητικότητα του Οδυσσέα στις δύσκολες στιγμές.

β. Η υποχρέωση της νέας αποδημίας (*ψ* <267-84> ≈ λ 134-52/<121-37>), που δεν την ξεχνά ούτε στην ευτυχισμένη ώρα του αναγνωρισμού – είναι μάλιστα το πρώτο πράγμα που θυμάται αμέσως μετά. Το πρόβλημα αυτό, ωστόσο, που ο Τειρεσίας το συνέδεσε με τα ευτυχισμένα γηρατιά του Οδυσσέα, η *Οδύσσεια* θα το αφήσει σε εκκρεμότητα, για να βρει τη λύση του στον νέο κύκλο περιπετειών του Οδυσσέα, αυτόν της *Τηλεγονίας* (ή *Τηλεγονίας*),¹¹ που χειρίζεται πάντως διαφορετικά αυτό το θέμα.

5. Ο ρόλος της Πηνελόπης τελειώνει στη ραψωδία *ψ*, που επιβεβαιώνει το ήθος με το οποίο τη γνωρίσαμε από την αρχή της *Οδύσσειας*. Προσφέρεται λοιπόν να συσχετιστεί η παρουσία της εδώ με τις άλλες, άμεσες κυρίως, εμφανίσεις της (στις ραψωδίες *α-δ-π-ρ-σ-τ-υ-φ*), αλλά και τις έμμεσες αναφορές στο πρόσωπό της, για να προκύψει «στον αέρα» η προσωπικότητά της· ενδεικτικά:

- Είναι μεγαλόπρεπη και όμορφη, σεμνή και συνετή, εύτροφη και επινοητική, αλλά και δολοπλόκος, όταν αυτοαυμόνομη πρέπει να αντιμετωπίσει και να λύσει δύσκολα προβλήματα.
- Είναι διακριτική, αλλά και επικριτική απέναντι στους μνηστές, κάποτε και απέναντι στον γιο της.
- Οι μνηστές αποτελούν οπωσδήποτε πειρασμό για την Πηνελόπη, αντίστοιχο με τους ερωτικούς πειρασμούς του Οδυσσέα, τον διαχειρίζεται όμως με οξύνοια και φρόνηση, σε αντίθεση με την Ελένη και την Κλυταιμνήστρα (πρβλ. το σχόλιο του Αγαμέμνονα στη «Νέκυια», λ <444-6>).
- Περιμένει πάντα τον άντρα της, όχι όμως με αισιοδοξία, θρηνεί γι' αυτόν μέρα νύχτα, αλλά και δεν αποκλείει έναν δεύτερο γάμο, τον οποίο μεθοδεύει κιόλας μετά την ενηλικίωση του Τηλέμαχου.
- Προσέχει τις ενέργειές της και είναι δύσπιστη και επιφυλακτική σε πληροφορίες σχετικές με τον γυρισμό του Οδυσσέα, αλλά και πλούσια σε συναισθήματα, όταν οι αμφιβολίες αίρονται.

→ Η προσωπικότητα της Πηνελόπης, με άξονες τη σύνεση και τη συζυγική πίστη,¹² συνδυάζει στοιχεία που την αναδεικνύουν ανάξια σύζυγο του πολύτροπου Οδυσσέα, αποτελούσε δε πρότυπο για τις γυναίκες – και όχι μόνο της ομηρικής εποχής.

6. Μετά το ξανασιμίζο του Οδυσσέα με την Πηνελόπη,¹³ έναν από τους βασικούς στόχους του ποιήματος,

¹⁰ Το μόνο πρόσωπο της βασιλικής οικογένειας που δεν παρουσίασε ακόμη άμεσα ο ποιητής – και περιμένει τη σειρά του.

¹¹ Παραπέμπονται οι μαθητές στο 2ο θέμα της Εισαγωγής του βιβλίου τους, για να εντοπίσουν το έπος που πραγματεύονταν τη νέα αυτή αποδημία του Οδυσσέα και τον θάνατό του.

¹² Για την ενίοτε αινιγματική στάση της Πηνελόπης βλ. Μαρωνίτης 5, σσ. 290-4, Γ', όπου υποστηρίζεται (με κειμενικά στοιχεία της *Οδύσσειας*) ότι «η συζυγική πίστη της Πηνελόπης δεν είναι τόσο απόλυτη και τόσο ακέραιη όσο φαίνεται». Ας σημειωθεί ότι παραπρέπει, γενικότερα, μια τάση απομυθοποίησης της πίστης της Πηνελόπης.

¹³ Ο εσωτερικός νόστος του Οδυσσέα, από το λιμάνι του Φόρκυνα μέχρι τον συζυγικό θάλαμο, χρειάστηκε 11 ραψωδίες (*ν-ψ*). Ο Heubeck επισημαίνει αναλογίες ανάμεσα στον νόστο του Οδυσσέα και στη «Φαιακίδα» (βλ. σχετικά το απόσπασμα Δ₂).

οι σύζυγοι αναφέρονται στα βάσανά τους μεταβιβάζοντας αμοιβαία τις εμπειρίες τους κατά το μακρύ διάστημα του χωρισμού τους (336/<301> κ.ε.): ξεθυμαίνει έτσι και η ένταση της συνάντησης. Ενδιαφέρον παρουσιάζει ο «Μικρός Απόλογος» που ανακεφαλαιώνει –σε πλάγιο λόγο– τις δεκάχρονες περιπέτειες του Οδυσσέα, συμπληρωμένες και με το επεισόδιο των Φαιάκων, μέσα σε 32/33 στίχους (347/<310> κ.ε.), αποσιωπώντας μόνο όσα δεν χρειαζόταν να ακούσει η Πηνελόπη. (Σχετικό είναι τό απόσπασμα Δ₁.)

Γ΄. ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ ΣΤΑ «ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ – ΕΡΓΑΣΙΕΣ»

1. Επεξήγηση του ερωτηματικού της 1ης εικόνας του ΒΜ: Μερικοί σχολιαστές ταυτίζουν τη γυναικεία μορφή με την Καλυψώ.
2. Προσθήκη σχετική με το 1ο «παράλληλο κείμενο»: Το θέμα του γυρισμού του ξενιτεμένου είναι λαϊκό και πανάρχαιο· από την προομηρική προφορική παράδοση επιβιώνει μέχρι σήμερα σε διάφορες παραλλαγές. Από την παράδοση αυτή πρέπει να αντλεί και ο Όμηρος. Αξιοποιούμε και όσα στοιχεία θεωρούμε αναγκαία από το σχετικό απόσπασμα Δ₃.
3. Το 2ο «παράλληλο κείμενο» ξαφνιάζει με την υποτιθέμενη αυτοψία του Ομήρου, που «άκουσε και είδε».
4. 4ο «θέμα»: Φροντίζουμε για τη δραματοποίηση του αναγνωρισμού, εφόσον υπάρχουν μαθητές με δυνατότητες διασκευής και θεατρικής παρουσίας του επεισοδίου.
5. Σχετικά με την «ανακεφαλαίωση», επισημαίνονται οι βασικές ιδιότητες των συζύγων (που θα προκύψουν βέβαια κατά τη μελέτη του κειμένου):
  - α. Η Πηνελόπη παρουσιάζεται δύσπιστη, αμήχανη, επιφυλακτική στην αρχή (η τελευταία ιδιότητα υπογραμμίζει και τη συζυγική της πίστη), επινοητική και πονηρή στο παγίδεμα του συζύγου της, και πλούσια σε συναισθήματα μετά την επιβεβαίωση.
  - β. Ο Οδυσσέας φαίνεται προνοητικός και επινοητικός στην αντιμετώπιση της αντεκδίκησης, συνεπής στην υποχρέωση της νέας αποδημίας, ελεγκτικός και παραπονεμένος για τη στάση της Πηνελόπης, αλλά και ευάλωτος στις πονηριές της· ευσυγκίνητος και διαχυτικός μετά την αναγνώριση.
6. Πρόσθετα θέματα:
  - α. Ποια στοιχεία προσδίδουν χάρη και ομορφιά στην αναγνώριση του Οδυσσέα από την Πηνελόπη;
  - β. Τι περιλαμβάνει ο «Μικρός Απόλογος» του Οδυσσέα; Αξιολογήστε τη σύνθεσή του.

Δ΄. ΑΠΟΣΠΑΣΜΑΤΑ ΑΠΟ ΤΗ ΣΧΕΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ/ΑΡΘΡΟΓΡΑΦΙΑ

1. Ο «Μικρός Απόλογος»

«Ο Μικρός Απόλογος του Οδυσσέα αποτελεί, τόσο από συντακτική όσο και από ποιητική άποψη, αξιοθαύμαστο αφηγηματικό κατόρθωμα: όχι μόνο γιατί, μέσα σε λίγους στίχους και σε πλάγιο λόγο, ο ποιητής εξοικονομεί την ύλη των εγκιβωπισμένων Μεγάλων Απολόγων· μήτε γιατί ενσωματώνει σ' αυτούς, στη χρονολογική τώρα σειρά του, το επεισόδιο της Καλυψώς. Η λανθάνουσα αφηγηματική τέχνη βρίσκεται και αλλού: αναφερόμενος ο Οδυσσέας στους σταθμούς της Καλυψώς, της Κίρκης και της Ναυσικάς, διακριτικά αποσιωπά τις παρασυζυγικές σχέσεις του· προφανώς για να μην ερεθίσει την περιέργεια και τη ζηλοτυπία της Πηνελόπης. Για πολλοστή φορά μέσα στο έπος του ο ποιητής της *Οδύσσειας* κλείνει ειρωνικά το μάτι στους ακροατές του –τουλάχιστον σε όσους ακούν όχι μόνο τα λεγόμενα αλλά και τα παραλειπόμενα.» (Μαρωνίτης 5, σ. 298, Γ΄).

2. Αναλογίες ανάμεσα στον νόστο του Οδυσσέα και στη «Φαιακίδα»

«Ο ποιητής έχει [...] φροντίσει να τονίσει τις αναλογίες ανάμεσα στην ταραχώδη επιστροφή του Οδυσσέα στο σπίτι του (στις ραψωδίες ν-ψ) και στην άφιξή του στη χώρα των Φαιάκων, όπου μετά τις τόσες δοκιμασίες και συμφορές ανακτά την ταυτότητά του [...]. Αν' αυτή την άποψη η νίκη του κατά των μνησπέρων συνιστά παράλληλο της επιτυχημένης του συμμετοχής στους αθλητικούς αγώνες των Φαιάκων· το λουτρό για την αποκατάσταση της εμφάνισής του μετά τον φόνο των μνησπέρων είναι παράλληλο του λουτρού στους στ. θ 433-69· τέλος, οι αυτοσχέδιες δήθεν γαμήλιες εορταστικές εκδηλώσεις για την επανένωση του Οδυσσέα με την Πηνελόπη απηχούν τη βραδινή γιορτή στο παλάτι του Αλκίνοου, η οποία είχε καταλήξει στους *απολόγους* των ραψωδίων ι-μ. Στην προκείμενη περίπτωση η επανένωση με την Πηνελόπη καταλήγει στην εξιστόρηση των περιπλανήσεων του ήρωα, εξιστόρηση η

οποία αποτελεί σύνοψη των *απολόγων*.» (A. Heubeck, βλ. *Ερμηνευτικό Υπόμνημα*, τ. Γ', ψ 310-43, σ. 557, Ε').

3. Ο γυρισμός του Ξενитеμένου στη λαϊκή προφορική παράδοση και στην *Οδύσεια*

Το θέμα του γυρισμού του Ξενитеμένου «μάς είναι γνωστό από τη νεοελληνική παραλογή για τον άντρα, που ύστερα από πολύχρονο Ξενитеμό γυρίζει αγνώριστος στην πατρίδα του. Για να βεβαιωθεί η γυναίκα του ποιος είναι και να του δοθεί η άδεια να περάσει από την πόρτα του σπιτιού του, χρειάζεται πρώτα να αποδείξει την ταυτότητά του με αλάθευτα σημάδια. Αντίστοιχα, νιώθει και ο άντρας την ανάγκη, τόσα χρόνια που έλειψε, να δοκιμάσει την πίστη της γυναίκας του. Μόνο ύστερα από την αμοιβαία αυτή δοκιμασία το αντρόγυνο ξαναβρίσκεται ενωμένο έπειτα από τον μεγάλο χωρισμό. [Παρεμβάλλεται η παραλογή «Ο γυρισμός του Ξενитеμένου» σε δυο παραλλαγές.]

Η χρησιμοποίηση του ίδιου θέματος δεν συνεπάγεται υποχρεωτικά ότι οι δύο ιστορίες αναπτύσσονται με τον ίδιο ακριβώς τρόπο. Έτσι, ανάμεσα στο Τραγούδι του Ξενитеμένου και στην *Οδύσεια*, εύκολα διαπιστώνουμε την πρώτη σημαντική διαφορά: Στο λαϊκό Τραγούδι ο λόγος είναι για έναν μόνο αναγνωρισμό, του αντρός που γυρίζει και της γυναίκας που τον περιμένει. Αυτή είναι και η αρχική μορφή του θέματος, όταν η δράση περιορίζεται σε δύο μόνο πρόσωπα. Η *Οδύσεια*, αντίθετα, είχε μεγαλύτερες απαιτήσεις. Στο έπος η σύνθεση είναι πολυπρόσωπη, και ο αναγνωρισμός των συζύγων, παρ' όλο που εξακολουθεί να αποτελεί τον κεντρικό πυρήνα της ιστορίας, δεν αρκεί. Εδώ ο άντρας που γυρίζει είναι βασιλιάς, και για να ολοκληρωθεί το σχέδιο του έργου, είναι ανάγκη να αναγνωριστεί από πλαύτερους κύκλους, ιδιαίτερα από την υπόλοιπη οικογένειά του και το υπηρετικό προσωπικό του παλατιού του.» (Κακριδής, Ε. 2, σσ. 282 κ.ε., Δ' βλ. και Κακριδής, Ι. 3, σσ. 169-82, Β' *Ελληνική Μυθολογία*, τ. 5ος, σσ. 296 και 300-1, Α' και τη σημ. 6, β' της επόμενης διδ. Ενότητας).

28η ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ: ω (περίληψη – ανάλυση αποσπασμάτων)

Η «Μικρή Νέκυια» – Αναγνωρισμός του Οδυσσέα από τον Λαέρτη – Επιχείρηση αντεκδίκησης – Αποκατάσταση του Οδυσσέα και συμφιλίωση

Α'. ΣΤΟΧΟΙ ΤΗΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ

1. Να γνωρίσουν (συνοπτικά) οι μαθητές τη «Μικρή Νέκυια» και να κατανοήσουν τη λειτουργία της.
2. Να προσέξουν την ιδιαίτερη φροντίδα του ποιητή για τον γέροντα Λαέρτη και τον τρόπο με τον οποίο αναγνωρίζει και αυτός τον Οδυσσέα.
3. Να αντιληφθούν την ανάγκη αντεκδίκησης από τους συγγενείς των μνηστήρων και τον χειρισμό του θέματος από τον ποιητή.
4. Να κατανοήσουν τον τρόπο αποκατάστασης του Οδυσσέα στην εξουσία και να τον αξιολογήσουν ως λύση του έπους.
5. Να διακρίνουν: α. αντιστοιχίες ανάμεσα στην αρχή και στο τέλος της *Οδύσειας*, και β. τα θέματα που ανακεφαλαιώνονται συνοπτικά στο τέλος του έπους ή κλείνουν όσα είχαν μείνει εκκρεμή.

Θεμελιώδεις έννοιες: **Επικοινωνία** (πολλαπλή), **Χώρος** (Αἴθης – Γη – Όλυμπος), **Αλληλεπίδραση** (Αἴθης – επίγεια ζωή· θεοί – άνθρωποι), **Διαφορά** (Αχιλλέας – Αγαμέμνονας· Πηνελόπη – Κλυταιμνήστρα· Ευπειθής – Αλιθέρης κ.ά.), **Σύγκρουση** (Οδυσσέας vs Ιθακίσιοι), **Εξέλιξη** (αναγνώριση Οδυσσέα από Λαέρτη· αποκατάσταση της βασιλείας – συμφιλίωση), **Αντιστοιχία** (αρχή – τέλος *Οδύσειας*) κ.ά.

Β'. ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΕΣ ΚΑΙ ΔΙΔΑΚΤΙΚΕΣ ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ – ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ

1. Η «Μικρή Νέκυια» – μια μικρογραφία της «Μεγάλης» – δείχνει αφενός τις ψυχές¹ των μνηστήρων στον Άδη

¹ Οι ψυχές όμως κατεβαίνουν στον Άδη πριν ταφούν, και όσοι βρίσκονται ήδη εκεί μιλούν χωρίς να πιουν αίμα, συνθήκες που δεν συμφωνούν με τις αντίστοιχες της «Μεγάλης Νέκυιας». Οι διαφορές αυτές ας θεωρηθούν «παραλλαγή των ποικίλων ιδεών σχετικά με τη μεθανάτια τύχη της ψυχής, από τη στιγμή που υπήρχαν στην αρχαία Ελλάδα πολλές αλληλοσυγκρουόμενες απόψεις και κανένα δόγμα στο συγκεκριμένο ζήτημα». (*Ερμηνευτικό Υπόμνημα*, τ. Γ', σ. 571, Ε').

και ανακεφαλαιώνει όσα τους αφορούν, καλύπτει αφετέρου το χρονικό διάστημα της μετάβασης του Οδυσσέα στο κτήμα του Λαέρτη· η λειτουργία της όμως είναι ευρύτερη:

- αντιπαρατίθεται εδώ ο άδοξος άγριος θάνατος του Αγαμέμνονα προς τον ένδοξο και τιμημένο θάνατο του Αχιλλέα· εμμέσως, και ο τραγικός νόστος του αρχιστράτηγου προς τον ευτυχί νόστο του Οδυσσέα,² που στη «Μεγάλη Νέκυια» είχε μείνει ανοιχτός·
- κατηγορείται άλλη μια φορά η συζυγοκτόνος Κλυταιμνήστρα και επαινείται, χωρίς επιφυλάξεις τώρα από τον Αγαμέμνονα, η Πηνελόπη,³ που για τις αρετές της θα γίνει τραγούδι παντοπινό⁴.
- αυτοελέγχονται οι μνηστήρες⁵ –τώρα πια– με μόνο παράπονο αυτό της ταφής, που θα κλείσει σε λίγο.

2. Ο ποιητής αναφέρθηκε επανειλημμένα στον Λαέρτη (α 208-13/<188-93>, λ 208-18/<187-96>, π<137-45>), και δεν θα μπορούσε να κλείσει το έπος χωρίς να τον παρουσιάσει σε πρώτο πλάνο. Αφιερώνει λοιπόν ένα εκτενές επεισόδιο στον πονεμένο αυτόν γέροντα, με ιδιαίτερη μάλιστα φροντίδα:

- ορίζει το κτήμα του ως χώρο άμυνας του Οδυσσέα, όπου θα βρει και τη λύση του το έπος·
- τον δείχνει να καταπονείται εργαζόμενος στο περιβόλι και να υποφέρει από την απουσία του γιου του·
- «παίζει» μαζί του το παιχνίδι του αναγνωρισμού (με συζήτηση, πλαστή ιστορία, πειστικά σημάδια⁶, όπως και με την Πηνελόπη) εφαρμόζοντας όλη τη γνωστή αναγνωριστική διαδικασία·
- εξομοιώνει τη σκέψη του με τη σκέψη του γιου του: αποδίδει κι αυτός την τιμωρία των μνηστήρων στη θεία δίκη αλλά και φοβάται αντεκδικήσεις (ω 373-7/<351-5>≈x 441/<413> και ψ 136/<117> κ.ε.)·
- τον ξανανιώνει με το λουτρό και τον εμψυχώνει με την επέμβαση της Αθηνάς, ώστε να «αριστεύσει» κι αυτός σκοτώνοντας τον επικεφαλής της επίθεσης, τον Ευεπίθην.

→ Όλα αυτά τιμούν τον Λαέρτη και, συγχρόνως, αισθητοποιούν τόσο τον πόνο του γέρου πατέρα για τον αγνοούμενο γιο, όσο και τη συγκίνηση μετά την αναγνώριση – και βέβαια τέρπουν τον ακροατή με το παιχνίδι ιδιαίτερα της ειρωνείας. (Βλ. σχετικά: Κακριδής, Ι. 4, σσ. 111-12, Β´· πρβλ. Κακριδής, Ι. 5, σσ. 82-5, Β´.)

3. Οι αντιδράσεις των συγγενών, κυρίως, των μνηστήρων ήταν αναμενόμενες σε μια κοινωνία όπου ίσχυε ο άγραφος νόμος της αυτοδικίας. Έτσι, μετά την ταφή των νεκρών, σε μια αυθόρμητη συνέλευση των πολιτών, τίθεται

2 Προβάλλουν έτσι μαζί οι τρεις μεγαλύτεροι ήρωες του Τρωικού πολέμου με το διάφορο ήθος και την αντίστοιχη καθένας μοίρα: ο άτεγκτος Αχιλλέας με τον πρόωρο αλλά ένδοξο θάνατο, ο αλαζονικός Αγαμέμνονας με τον τραγικό νόστο/θάνατο και ο *πολύτροπος* και *πολύλας* Οδυσσέας με τον ευτυχί νόστο και την αποκατάσταση.

3 Εγκώμιο για την Πηνελόπη αποσιελεί και η αναφορά στον φημισμένο δόλο της με το υφαντό (για τρίτη φορά στο έπος).

4 Ο ποιητής υπονοεί εδώ, χωρίς αμφιβολία, το έργο το δικό του και φαίνεται πως έχει επίγνωση της αξίας του.

5 Ακούγεται έτσι και στον Άδη δίκαιη η τιμωρία των μνηστήρων, από τη δική τους μάλιστα πλευρά.

6 α. Το σημάδι του περιβολιού (358-63/<336-42>) δείχνει έναν απαιτητικό μικρό Οδυσσέα και συμπληρώνει το πρόσωπό του με στοιχεία από την παιδική του ηλικία.

β. Σε σχέση με την παραλογή «Ο γυρισμός του Ξενιτεμένου» (βλ. το Β₁ της 27ης Ενότητας στο ΒΜ), παρατηρούμε εδώ και φραστικές αντιστοιχίες, που φαίνονται καλύτερα στο πρωτότυπο:

ω 344/<321>: – *Κείνος μὲν τοι ὄδ' αὐτὸς ἐγώ, πάτερ, ὃν σὺ μεταλλάξ.*

351-2/<328-9>: – *Εἶ μὲν δὴ Ὀδυσσεύς γε ἐμὸς παῖς ἐνθάδ' ἱκάνεις,*
σημά τί μοι νῦν εἶπε ἄριφραδές, ὄφρα πεποιθῶ.

Παραλογή (στ. 27-9): – *Κόρη μου, ἐγὼ εἶμαι ο ἄντρας σου, ἐγὼ εἶμαι κι ο καλὸς σου.*

– *Ξένη μου, ἀν εἶσαι ο ἄντρας μου, ἀν εἶσαι κι ο καλὸς μου,*
δεῖξε σημάδια τῆς αὐλῆς καὶ τότε νὰ πιστέψω.

Όσο για τα τρία αναγνωριστικά σημάδια του ενός αναγνωρισμού της παραλογής (της αὐλῆς, του σπιτιού, του κορμιού), παρατηρούμε ότι στην πολυπρόσωπη *Οδύσσεια*, όπου οι αναγνωρισμοί πολλαπλασιάζονται, τα σημάδια διασπώνται και παραλλάσσουν. εφευρίσκονται και νέα, για να προσαρμοστούν στις δικές της ανάγκες. Έτσι, τα μεν σημάδια της αὐλῆς (του περιβολιού εδώ) και του (αντρικού) κορμιού χρησιμοποιούνται στην αναγνώριση του Οδυσσέα από τον Λαέρτη, του δε σπιτιού (εμμέσως και του κορμιού) στην αναγνώριση από την Πηνελόπη· το σημάδι του κορμιού χρησιμοποιείται και στους σύντομους αναγνωρισμούς του Οδυσσέα τόσο από την Ευρύκλεια, όσο και από τον Εύμαιο και τον Φιλοίτιο· στον πρώτο/πρότυπο αναγνωρισμό της Ιθάκης από τον Οδυσσέα χρησιμοποιούνται σημάδια φύσης (ιθακήσιας: το λιμάνι, η ελιά κτλ.), ενώ ο αμοιβαίος αναγνωρισμός Αθηνάς-Οδυσσέα βασίζεται στις κοινές τους λίγο πολύ ιδιότητες· στον αναγνωρισμό του Οδυσσέα από τον Τηλέμαχο ως σημάδι χρησιμοποιήθηκε η μεταμόρφωση του Οδυσσέα από την Αθηνά, ελλείψει κοινού παρελθόντος, ενώ οι αναγνωρισμοί από το υπηρετικό προσωπικό περιορίζονται σε απλά καλωσορίσματα. Ας σημειωθεί ότι η έκταση της αναγνωριστικής διαδικασίας είναι ανάλογη προς τη σημαντικότητα του αναγνωριστή και ότι με τις παραλλαγές αποφεύγεται η μονοτονία της επανάληψης. (Βλ. και το Δ₃ της προηγούμενης διδ. Ενότητας, όπου και σχετική βιβλιογραφία.)

το θέμα των αντιποίνων⁷. Οι σημαντικότερες πτυχές του θέματος (με βάση την περίληψη):

- απαρηγόρητος ο Ευπειθής κατηγορήσε τον Οδυσσέα για τη διπλή συμφορά⁸ που προκάλεσε στον τόπο, έθεσε θέμα τιμής και πρότεινε εκδίκηση·
- ο κήρυκας Μέδοντας μίλησε για τη θεϊκή συμπαράσταση που είχε ο Οδυσσέας την ώρα του φονικού, πράγμα που δικαίωσε προκαταβολικά τη δολοφονική επιχείρηση του Οδυσσέα, και τους προκάλεσε τρόμο·
- ενώ ο μάντης Αλιθέρης ενοχοποίησε τους γονείς, κυρίως, των μνηστήρων, γιατί ανέχονταν τις ατασθαλίες των παιδιών τους, παρά τις προειδοποιήσεις τις δικές του και του Μέντορα⁹ (βλ. β 178/<161> κ.ε.), και τους κάλεσε να μην επιτεθούν·
- οι περισσότεροι υποχώρησαν, οι υπόλοιποι όμως οπλίστηκαν και ετοιμάστηκαν για επίθεση.

→ Την κρίσιμη αυτή στιγμή χρειάζεται να ληφθεί απόφαση στον Όλυμπο και να επιβληθεί στη γη με θεϊκές επεμβάσεις, όπως έγινε και με τον νόστο του Οδυσσέα.

4. Σε ένα υποτιπώδες (τρίτο) συμβούλιο των θεών, λοιπόν, η Αθηνά διερευνά τις διαθέσεις του Δία:¹⁰ αποφασίζει πόλεμο ανάμεσα στον Οδυσσέα και στους Ιθακήσιους ή συμφιλίωση; (501-5/<472-6>).

Ο Δίας τής θυμίζει ότι ήταν δική της απόφαση να πάρει εκδίκηση ο Οδυσσέας (βλ. ε 27-8/<23-4>) –εντύπωση που προκύπτει από την όλη στάση της Αθηνάς απέναντι στον ήρωα– και της επιτρέπει να δράσει όπως επιθυμεί· προσθέτει όμως και αυτό που εκείνος θεωρεί σωστό: «μετά τη δίκαιη τιμωρία των μνηστήρων πρέπει να συναφθεί συμφωνία βάσει της οποίας ο Οδυσσέας θα παραμείνει ισοβίως βασιλιάς και οι συγγενείς των μνηστήρων θα παραιτηθούν από την εκδίκηση, ώστε να επικρατήσουν και πάλι όπως πριν η ομόνοια, η ευημερία και η ειρήνη».¹¹ σχέδιο που ανέλαβε να υλοποιήσει αμέσως η Αθηνά κατεβαίνοντας στην Ιθάκη (508-15/<479-86>).

Στο μεταξύ, η ομάδα του Οδυσσέα βλέπει τους επιθήμενους να πλησιάζουν στο αγρόκτημα και ετοιμάζεται για αντεπίθεση. Η Αθηνά βρίσκεται πλάι τους με τη μορφή του Μέντορα, κι ο Οδυσσέας, ενθαρρυσμένος, εμψυχώνει τον Τηλέμαχο, που υπόσχεται ότι θα φανεί αντάξιος της γενιάς του· ο δε Λαέρτης¹² ακούγοντάς τους χαιρέται και, εμψυχωμένος κι αυτός από τη θεά, σκοτώνει τον Ευπειθην (532/<502> κ.ε.).

Ο Οδυσσέας και ο Τηλέμαχος όρμησαν, αλλά δεν πρόλαβαν να επιτεθούν, γιατί η Αθηνά κήρυξε κατάπαυση του φοβερού πολέμου, που κινδύνευε να εξελιχθεί σε εμφύλια σύρραξη· η φωνή της κατατρόμαξε και έτρεψε σε

7 Ο φόβος της αντεκδίκησης πρωτοεκφράστηκε από τον Οδυσσέα στο υ <41> κ.ε., μελετήθηκε στο ψ <117> κ.ε., επαναλήφθηκε από τον Λαέρτη πριν λίγο (375-7/<353-5>) και θα αντιμετωπιστεί από το <495> κ.ε.

8 Όμως ο πολυμήχανος πολεμιστής, καθώς ενσαρκώνει και τον ήρωα των λαϊκών μυθιστοριών του γυρισμού του ξενιτεμένου και του αγώνα της κόρης για την επιλογή συζύγου, έπρεπε να επιστρέψει μόνος και να νικήσει τους αντερρατές· τα θέματα όμως αυτά ο ποιητής τα προσάρμοσε στο ηθικοθρησκευτικό πλαίσιο της *Οδύσσειας* (θεϊκή προειδοποίηση – μη συμμόρφωση – τιμωρία), ώστε να απαλλάξει προκαταβολικά τον ήρωά του από τις εις βάρος του κατηγορίες. Ποιος, τώρα, είναι πιο πολύτροπος; ο Οδυσσέας ή ο ποιητής της *Οδύσσειας*; (Σχετικά είναι τα αποσπάσματα Δ.)

9 Ενέχονται λοιπόν και οι γονείς των μνηστήρων ως προειδοποιημένοι: για λογαριασμό τους, θα πληρώσει τώρα ο Ευπειθής.

10 «Είναι αρκετά σαφές ότι οι συνελύξεις των θεών στις ραψωδίες α (26-95) και ω έχουν άμεση σχέση [...]: όπως ακριβώς ο Δίας και η Αθηνά συμφώνησαν να επηρεάσουν τα δρώμενα στη γη και να οργανώσουν την επιστροφή του Οδυσσέα, έτσι και τώρα φροντίζουν να οδηγήσουν τα γεγονότα σε αίσιο τέλος.» (*Ερμηνευτικό Υπόμνημα*, τ. Γ', ω 472-88, Ε'). Ας επισημανθεί η τυπικότητα των σκηνών του Ολύμπου, όπου λαμβάνονται όλες οι σημαντικές αποφάσεις: Ένας θεός (συνήθως η Αθηνά, αλλά και ο Ήλιος, μ <377> κ.ε., και ο Ποσειδώνας, ν <128> κ.ε.) διαμαρτύρεται στον Δία και ο πατέρας των θεών συναινεί είτε επιτρέποντας στον ίδιο τον θεό να δράσει είτε στέλνοντας αγγελιοφόρο στη γη ή ανταποκρινόμενος ο ίδιος ο Δίας (βλ. σχετικά: Hölscher, σ. 104, Γ').

11 *Ερμηνευτικό Υπόμνημα*, ό.π., ω 482-5. «Το συγκεκριμένο σχέδιο έχει εξαιρετικά μεγάλη σημασία στην ιστορία των ιδεών· εκφράζει την κατάρνηση του νόμου της αντεκδίκησης, ο οποίος κυριαρχούσε ως τότε χωρίς περιορισμούς. Στη θέση του καθιερώνεται μια νέα πολιτική τάξη η οποία βασίζεται στο δίκαιο και στον νόμο και επικυρώνεται από τους θεούς. Σύμφωνα με την τάξη αυτή ο δίκαιος και φιλάνθρωπος βασιλιάς εγγυάται τον πλούτο και την ελευθερία (πρβλ. β 234, ε 8-12, λ 136-7, τ 109-14). Ο ποιητής εδώ εμφανίζεται ως υπέρμαχος και προάγγελος μιας νέας εποχής.» (Ό.π.). Ας σημειωθεί ότι η άρση του δικαιώματος της αντεκδίκησης έχει προετοιμαστεί στο πλαίσιο της «Τηλεμάχειας» με τη λέξη κλειδί *νήποινοι* = ανεκδίκαιοι: Ο Τηλέμαχος επικαλούμενος τότε τους θεούς είχε πει: «ανίσως δώσει ο Δίας κάποτε / να πληρωθούν τα ανόσια έργα σας, τότε θα βρείτε μέσα εδώ / τον όλεθρο, χωρίς κανένα χρέος πια» (β 158-61/<143-5>=α 422-4/<378-80>). Έτσι ο Δίας, που του έδωσε την εκδίκηση, αφαίρεσε από τους άλλους το δικαίωμα της αντεκδίκησης. (Βλ. και *Ερμηνευτικό Υπόμνημα*, ό.π., ω 516-27.)

12 Παππούς – γιος – εγγονός, ετοιμοπόλεμοι όλοι τους. Αυτή η συνύπαρξη και σύμπραξη των τριών γενεών προοιωνίζεται τη συνέχεια του γένους των Λαερτιάδων, πέρα από τις θεϊκές διαβεβαιώσεις.

φυγή τους οπαδούς του νεκρού πια Ευπείθη (557/<526> κ.ε.). Ο Οδυσσεάς «χύμηξε πίσω τους»,¹³ ο Δίας όμως με τον κεραυνό¹⁴ και η Αθηνά με νέα επέμβαση τον ανέκοψαν και επέβαλαν ανάμεσα στους αντιπάλους ένορκη συμφιλίωση «και για το μέλλον» (568-80/<537-48>). Έτσι, Ο Οδυσσεάς ξανακέρδισε και την εξουσία, όπως είχε οραματιστεί ο Τηλέμαχος στο α 129-32/<115-7>. (Σχετικά είναι τα αποσπάσματα Δ₂ και Δ₃.)

→ Με την επιβεβλημένη αυτή λύση του έπους από τους θεούς, εξουδετερώνονται και οι αντεκδικητές και αποκαθίσταται στην Ιθάκη η (ηθική, κοινωνική, πολιτική) τάξη, που είχε διασαλευτεί από την υβριστική συμπεριφορά των αλαζονικών ανταπαιπτών του θρόνου.¹⁵

Αν, λοιπόν, κάτω από τη μνηστροφονία και τις αντεκδικήσεις δούμε μια αποτυχημένη εξέγερση της αριστοκρατίας κατά της (κληρονομικής) βασιλείας, τότε: οι θεοί με τις επεμβάσεις τους και ο ποιητής με τους χειρισμούς του¹⁶ δείχνουν καθαρά ότι είναι υπέρ της «καθεσπικυίας τάξης», υπέρ του βασιλιά δηλαδή, που ξαναπαίρνει στα χέρια του την εξουσία, «εξουσία που αμφισβητήθηκε και κινδύνευε να καταλυθεί, επειδή για ένα διάστημα αδράνησε» (Βλάχος, σ. 275, σημ. 111, Β´). Αυτό πάλι σημαίνει ότι ο θεσμός της βασιλείας στα ομηρικά χρόνια κλονίζεται μεν, έχει όμως ακόμη ερείσματα.

5. α. Το τέλος της *Οδύσσειας* αποτελεί μια συνοπτική ανεστραμμένη αντιστοιχία της αρχής της:

Ραψ. α και β: Συμβούλιο των θεών στον Όλυμπο, όπου συζητούν ο Δίας και η Αθηνά, και δράση της Αθηνάς στην Ιθάκη· συνέλευση των Ιθακσίων, όπου μιλούν ο Αντίνοος, από τη μια πλευρά, και από την άλλη ο Αλιθέρης και ο Μέντορας.

Ραψ. ω447/<420> κ.ε.: Συνέλευση των Ιθακσίων, όπου μιλούν ο Ευπείθης από τη μια πλευρά, ο Μέδοντας και ο Αλιθέρης από την άλλη· συμβούλιο των θεών στον Όλυμπο, όπου συζητούν ο Δίας και η Αθηνά, και δράση της Αθηνάς στην Ιθάκη.

β. Για τα θέματα που ανακεφαλαιώνονται ή συμπληρώνονται στη ραψ. ω, βλ. το Δ´ στο ΒΜ.

Γ´. ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ ΣΤΑ «ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ – ΕΡΓΑΣΙΕΣ»

1. Με το «παράλληλο κείμενο» συζητούμε την εκδοχή μιας άλλου είδους αναγνώρισης του Οδυσσέα από τον Λαέρτη, όπως τη θέλησε ο Ιρλανδός ποιητής.
2. Σχετική με το 3ο «θέμα» είναι και η 8η σημείωση,
3. Στο 4ο «θέμα» χρειάζεται να τονιστεί ότι οι θεοί (= ο ποιητής) στηρίζουν τον θεσμό της βασιλείας και, κυρίως, ότι αίρουν το δικαίωμα της αντεκδίκησης, που σημαίνει πρόοδο στο θέμα της αυτοδικίας (βλ. και τη σημ. 11).
4. Τα θέματα της «ανακεφαλαίωσης» αυτονόητο είναι ότι θα συζητηθούν στην τάξη.
5. Πρόσθετη ανακεφαλαιωτική ερώτηση: Ποιες αντιστοιχίες παρουσιάζει το τέλος της *Οδύσσειας* (από τη συνέλευση των Ιθακσίων και μετά) με τις ραψωδίες α και β; (βλ. το Β₅α).
6. Ενδιαφέρει η περιγραφή της 10ης εικόνας: ευδιάκριτες οι μορφές του Δία, της Αθηνάς, του Οδυσσέα κ.ά.

13 Αξίζει να προσεχτεί η εικόνα του τρόμου και της φυγής των οπαδών του Ευπείθη σε συνάρτηση με την ορμητικότητα του Οδυσσέα: «σαν αετός από ψηλά πετώντας» (569/<538>).

14 «Είναι σημαντικό ότι ο πατέρας των θεών ρυθμίζει τα γεγονότα με έμμεσο τρόπο: δεν στέλνει τον προειδοποιητικό κεραυνό του στον μεθυσμένο από τη νίκη Οδυσσέα, αλλά [...] στην Αθηνά για να της υπενθυμίσει το καθήκον της.» (*Ερμηνευτικό Υπόμνημα*, ό.π., ω 539-44, σ. 652).

15 Έχει ήδη επισημανθεί ότι η μνηστροφονία μπορεί να κρύβει μια αποτυχημένη εξέγερση των ευγενών κατά του θρόνου (βλ. τη σημείωση 8, β´ της 26ης διδ. Ενότητας). Έτσι, και η εξέγερση των συγγενών των μνηστήρων, παρόλο που την προκαλούν λόγοι αυτοδικίας, υποβάλλει την ιδέα ότι πρόκειται για, ανοργάνωτη πάντως, εμφύλια σύρραξη της τοπικής αριστοκρατίας εναντίον των εκπροσώπων της κληρονομικής βασιλείας: Λαϊκή συνέλευση, όπου ο επικεφαλής της αριστοκρατικής μερίδας «προσπαθεί να ξεσκώσει τον λαό εναντίον του βασιλιά» (Βλάχος, σ. 119, Β´) και όπου, παρά τις σοβαρές αντίθετες παρεμβάσεις, η επίθεση αποφασίζεται, μειοψηφικά έστω: μετά τον θάνατο του υποκινητή της εξέγερσης όμως προδικάζεται η έκβασή της και δίνεται περιήχητη θεϊκή επέμβαση. Διερωτάται σχετικά ο Βλάχος (σ. 120, Β´): «Μήπως εδώ η “θεία επέμβαση” ταυτίζεται με την ορθολογική σκέψη, όπως την ενσαρκώνει η Αθηνά, που παρεμβαίνει ακριβώς για να εξηγήσει μια ψυχολογική κατάσταση που γεννήθηκε σ’ ένα άμορφο πλήθος εξαιτίας του χαμού του γέγυ και περιστασιακού αρχηγού του;» Έτσι, πάντως, «η λογική επιβάλλεται οριστικά και τη θέση της βίας και της αυθαιρεσίας την παίρνει η ειρήνη και η ομόνοια.» (Βλάχος, ό.π.).

16 Ο Βλάχος (σ. 272, σημ. 76, Β´) σημειώνει σχετικά: «Η εξέλιξη και η λύση του πολιτικού και οικογενειακού μαζί δράματος της Ιθάκης είναι αποκαλυπτική για την προσήλωση του ποιητή στην ιδέα της θεσμοποιημένης βασιλείας.»

Σημείωση: Προετοιμάζουμε την ανακεφαλαίωση της *Οδύσσειας* (σε συνεχόμενο δίσωρο, αν είναι δυνατόν): Φροντίζουμε για την ατμόσφαιρα της αίθουσας με τη συνεργασία των μαθητών, για τις διαθεματικές και συνθετικές εργασίες που θα παρουσιαστούν, για την παρουσίαση τυχόν δραματοποιημένων επεισοδίων, για τα κείμενα που θα απαγγείλουν ορισμένοι μαθητές κτλ.

Δ΄ . ΑΠΟΣΠΑΣΜΑΤΑ ΑΠΟ ΤΗ ΣΧΕΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ/ΑΡΘΡΟΓΡΑΦΙΑ

1. Η δικάωση του Οδυσσέα

«[...] ο ποιητής της *Οδύσσειας* είχε να αντιμετωπίσει στην περίπτωση του πρωταγωνιστή του ήρωα ένα φονικό σκάνδαλο, οφειλόμενο κατά πάσα πιθανότητα στην προηγούμενη νοβελιστική παράδοση, ανάλογο προς εκείνο με τον ανόσιμο όλεθρο όλων των εταίρων του Οδυσσέα. Το ζητούμενο επομένως είναι αν πέτυχε να δικαιώσει επαρκώς τη φονική αυτή έξαψη του πολύτροπου ήρωά του.» (Μαρωνίτης 5, σσ. 268-9, Γ΄).

«[...] ο όλεθρος των εταίρων και ο εξολοθρευμός των μνηστήρων αποτελούν παραπληρωματικά θέματα. Παρά τη ριζική διαφορά τους (συμπάθεια του ήρωα και του ακροατή για τους εταίρους, αντιπάθεια για τους μνηστήρες), αναγνωρίζονται συγκρίσιμες μεταξύ τους αναλογίες. Και τα δύο θέματα φαίνεται να οφείλονται στις νοβελιστικές προκαταβολές της *Οδύσσειας* – παράδοση που δεν μπορεί να αποφύγει ο ποιητής της. Σύμφωνα με την προοδυσσειακή αυτή νοβέλα, ο γυρισμός του ξενιτεμένου είναι μοναχικός, μοναχική και η αναμέτρσή του με τον υποψήφιο μνηστήρα της γυναίκας του. [...] Τα δύο εξάλλου παραπληρωματικά επεισόδια κατέχουν ανάλογη θέση στους δύο κύκλους του οδυσσειακού νόστου: ο χαμός των εταίρων τοποθετείται στην άκρη του εξωτερικού νόστου και οδηγεί τον ήρωα στο νησί της Καλυψώς· ο εξολοθρευμός των μνηστήρων εντοπίζεται στην άκρη του εσωτερικού νόστου και επαναφέρει τον Οδυσσέα στην Πηνελόπη. Και στις δύο περιπτώσεις υπόκειται η ενοχή μιας ομόλογης ατασθαλίας, η οποία συνεπάγεται τη ματαίωση του νόστου για τους εταίρους, τον εκδικητικό φόνο για τους μνηστήρες: οι εταίροι σφάζουν στο νησί της Θρινακίας τα ιερά γελάδια του Ήλιου· οι μνηστήρες σφάζουν τα βόδια και τα πρόβατα του Οδυσσέα, καταπατώντας τους όρους της έντιμης φιλοξενίας. Και στα δύο επεισόδια εταίροι και μνηστήρες αγνοούν τα επανειλημμένα προειδοποιητικά σήματα των θεών και ενδίδουν σε βιολογικές κατά κάποιον τρόπο ανάγκες: οι πρώτοι στην πείνα· οι δεύτεροι στην ερωτική λαγνεία. Η ατασθαλία των εταίρων προβάλλεται ήδη στο προοίμιο του έπους· η ατασθαλία των μνηστήρων υποδηλώνεται από τον ίδιο τον Δία στην πρώτη *θεῶν ἀγοράν*.

Είναι απίθανο οι πολλαπλές αυτές αναλογίες να προέκυψαν τυχαία· πιθανότερο, αν όχι βέβαιο, είναι να τις επεδίωξε ο ποιητής στον γενικό σχεδιασμό του έπους του· να τις θεώρησε περίπου αυτονόητες, για τον υποψιασμένο τουλάχιστον ακροατή. Αποτέλεσμα: αν η ανόσιμη μοίρα των εταίρων, ως υποχρεωτικός όρος της νοβελιστικής παράδοσης, μετασχηματίστηκε από τον ποιητή της *Οδύσσειας*, ώστε να προκύψει η εικόνα του φιλέταιρου Οδυσσέα, ο υποχρεωτικός όλεθρος των μνηστήρων απέδωσε στον ήρωα τον ρόλο εντεταλμένου από τη Δίκη εκδικητή.» (Μαρωνίτης, ό.π. σσ. 282-3· πρβλ. Μαρωνίτης, σσ. 326-9, Β΄).

2. Οι τελευταίες σκηνές της *Οδύσσειας*

«Οι τελευταίες σκηνές της *Οδύσσειας* ξετυλιγονται σε κλίμα έντασης, αυτοκριτικής και μεταμέλειας· κλίμα που, μέσα από τα δυσχερή γεγονότα, οδηγεί στην ειλικρινή αναγνώριση της πολιτικής και ηθικής ευθύνης τόσο του ατόμου όσο και της κοινότητας. Η σφαγή των μνηστήρων δεν είναι η τελική πράξη του έργου, αλλά μόνο ένα δραματικό επεισόδιο. Τελικός σταθμός είναι η στιγμή που ο βασιλιάς ξαναπαίρνει στα χέρια του την εξουσία και αναγνωρίζεται πάλι από το λαό σύμφωνα με τους όρους κάποιας φανεράς ή μυστικής συνθήκης, όρους που θυμίζουν ακριβώς την αρχή που δίδει κάθε νομιμότητα: την ειρήνη και την ομόνοια.» (Βλάχος, σ. 118, Β΄).

3. Ο ρόλος της Αθηνάς στο τέλος της *Οδύσσειας*

«Η αναφορά του ονόματος της θεάς στους τελευταίους στίχους συνιστά [...] το κατάλληλο τέλος για το σύνολο του έπους, καθώς είναι εκείνη που επηρέασε τις εξελίξεις, που εξασφάλισε την προδιαγεγραμμένη πορεία τους με πολυάριθμες παρεμβάσεις και που τώρα οδηγεί το έπος στην προκαθορισμένη του έκβαση: στην επιστροφή του ήρωα, στην επανένωση με τη γυναίκα του και στην αποκατάσταση και ανανέωση της παλιάς τάξης πραγμάτων στην Ιθάκη. Ως αποτέλεσμα των ενεργειών της μπορεί πλέον να πραγματοποιηθεί η επιθυμία του Δία (485-6) και να επικρατήσουν η *φιλία*, ο *πλούτος* και η *ειρήνη*.» (*Ερμηνευτικό Υπόμνημα*, τ. Γ΄, ω 548, Ε΄).

ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ ΤΗΣ ΟΔΥΣΣΕΙΑΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ – ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ ΤΩΝ ΜΑΘΗΤΩΝ

Η ανάρτηση στην αίθουσα έργων εικαστικών (και των μαθητών, για να καμαρώσουν), όπως και η έκθεση έργων λογοτεχνικών, παλαιών και νεότερων, εμπνευσμένων από την *Οδύσσεια*, μπορούν να προσδώσουν ατμόσφαιρα «οδυσσειακή» κατά την ώρα της ανακεφαλαίωσης.

Α΄. ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ (στα «θέματα»-ερωτήσεις του ΒΜ) – ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ¹

1. Στο 1ο «θέμα»: Οι μαθητές μελετούν τους πίνακες, προσέχουν τη διάκριση του νόστου σε εξωτερικό και εσωτερικό, αλλά και του ποιητικού παρελθόντος από το (ποιητικό) παρόν της *Οδύσσειας*: συζητούν τα ζητούμενα αξιολογώντας κυρίως το αποτέλεσμα των επιλογών του ποιητή στη σύνθεση του έπους² (κυρίως της τεχνικής *in medias res*, του εγκιβωτισμού, της πρόταξης της «Τηλεμάχειας»). Έμφαση δίνεται στην κεντρική ενότητα του γ΄ μέρους, όπου φαίνεται ο μερισμός του (εξωτερικού) νόστου του Οδυσσέα σε τρεις υποενότητες, από τις οποίες η μεσαία είναι σύνθετη. Τα χρώματα βοηθούν την κατανόηση των ζητούμενων. (Σχετικό είναι το απόσπασμα Γ₁.)

2. Στο 3ο «θέμα»: Επισημαίνεται η πολυμερής φυσιογνωμία του Οδυσσέα: καλός βασιλιάς της Ιθάκης και πρωταγωνιστής στον Τρωικό πόλεμο, εκπρόσωπος των ναυτικών του 8ου αι. π.Χ. και του νοβελιστικού ξενιτεμένου που επιστρέφει στην πατρίδα και παίρνει μέρος σε αγώνα για να (ξανα)κερδίσει τη γυναίκα του, αλλά και του ανθρώπου της ομηρικής εποχής, που διαπνέεται από το ερευνητικό (και όχι μόνο) ιωνικό πνεύμα³· μπορούμε να προσθέσουμε και την ιδιότητά του ως αφηγητή, τόσο των (φανταστικών κατά κανόνα) περιπετειών του, όσο και των επινοημένων πλαστών ιστοριών, ιδιότητα που ανέδειξε κυρίως η *Οδύσσεια*.

3. Στο 5ο «θέμα»: Οι στόχοι του Οδυσσέα ήταν απλοί: νόστος με όλα όσα συνεπάγεται: πατρίδα, γυναίκα και παιδί, εξουσία. Τα ξανακέρδισε όλα υποχρεώνοντας, με το ήθος και τον αγώνα του, και τους θεούς να τον υπηρετήσουν. Τους συντρόφους μόνο, παρά τις προσπάθειές του, δεν έσωσε, αλλά αυτοί «χάθηκαν απ' τα δικά τους τα μεγάλα σφάλματα». Μπορεί να επισημανθεί η μεροληψία του ποιητή υπέρ του κεντρικού του ήρωα.

4. Στο 6ο «θέμα»: Είναι σαφής η αντιπαράθεση των καλών της ιστορίας, που χαρακτηρίζονται, γενικά, από σύνεση, ηθική και ευσέβεια, προς τους κακούς, που διακρίνονται για την υβριστική συμπεριφορά εις βάρος ανθρώπων και θεών. Όπως είναι σαφής και η συνέπεια στη διαγραφή των χαρακτήρων.⁴

5. Στο 7ο «θέμα»: Έχει ορισμένες καθαρά ηρωικές σκηνές η *Οδύσσεια* (τη μάχη με τους Κίκονες, τους αθλητικούς αγώνες στη Σχερία, τις συγκρούσεις του Οδυσσέα με τους μνηστήρες και τους συγγενείς τους), όμως ο ηρωισμός της, γενικά, έχει χαρακτήρα μεταπολεμικό, είναι δηλαδή περισσότερο αγώνας για επιβίωση, νόστο και αποκατάσταση, από την πλευρά του Οδυσσέα, αλλά και αγώνας αναμονής και αναζήτησής του από την πλευρά των δικών του: αγώνας δηλαδή που δεν απαιτεί τόσο πολεμική ετοιμότητα και ανδρεία, όσο αντοχή και καρτερία, ευελιξία και εφευρετικότητα, για την αντιμετώπιση των παντοίων κινδύνων που απειλούν τους μεταπολεμικούς ανθρώπους, ακόμη και αν ανήκουν στους νικητές. Είναι, τελικά, ηρωικό έπος η *Οδύσσεια*, με έναν ηρωισμό όμως διαφορετικής υφής από εκείνον της *Ιλιάδας*, που είναι κατεξοχήν πολεμικός.

6. Στο 8ο «θέμα»: Τονίζεται, μεταξύ άλλων, η αρχή της ανταποδοτικότητας και διαστέλλονται οι τρόποι της θεϊκής συμπαράστασης: θεϊκή φώπιση – μεταμόρφωση – επιφάνεια.

7. Στο 9ο «θέμα»: Διαστέλλεται ο θετικός ρόλος του Δία και της Αθηνάς (ρυθμιστικός του πατέρα ανθρώπων

1 Τα ζητούμενα θεωρούνται γνωστά στους μαθητές: τους συνιστούμε, ωστόσο, να συμβουλευθούν για τις απαντήσεις τους ό,τι τους χρειάζεται από τα προηγούμενα και από τα «Ευρετήρια».

2 Ο Jacoby σημειώνει σχετικά (*Επιστροφή*, σ. 19, Γ΄): «Η εξέταση της δομής του ποιήματος αποδεικνύει ότι έχουμε να κάνουμε όχι μόνο με μια ενιαία ποιητική προσωπικότητα, αλλά και με μια [...] ενιαία σκέψη.» Και ο Lesky, σσ. 96-7, Α΄: «[...] μέσα από την *Οδύσσεια* μας μιλά μια συνθετική δύναμη και μια αφηγηματική μαστοριά, που ταιριάζουν μόνο στο μεγάλο καλλιτέχνημα.» (Σχετικό είναι το απόσπασμα Γ₃).

3 Ένα πνεύμα ευθύνης του ανθρώπου για τις πράξεις του, αλλά και αγάπης ή και θαυμασμού για τον άνθρωπο· και πέρα από τον άνθρωπο, αγάπης για όλα τα πράγματα του κόσμου, τα ζωντανά και τα άλλα.

4 «Ο Όμηρος είναι τόσο μεγάλος δραματουργός, ώστε καθένα από τα πρόσωπά του να ζει τη δική του προσωπική ζωή στον λόγο και στα έργα, ολότελα άσχετα από τον δημιουργό του.» (Κομνηνού, σ. 273, Γ΄, όπου γνώμη του J. Scott).

και θεών από τον Όλυμπο, εκτελεστικός της κόρης του επί γης, άμεσα ή έμμεσα) από τον αρνητικό του Ποσειδώνα (αλλά ώσπου να φτάσει στην πατρίδα του ο Οδυσσέας) και αιτιολογείται η στάση τους.

8. Στο 10ο «θέμα»: Η ηθική αρχή που καθορίζει στην *Οδύσσεια* τα όρια του ανθρώπου στις σχέσεις του τόσο με τους θεούς όσο και με τους συνανθρώπους του [είτε ως ύβρη – νέμεση – τίση είτε ως (θεική) προειδοποίηση – μη συμμόρφωση – τιμωρία, και υπογράμμιση, επομένως, της ευθύνης του ανθρώπου για τις πράξεις του] βρίσκει εφαρμογή κυρίως στους συντρόφους του Οδυσσέα και στους μνηστήρες της Πηνελόπης, αλλά και στον Οδυσσέα, η ύβρη του οποίου αποτελεί την αρχή του κακού, θεμελιώνει ωστόσο τη δομή του ποιήματος.

9. Στο 11ο «θέμα»: Η διαφορετική στάση των θεών στο θέμα της αυτοδικίας σημαίνει, οπωσδήποτε, πρόοδο στην ιστορία του θεσμού, όσο κι αν πρόκειται για την *νήποινον/ανεκδίκητη τιμωρία των ενόχων*.

10. Στο 13ο «θέμα»: Συμπληρωματικά σχόλια:

Η έννοια **ανθρωποκεντρικός** νοείται σε αντιδιαστολή προς την έννοια **θεοκεντρικός**.

Η *Οδύσσεια* είναι χώρος δράσης των ανθρώπων,⁵ και ανθρώπων από όλες σχεδόν τις κοινωνικές τάξεις.⁶ Οι θεοί φαίνεται να τους παρακολουθούν και να τους βοηθούν ή να τους αντιμάχονται για προσωπικούς κυρίως λόγους – που είναι όμως λίγο πολύ σύμφωνοι με την ηθική αρχή που οι ίδιοι όρισαν για τα ανθρώπινα,⁷ – αλλά για να αποφασίσουν και να πράξουν οι θνητοί ό,τι θα έκαναν και χωρίς αυτούς. Ο άνθρωπος είναι το κέντρο και ο ίδιος σε μεγάλο βαθμό καθορίζει τη μοίρα του· η θεική εύνοια ή δυσμένεια υπογραμμίζει απλώς την καταξίωση του καλού ή την απαξίωση του κακού, αντίστοιχα. Είναι χαρακτηριστικό ότι ο κεντρικός ήρωας του έπους αρνείται την αθανασία, για να κερδίσει αυτά που του ανήκουν, και αντιμετωπίζει νικηφόρος έναν μεγάλο θεό.⁸ Αυτή η κατάφαση της βασανισμένης ανθρώπινης ζωής, αντιπαρτιθέμενη προς τη μακάρια (υποτίθεται) θεική απραξία, συνιστά προπάντων τον ανθρωποκεντρισμό της *Οδύσσειας*. (Σχετικό είναι το απόσπασμα Γ₂.)

11. Στο 14ο «θέμα»: Ας προστεθεί ότι η ανθρωποκεντρικότητα της *Οδύσσειας* συνεπάγεται και τον **ανθρωπιστικό** της χαρακτήρα, που αναδεικνύεται κυρίως –εκτός από τη μελέτη του ανθρώπου, γενικά και σε βάθος– στις σκηνές φιλοξενίας, με κορύφωση τη συμπεριφορά των ειρηνόφιλων Φαίακων απέναντι σ' έναν ναυαγό, παρά τους κινδύνους που προέβλεπε μια παλιά προφητεία.

12. Στο 18ο «θέμα»: Διαστέλλεται η **τυπική έκφραση/λογότυπος** (ως μέρος στίχου ή στίχος ολόκληρος) από το **τυπικό θέμα**, και προκαλούνται οι μαθητές να αναφέρουν σχετικά παραδείγματα.

Τα ποιήματα του Γ' μέρους του ΒΜ απαιτούν κάποιον σχολιασμό (σχετικά με τον συμβολισμό του 3ου ποιήματος είναι τα αποσπάσματα Γ₄). Ας προστεθεί και η μεταφορική σημασία την οποία έχει προσλάβει η *Οδύσσεια* ως όνομα προσηγορικό, π.χ. σκέπη οδύσσεια είναι η ζωή ενός λαθρομετανάστη.

Στη συζήτηση εντάσσουμε και σχετικά κείμενα που θα έχουν προσκομίσει μαθητές, αν προκληθούν έγκαιρα.

Β'. ΕΡΓΑΣΙΕΣ – ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ ΤΩΝ ΜΑΘΗΤΩΝ

1. Μαθητές παρουσιάζουν συνθετικές εργασίες τους για τα κεντρικά πρόσωπα και θέματα της *Οδύσσειας* [κυρίως για τον Οδυσσέα, αλλά και για τον Τηλέμαχο, για τον οποίο ο ποιητής έφτιαξε –σε μικρογραφία– μια μοίρα ανάλογη με του πατέρα του (ταξίδι – αναζήτηση – κίνδυνοι – επιστροφή – συνεργασία με τον πατέρα)· για την Πηνελόπη, ως αντίξια σύζυγο του πολυμήχανου, για τους αλαζονικούς μνηστήρες, ως τους κύριους αντίμαχους του Οδυσσέα στην Ιθάκη, για την Αθηνά, ως σύμμαχό του, για την ηθική αρχή της *Οδύσσειας* και τις εφαρμογές της κ.ά.].

Ακολουθεί ένα σχέδιο για τη σύνθεση της μορφής του Οδυσσέα με στοιχεία από όλη την *Οδύσσεια* – κάτι ανάλογο για την Πηνελόπη δόθηκε στο Β₅ της 27ης διδ. Ενότητας.

Η μορφή του Οδυσσέα όπως παρουσιάζεται στην *Οδύσσεια* (επιγραμματικά):

5 «[...] το υπερφυσικό ή η σκληρότητα έχουν κατά το δυνατόν, εξαλειφθεί, χάριν του ανθρώπινου στοιχείου», στο ποιητικό παρόν κυρίως του έπους. (Romilly 2, σ. 45, Β').

6 «Το βλέμμα του ποιητή της Οδύσσειας δεν περιορίζεται σε μια κοινωνική τάξη ούτε σε ένα φύλο ή μία ηλικία· εποπτεύει όλο το φάσμα των ανθρώπινων σχέσεων.» (Jacoby, βλ. *Επιστροφή*, σ. 31, Γ').

7 Την αρχή, σε τελική ανάλυση, που οι άνθρωποι πρόβαλαν στους θεούς, σύμφωνα με τον δικό τους βαθμό ηθικοποίησης.

8 «Ο ομηρικός άνθρωπος στέκεται ελεύθερος μπρος στον θεό του.» (Snell, σ. 54, Α').

α. Στοιχεία από την προρωϊκή ζωή και δράση του:

- νεογέννητο τον βάπτισε ο πανούργος παππούς του, ο Αυτόλυκος, κληροδοτώντας του τα χαρακτηριστικά του (τ<399-412>):
- μικρό παιδί ζητεί επίμονα από τον πατέρα του να του ξεχωρίσει τα δικά του δέντρα (ω 358-66/<336-42>):
- έφηβος επισκέπτεται τον παππού του στον Παρνασσό, παίρνει μέρος σε κυνήγι κάπρου, τον σκοτώνει, αλλά και πληγώνεται· επιστρέφει έτσι στην Ιθάκη με την ουλή της παλικαριάς, αλλά και με τα δώρα του νονού (τ<413-66>):
- νέος αναλαμβάνει μια διπλωματική αποστολή στη Μεσσήνη, για να τακτοποιήσει μια οικονομική διαφορά με τους Μεσσήνιους· εκεί συνάντησε τον Ίφιτο, που του χάρισε το περίφημο τόξο (φ<11-41>):
- μόνος του φτιάχνει τη συζυγική κάμαρη και κλίνη (ψ 215-31/<190-204>):
- είναι ήπιος και δίκαιος βασιλιάς, «γλυκός [...] σαν πατέρας» (ε 8-15/<7-12>, και αλλού).

β. Στοιχεία από την τρωϊκή του ιστορία:

- στις παραμονές του Τρωϊκού πολέμου δύσκολα κατάφεραν ο Αγαμέμνωνας κι ο Μενέλαος να τον πείσουν να εκστρατεύσει μαζί τους για την Τροία (ω<115-9>):
- παίρνει μέρος στον Τρωϊκό πόλεμο με δώδεκα καράβια και τον ανάλογο στρατό (ι<159>):
- στην Τροία παίζει ρόλο πρωταγωνιστικό με την επινοητική του κυρίως ικανότητα,⁹ ώστε να χαρακτηριστεί *πολίμορθος* (π<442>) και η φήμη του να «φτάσει ψηλά στον ουρανό» (ι 21/<20>):
- η πρώτη αναχώρησή του από την Τροία μαζί με τον Νέστορα και το μισό στράτευμα δεν συνεχίστηκε· στην Τένεδο διαφώνησε με τον βασιλιά της Πύλου και γύρισε πίσω μαζί με άλλους, για να παρασταθούν στον Αγαμέμνονα, που με το άλλο μισό στράτευμα αργοπορούσε θέλοντας να εξευμενίσει με εκατόμβη την Αθηνά (γ<130-64>).

γ. Στοιχεία από τη μετατρωϊκή του ιστορία, την κατεξοχήν οδυσσειακή:**Στις περιπλανήσεις του (όπως προκύπτουν κυρίως από τους «Απολόγους»):**

- αγωνίζεται να νοσήσει μαζί με τους συντρόφους και πονάει όταν χάνονται – αποδεικνύεται έτσι φιλέταιρος·
- είναι δίκαιος και υπεύθυνος αρχηγός, γι' αυτό και, όταν χρειάζεται, φέρνεται δυναμικά (π.χ. στη χώρα των Λωτοφάγων)· αλλά και τολμηρός και ρισκοκίνδυνος στις εξερευνησεις (π.χ. στη σπηλιά του Κύκλωπα)·
- είναι ευσεβής, γίνεται όμως μια φορά υβριστής προσβάλλοντας τον Ποσειδώνα (ι 582-4/<523-5>) – κάπου 15 μέρες μετά την αναχώρησή του από την Τροία) και το σφάλμα του αυτό θα το πληρώνει 10 χρόνια, μαζί με τους συντρόφους του και χωρίς αυτούς·
- αναπτύσσει τώρα καρτερία στις συμφορές αλλά και γενναιότητα και ευρηματικότητα ανεξάντλητη, για να τις αντιμετωπίζει· γίνεται έτσι πολύπαθος αλλά και πολύπειρος·
- ό,τι όμως και να του συμβαίνει, και αν κάποτε ξεχαστεί (π.χ. στο ηδονικό περιβάλλον της Κίρκης), πάλι θα αποζητήσει την Ιθάκη, που περικλείνει και όλα όσα αγαπάει· θα κατεβεί ακόμη και στον Άδη, για να μάθει τον δρόμο του γυρισμού·
- φέρνεται με ευγένεια στην Καλυψώ, αρνείται όμως σταθερά (και ελεύθερα) την αθανασία που του προσφέρει η θεά υπό τον όρο να μείνει κοντά της· με τίποτε δεν μπορεί να ανταλλάξει την Ιθάκη και την ανθρώπινη ζωή·
- κατασκευάζει μόνος του τη σχεδία για το ταξίδι του νόστου και, όταν ο Ποσειδώντας τη διαλύει, βρίσκει την ψυχραιμία και τη δύναμη να παλέψει τρία μερόνυχτα με τα κύματα, για να πατήσει στεριά και να μη χάσει την ελπίδα του γυρισμού·
- είναι γεμάτος συγκίνηση και ευγνωμοσύνη για τη Ναυσικά·
- διαπρέπει στους αθλητικούς αγώνες που οργανώθηκαν προς τιμήν του στη Σχερία·
- χειρίζεται τον λόγο με εξυπνάδα και πειθώ, γοητεύει δε τους Φαίακες διηγούμενος τις περιπέτειές του, σαν να ήταν επαγγελματίας αοιδός, και καλοδέχεται τα πλούσια δώρα τους ως ένδειξη αξίας και τιμής.

Μετά την άφιξή του στην Ιθάκη:

- από τα πολλά που έπαθε και άκουσε γίνεται τώρα ιδιαίτερα δύσπιστος και επιφυλακτικός· κρύβεται πίσω

9 Όπως προκύπτει από τις αναδρομικές διηγήσεις του Νέστορα (ραψ. γ), του Μενέλαου και της Ελένης (ραψ. δ), από τα δύο τραγούδια του Δημόδοκου (ραψ. θ)· από τις συναντήσεις του ίδιου με τον Αχιλλέα και τον Αίαντα στον Άδη (ραψ. λ).

από τις πλαστές ιστορίες και τη μεταμφίεση και προετοιμάζει μεθοδικά, με θαυμαστή προνοητικότητα και αυτοσυγκράτηση, την εκδίκηση και την αποκατάστασή του· και έχει την έγκριση και τη συμπαράσταση των θεών, της Αθηνάς ιδιαίτερα, ακόμη κι όταν χρησιμοποιεί δόλο, γιατί παρουσιάζεται να έχει το δίκαιο με το μέρος του·

- έδειξε δυνατός στην πάλη του με τον Ίρο· γενναίος και ετοιμοπόλεμος στη μνηστροφονία και στη σύγκρουση με τους συγγενείς των μνηστήρων, δηλαδή στις καθαρά επικές σκηνές της *Οδύσσειας*·
- αποζητά τα υλικά αγαθά, δεν δέχεται όμως καμιά υλική αποζημίωση, όταν τίθεται θέμα τιμής (χ 65-8/<61-4>), αλλά και δεν χαίρεται, όταν παίρνει εκδίκηση· του αρκεί η απόδοση δικαιοσύνης (χ 439-44/<411-16>·
- εκδηλώνει συγκίνηση και τρυφερότητα ιδιαίτερα για τον Τηλέμαχο, την Πηνελόπη, τον Λαέρτη.

δ. Στοιχεία από τη μεταοδυσσειακή του ιστορία:

- έχει εντολή από τον Τειρεσία να αποδημήσει σε ανθρώπους που δεν ξέρουν από θάλασσα· να προσφέρει εκεί θυσία στον Ποσειδώνα ιδρύοντας τη λατρεία του και σε στεριανούς, για να συμφιλιωθεί, υποτίθεται, οριστικά μαζί του (λ 134-44/ <119-31>)· δεν εφυσυχάζει, σε τελική ανάλυση, ο κοσμογυρισμένος ήρωας·
- ο θάνατος θα τον βρει μακριά από τη θάλασσα, σε βαθιά γεράματα, με τον λαό του γύρω ευτυχισμένο (λ 148-51/<134-7>).

→ Μια πλήρης και ενδιαφέρουσα ζωή με προαναγγελλμένο καλότυχο θάνατο, που αποτελεί διαχρονική ευχή του ανθρώπου.

Τα βασικά γνωρίσματα του Οδυσσέα μπορούν να συνοψιστούν στα παρακάτω επίθετα:

πολύτροπος – πολυμήχανος – πολύμηπις (τα πιο ανθεκτικά του)·

γενναίος – τολμηρός – ριψοκίνδυνος, αλλά και προνοητικός και επινοητικός·

φιλέταιρος – φιλόπατρις – στοργικός – ανθρώπινος·

ψύχραιμος – επίμονος – καρτερικός/ *πολύτλας* (όχι παθητικά)·

πολυπλόκων – πολύπαθος – πολύπειρος, γι' αυτό δύσπιστος και επιφυλακτικός·

δίκαιος – ευσεβής – εύγλωπος – ευσυγκίνητος – και πάντοτε έτοιμος για νέα δράση·

→ Αποτελεί δηλαδή μια σύνθεση νόησης, καρδιάς και παλικαριάς, ο Οδυσσέας με έμφαση στη νόηση, «τήν μῆτιν», την πρακτική εκείνη εξυπνάδα, την προικισμένη με ευελιξία, εφευρετικότητα και πονηριά, που οδηγεί στη σωτηρία. «Είναι μια από τις αντιπροσωπευτικές εκείνες μορφές στις οποίες καθρεφτίζεται μια ολόκληρη φυλή.» (Τρυπάνης, σ. 150, Β´).

«Ο ποιητής έδωσε στον Οδυσσέα σε μίαν ισορροπημένη αρμονία όλες τις αρετές, που τον είχε διδάξει η πείρα πως πρέπει να έχει ο ήρωας της ζωής, όποιος εποχής» (Κομνηνού, σ. 286, Γ´). Σ' αυτό πρέπει να οφείλεται και η δαιώνισή του ως συμβόλου του πολύπλευρου αλλά και οικείου μας ανθρώπου – όλοι μας λίγο πολύ αναγνωρίζουμε τον εαυτό μας στο πρόσωπο του Οδυσσέα· του ανθρώπου που είναι ικανός να αντιμετωπίζει με επιτυχία τις αντιξοότητες της ζωής συμμετέχοντας έτσι ο ίδιος στη διαμόρφωση της μοίρας του. (Σχετικά είναι τα αποσπάσματα Γ₄.)

2. Παρουσιάζεται μία τουλάχιστον **διαθεματική** δραστηριότητα, με όποιον τρόπο επιλέξουν οι μαθητές.

3. Παρουσιάζονται, αν ετοιμάστηκαν, δραματοποιημένα επεισόδια από την *Οδύσσεια*.

4. Δίνουμε την ευκαιρία στους μαθητές να δούν το εκτεθειμένο εικαστικό υλικό στην αίθουσα, να αγγίξουν λογοτεχνικά έργα –και εικονογραφημένα σχετικά–, για να συνειδητοποιήσουν πληρέστερα τώρα ότι η *Οδύσσεια* συνεχίζει να γονιμοποιεί καλλιτέχνες, λογοτέχνες, καρτουρίστες, και να προκύψει έτσι εκ των πραγμάτων ότι είναι ανεξάντλητη και ότι αξίζει να τη μελετά κανείς.

5. Κλείνουμε την ανακεφαλαίωση με απαγγελία ποιημάτων (μακάρι και των μαθητών).

Γ´. ΑΠΟΣΠΑΣΜΑΤΑ ΑΠΟ ΤΗ ΣΧΕΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ/ΑΡΘΡΟΓΡΑΦΙΑ

1. Η διαφορά των ομηρικών επών από τα άλλα μεθομηρικά έπη, κατά τον Αριστοτέλη

«Ο μύθος αποτελεί ενόπια, όχι όπως νομίζουν μερικοί επειδή αναφέρεται σ' ένα πρόσωπο. Γιατί σ' ένα πρόσωπο μπορούν πολλά και άπειρα να συμβούν από τα οποία μερικά δεν συγκροτούν ενόπια· επίσης και ένας μπορεί πολλές πράξεις να κάμει, από τις οποίες όμως να μη γίνεται καμία ενιαία πράξη. Γι' αυτό φαίνεται ότι

πλανιούνται όσοι από τους ποιητές έφτιασαν *Ηρακλήδα* και *Θησιίδα* και τα παρόμοια. Αυτοί νομίζουν πως επειδή ο Ηρακλής ήταν ένας, ένας πρέπει να είναι και ο μύθος. Ο Όμηρος όμως, όπως υπερέχει και στα άλλα, κι αυτό φαίνεται πως το είδε σωστά, είτε εξαιτίας της τέχνης του είτε από το ταλέντο του. Συνθέτοντας την *Οδύσσεια* δεν έγραψε όσα συνέβησαν στον Οδυσσέα, όπως π.χ. ότι πληγώθηκε στον Παρνασσό ή ότι έκανε τον τρελό στην επιστράτευση, γιατί απ' αυτά τα γεγονότα κανένα δεν ήταν αναγκαίο ή πιθανό να συμβεί, επειδή συνέβη το προηγούμενο. Αλλά συνέθεσε την *Οδύσσεια* και την *Ιλιάδα* γύρω από μια πράξη που αποτελεί ενόπια [...]» (*Ποιητική*, κεφ. 8, 1451a16-30, μπφρ. Στ. Δρομάζου).

«Οι επικές συνθέσεις δεν πρέπει να είναι όμοιες με τις ιστορικές διηγήσεις, όπου αναγκαστικά δεν περιγράφεται μία πράξη, αλλά ένα χρονικό διάστημα και όσα συνέβησαν μέσα σ' αυτό σ' ένα ή περισσότερα πρόσωπα. Τα γεγονότα αυτά έχουν συμπωματική [όχι αιτιακή] σχέση ανάμεσά τους. [...] Σχεδόν, οι περισσότεροι ποιητές αυτοί κάνουν.

Γι' αυτό, όπως είπαμε και παραπάνω, και σε τούτο ο Όμηρος είναι θεσπέσιος, όταν τον συγκρίνουμε με τους άλλους. Δηλαδή δεν καταπιάστηκε να κάνει ποίημα ολόκληρο τον Τρωικό πόλεμο, αν και έχει αρχή και τέλος. Αν το έκανε, ο μύθος θα ήταν μεγάλος και όχι ευσύνοπος. Αν πάλι είχε μικρότερο μέγεθος ο πόλεμος, τότε θα ήταν πάρα πολύ περίπλοκος εξαιτίας της ποικιλίας των γεγονότων. Τώρα όμως, αφού ο Όμηρος διάλεξε ένα μέρος, από τα υπόλοιπα χρησιμοποιεί πολλά σαν επεισόδια, [...] με τα οποία ποικίλλει το ποίημα.» (Ο.π., κεφ. 23, 1459a21-b6).

2. Χαρακτηριστικά στοιχεία του ελληνικού πνεύματος στον μύθο

«Και άλλα χαρακτηριστικά στοιχεία του ελληνικού πνεύματος βρίσκονται αποτυπωμένα στον μύθο: η αγωνιστική διάθεση, η κατάφαση της ζωής, η λατρεία της ομορφιάς και η ολοένα και πιο έντονη συγκέντρωση του ενδιαφέροντος στο πρόβλημα: άνθρωπος – άνθρωπος όχι σαν φυσική ύπαρξη ούτε σαν άτομο με τις ιδιοτυπίες του, ούτε καν σαν μέλος μιας ορισμένης εθνότητας. Πέρα από τα ατομικά και τα φυλετικά του γνωρίσματα οι Έλληνες αναζητούσαν τον άνθρωπο σαν άνθρωπο και μόνο, για να φτάσουν σε μια ιδανική εικόνα του ανθρώπου που να προβάλλει κανόνες ζωής με καθολικό κύρος. Από αυτή την ανθρωποκεντρική στάση των Ελλήνων απέναντι στα μυστικά του κόσμου θα εξηγήσουμε και τον ανθρωπομορφισμό των θεών με όλα τα αναγκαία επακόλουθά του για το ήθος που παρουσιάζουν οι θεϊκές μορφές.» (*Ελληνική Μυθολογία*, τ. 1ος, σ. 71, Α').

3. Η τριπλή ποιητική ωριμότητα της *Οδύσσειας*

«Η *Οδύσσεια* είναι καλός αγωγός ποιητικής ωριμότητας, γιατί είναι τουλάχιστον τριπλά ώριμο έργο: α. Η οριστική της σύνθεση συμπίπτει με το τέλος της γεωμετρικής εποχής – πρόκειται, λοιπόν, για έργο καταρχήν ιστορικά ώριμο. β. Κατά κοινή σχεδόν συμφωνία αποτελεί όψιμο σταθμό στην παραγωγική εξέλιξη του είδους που ονομάζουμε έπος ηρωικό – έχουμε, επομένως, ένα έργο και ειδολογικά ώριμο. γ. Τέλος, αν ευσταθεί η υπόθεση πως η *Οδύσσεια* αποτελεί δεύτερη σύνθεση του ποιητή της *Ιλιάδας*, τότε είναι καρπός και της ώριμης ηλικίας του ποιητή. Τρεις, λοιπόν, διαστάσεις ωριμότητας μας βοηθεί να διακρίνουμε το παράδειγμα της *Οδύσσειας*: μιας πρώτης, που ανήκει στην ιστορική περίοδο, μιας δεύτερης, που οφείλεται στην εξέλιξη του είδους, και μιας τρίτης, που σχετίζεται με την προσωπική ωριμότητα του ποιητή.» (Μαρωνίτης 3, σ. 86, Γ').

4. Ο Οδυσσέας ως σύμβολο του ανθρώπου

«Πολλοί έχουν γράψει διηγήματα, μυθιστορήματα, δοκίμια, όπου αφηγούνται, με τον τρόπο τους, την ιστορία του Οδυσσέα – γιατί απλούστατα βρίσκουν σε αυτή (κυρίως οι μεγάλοι) ένα σύμβολο της μοίρας, της δυστυχίας και της νοημοσύνης του ανθρώπου στον αγώνα του με τη ζωή.

Γιατί; Είναι ευνόμοτο ότι τούτο οφείλεται κυρίως στο θέμα· και δεν χρειάζεται να είναι κανείς μέγας διδάσκαλος ούτε στην ψυχολογία ούτε στην ψυχανάλυση για να εκτιμήσει το νόημα που μπορεί να περιέχουν οι αλληπάλληλες δοκιμασίες για μία επιστροφή ή για την επιβεβαίωση μιας ταυτότητας. Στις δοκιμασίες πρέπει να προστεθούν οι πειρασμοί και τα σφάλματα. Με αυτές αυξάνεται η γνώση. Μια ολόκληρη ζωή σε αναζήτηση της μελλοντικής γαλήνης. Το γεγονός ότι οι δοκιμασίες αυτές ωθούν τον ήρωα ως την περιοχή των νεκρών, φέρνει το θέμα της *Οδύσσειας* κοντά σε όλα τα έργα που έχουν σκοπό τη μύηση στα μυστικά της ζωής. [...]

Το θέμα δεν θα είχε αποκτήσει τόση σημασία αν δεν υπήρχε κάτι ξεχωριστό στην τέχνη του Ομήρου. [...]

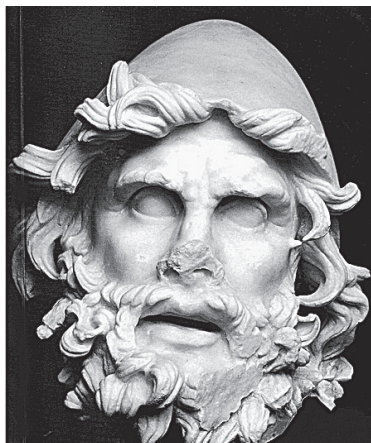
Είναι βέβαιο ότι ο τρόπος με τον οποίον ο Όμηρος παρουσιάζει τον Οδυσσέα στην *Οδύσσεια* τον προετοι-

μάζει να γίνει το σύμβολο του ανθρώπου. Και αυτό για δύο λόγους: ο πρώτος βασίζεται σε εκείνο που είναι, ο δεύτερος σε ό,τι τον περιβάλλει. Ο Οδυσσέας στην *Οδύσσεια*, διαφορετικά από τους ήρωες της *Ιλιάδας*, είναι φτιαγμένος από μεγαλείο και δυστυχία. Και η δυστυχία προβάλλεται με ένταση. Το ποίημα ξεκινάει όχι με όσα κατόρθωσε αλλά με εκείνα που υπέφερε. [...] Από τη στιγμή που εμφανίζεται, υποφέρει και κλαίει. [...] (ε 83-84) [...]. Οι ήρωες της *Ιλιάδας* [...] παρουσιάζονται ως πολεμιστές αποκομμένοι από τα πάντα εκτός από τον πόλεμο. [...] Αντίθετα, ο Οδυσσέας είναι δεμένος με όλους τους ανθρώπους που θέλει να ξαναβρεί και τους βρίσκει πάλι: είναι δεμένος –όπως θα είμαστε κι εμείς– με τη γη του, με τους συντρόφους του, με τη γυναίκα του, με τον γιο του – ακόμα και με τον σκύλο του. Συνδέεται μάλιστα με κοινούς ανθρώπους, τους οποίους αγνοεί η *Ιλιάδα*: με έναν βουκόλο, με υπηρέτριες. Όλες οι ανθρώπινες σχέσεις είναι ζωντανές στην *Οδύσσεια*, ενώ δεν συμβαίνει το ίδιο στην *Ιλιάδα*.

Σε αυτό πρέπει να προστεθεί μια περίεργη επιμονή στις καθημερινές ανάγκες: ο Οδυσσέας τρώει, έχει ανάγκη να φάει, μιλάει για τις απαιτήσεις της “κοιλιάς”. [...] Ο ρεαλισμός αυτός εξηγεί [...] εκείνο που προετοιμάζε τον ομηρικό Οδυσσέα να γίνει το σύμβολο της ανθρώπινης μοίρας.

Ακόμα και οι αρετές του μας είναι γνώριμες. Είναι βέβαια γενναίος όπως και στην *Ιλιάδα*. Έχει όμως και άλλες αρετές που δεν είναι διόλου αρετές ήρωα. Έχει ενεργητικότητα όπως δείχνουν οι αλληπάλληλες δοκιμασίες του. Έχει σιγή [...]. Και φυσικά έχει εξυπνάδα, που προβάλλεται σταθερά και δεν είναι ηρωική αρετή. Έχει, τέλος, μια πραότητα που φαίνεται, όταν τον θυμούνται στα χρόνια της βασιλείας του (ήταν “τρυφερός σαν πατέρα”) [...]. Οι αρετές αυτές [...] απομακρύνουν τον Οδυσσέα από τον κόσμο των ηρώων και τον κάνουν πιο κοντινό σε μας.

Κατά δεύτερο λόγο, αυτός ο ήρωας, με τον τόσο ανθρώπινο χαρακτήρα, δεν είναι ποτέ, μέσα στο ποίημα, (εκτός από τις τελευταίες ραψωδίες) διαφορετικός από τους άλλους ανθρώπους: είναι σχεδόν πάντοτε [...] ο άνθρωπος που βρίσκεται σε αντίθεση προς το μη ανθρώπινο. Έχει να παλέψει με τη θύελλα, τη μαγεία, τα τέρατα. Και εδώ ακόμα [...] ο Όμηρος υπογραμμίζει κάθε φορά ότι εκείνα “δεν μοιάζουν με ανθρώπους”. [...] Σιγά σιγά, η μετάθεση γίνεται φυσική και αυτό το πρόσωπο [...] μπορεί εύκολα να γίνει το σύμβολο του ανθρώπου στη διαμάχη με τον κόσμο που τον περιβάλλει. Η ερμηνεία αυτή προβάλλει μέσα στο ίδιο ποίημα, διακριτικά αλλά εύγλωπα, με την εκπληκτική πρόταση της Καλυψώς στον Οδυσσέα: θα μπορούσε να γίνει αθάνατος αλλά αυτός αρνείται· προτιμά να γυρίσει στο σπίτι του, να ξαναβρεί τη γυναίκα του, το νησί του και τη δική του μοίρα. Ο πολύ ανθρώπινος Οδυσσέας επιλέγει να παραμείνει άνθρωπος. Η επιλογή της ανθρώπινης κατάστασης τοποθετείται στη συμβολή των δύο τάσεων που ανέφερα: κάνει τον Οδυσσέα έναν άνθρωπο χωρίς τίποτα το υπεράνθρωπο και τον αντιπαράθετε σε όντα μη ανθρώπινα· στην πραγματικότητα είναι η επιλογή μιας απλής ζωής σε αντίθεση με το μεγαλείο του θείου.» (Romilly 4, σσ. 68-73, Α´).

Κεφαλή του Οδυσσέα, 150 περίπου π.Χ. Αντίγραφο των αρχών του 1ου αι. μ.Χ. (Sperlonga, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο)

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΟΡΩΝ – ΘΕΜΑΤΩΝ – ΟΝΟΜΑΤΩΝ (επιλογή)

Οι παραπομπές γίνονται καταρχήν στις σ(ελίδες) του Βιβλίου, αλλά και σε στοιχεία των σελίδων που διευκολύνουν την ανεύρεση· δηλαδή στα μέρη των Ενοτήτων (Α1..., Β1...) και στις υποσελίδες (σημ)ειώσεις (βλ. και τα Ευρετήρια του ΒΜ).

Αγαμέμνωνας – Οδυσσεάς (αντιστοιχίες): **σ. 25**, Β₁, **ἀγορά θεών**: **σσ. 25-6**, Β₂ & σημ. 7· **σσ. 53-4**, Β₃ & σημ. 5· **σσ. 55-6**, Δ₁· **σ. 139**, Β₄ & σημ. 10.
ἀγορά Ιθακκίων: **σσ. 49-50**, Β₂ & σημ. 3, 4, 5· **σσ. 51-2**, Δ₁· **σσ. 138-9**, Β₃.
αγώνας για την επιλογή συζύγου (& αγώνας τόξου): **σ. 125**, Β₁ & σημ. 2, 3· **σσ. 127-8**, Δ₁, Δ₂, Δ₃.
αγώνες των Φαιάκων (αθλητικοί): **σσ. 74-6**, Β₂, Β₃, σημ. 2 & Δ₁.
Άδης και νεκροί: **σ. 90**, σημ. 4· **σ. 93**, Β₅.
Αθηνά (εκτός από τη διάσπαρτη παρουσία της υπέρ του Οδυσσεά): **σ. 117**, σημ. 9β (θεολογικό άλλοθι του ποιητή)· **σ. 141**, Δ₃ (ο ρόλος της στην *Οδύσσεια*) – βλ. & *ἀγορά θεών, θεϊκές επεμβάσεις, θεοί*.
αιπολογικοί μύθοι: **σ. 91**, σημ. 10· **σ. 100**, σημ. 14.
αναγνωρισμός: **σ. 106**, Β₃, **σ. 115**, Β₄, **σσ. 134-5**, Β₃ (τυπική διαδικασία)· **σ. 138**, σημ. 6β (αναγνωριστικά σημάδια).
ανάκτορο: **σ. 34**, Δ₃· **σ. 45**, σημ. 7.
αναχρονισμός: **σ. 16**, Β₃· **σ. 35**, σημ. 3.
ανθρωπομορφισμός των θεών: **σ. 27**, Β₄· **σ. 29**, Δ₁· **σ. 55**, Β₅β & σημ. 14· **σσ. 75-6**, Β₄ & σημ. 7 & 8 (& διαφορά θεών – θνητών).
ανιμισμός: **σ. 66**, Β₃ & σημ. 5.
αντίθεση: **σ. 22**, Β₈β.
αντικειμενικός ο χαρακτήρας της επικής ποίησης: **σ. 15**, Β₁.
Αντίκλεια (& Οδυσσεάς): **σ. 92**, Β₃.
αοιδοί (& αυτοσχεδιασμός): **σ. 16**, Β₄· **σ. 18**, Δ₁· **σ. 45**, Β₂· **σ. 47**, Δ₁· **σσ. 78-9**, Β₄ & σημ. 7, 8, 9.
«Απόλογοι»: **σ. 82**, σημ. 3· **σσ. 101-2**, Β₃ & σημ. 16, 17, 18, 20 (δομή & χαρακτήρας των «Μεγάλων Απολόγων»)· **σσ. 135-6**, Β₆ & Δ₁ (ο «Μικρός Απόλογος»·).
Άργος (ο σκύλος): **σ. 117**, σημ. 3· **σ. 119**, Δ₁.
«άστοχα ερωτήματα»: **σσ. 92-3**, Β₄.
αυτοδικία: **σ. 37**, σημ. 18· (& *αντεκδίκηση*) **σ. 135**, Β₄· **σσ. 138-40**, Β₃, Β₄, σημ. 11 & Γ₃· **σ. 143**, Α₉.
αφηγηματικές τεχνικές: **σ. 28**, Β₆ (τριτοπρόσωπη –

πρωτοπρόσωπη αφήγηση)· **σ. 31**, Β₅ (περιγραφική αφήγηση).

Αχιλλέας (η άποψη του για τη ζωή): **σσ. 96-8**, Β₃, Β₄, σημ. 13, 14 & Δ₂.

βασιλεία κληρονομική (κλωνισμός): **σσ. 46-8**, Β₄β & Δ₂· **σ. 92**, σημ. 14· **σ. 96**, σημ. 10· **σ. 130**, σημ. 8β· **σσ. 139-40**, Β₄ & σημ. 15 & 16.

γάμος – προίκα: **σ. 37**, σημ. 16.

γυναίκες: **σ. 45**, σημ. 11 (ασχολίες)· **σ. 72**, Γ₄, & **σ. 79**, σημ. 15 (θέση).

Δίας (ο διαιτητικός ρόλος του): **σσ. 87-9**, Β₃, σημ. 9, & Δ₁β (βλ. & *ἀγορά θεών, θεϊκές επεμβάσεις, θεοί*).

διασκελισμός: **σ. 20**, Β₁.

δομή: **σσ. 70-1**, Β₅.

Δούρειος Ίππος: **σ. 96**, σημ. 11.

εγκλιωπισμός: **σσ. 101-2**, Β₄.

εικόνα (και σκηνή): **σσ. 31-2**, Β₆α & σημ. 9.

εἰκὸς καὶ ἀναγκαῖον: **σ. 25**, σημ. 3.

ειρωνεία (έννοια – μορφές – λειτουργία): **σσ. 39-40**, Β₅ & σημ. 26· **σ. 43**, Δ₃· **σσ. 104-5**, Β₂ & σημ. 9· **σσ. 112-3**, Γ₄ & Δ₂· **σ. 127**, Β₃.

έμμεσος ο τρόπος παρουσίασης των πραγμάτων & ηθογράφησης των προσώπων: **σ. 31**, Β₃γ, Β₄ & σημ. 4 & 6· **σ. 45**, σημ. 5.

εναλλαγή: **σ. 34**, Β₂.

εξωραϊσμός (των προσώπων): **σ. 134**, σημ. 3.

επιβράδυνση: **σ. 105**, σημ. 9· **σ. 122**, Β₄.

επίθετο (περιγραφικό – χαρακτηριστικό): **σ. 28**, Β₇ & σημ. 20.

ευθύνη του ανθρώπου για τις πράξεις του: **σσ. 26-7**, Β₃ & σημ. 11, 12, 13.

Εύμαιος: **σ. 109**, Β₄· **σ. III**, Β₁.

θεϊκές επεμβάσεις: **σ. 29**, Δ₂· **σ. 35**, σημ. 2· **σ. 61**, Δ₂· **σ. 66**, Β₃ & σημ. 7· **σ. 69**, Β₂· **σσ. 105-6**, σημ. 8 & 13.

θεοί: **σ. 72**, Δ₁· **σ. 107**, Δ₁ (ο ποιητικός ρόλος τους)· **σ. 123**, σημ. 18 (η δαιμονική τους ιδιότητα).

ιδανικό/ιδεώδες: **σσ. 35-6**, σημ. 8 (μεταπολεμικό), σημ. 10 (ηρωικό)· **σ. 80**, Γ₄· **σ. 95**, σημ. 4· **σ. 97**, σημ. 15.

ιδιοκτησία: **σ. 46**, Β₄α & σημ. 17.

ικεσία – ικέτης: **σ. 72**, Β₈ & σημ. 12.

- in medias res:** σ. 22, σημ. 16· σ. 24, Δ₃· σ. 82, Β₃, Β₁· σ. 94, Δ₁.
- Καλυψώ – Κίρκη** (ομοιότητες – διαφορές): σ. 90, Β₁· σ. 94, Δ₁.
- κατασκευές:** σ. 58, σημ. 15· σ. 134, σημ. 6.
- κλιμάκωση:** σ. 63, Β₃.
- κύκλια έπη/επικός κύκλος:** σ. 16, Β₂ & σημ. 1.
- κύκλος** (ως σχήμα λόγου): σ. 20, σημ. 4.
- «Κυκλώπεια»:** σ. 84, Β₇ (ο παραμυθιακός χαρακτήρας της)· σ. 85, Δ₂· σ. 88, Β₄ (χώρος ηθογράφησης του Οδυσσέα).
- Κύκλωπες:** σ. 83, Β₅ & σημ. 13.
- Λαέρτης:** σ. 138, Β₂.
- λεπτομέρεια ουσιαστική:** σ. 32, Β_{6β}.
- λύση από τον ακροατή:** σ. 54, σημ. 6.
- μαγικό αντικείμενο:** σ. 62, σημ. 4.
- μεταμφίεση του Οδυσσέα** (λειπουργία): σ. 118, Β₃.
- μεταφορά:** σ. 22, Β_{8α}.
- μήτις:** σ. 58, σημ. 7· σ. 85, Δ₁.
- μνηστήρες:** σ. 30, Β₂· σ. 46, Β_{3γ}· σσ. 49-50, Β₂ & σημ. 5· σ. 91, σημ. 8· σσ. 109-10, Β₆· σσ. 116-7, Β₁· σ. 118, σημ. 11· σ. 123, Β₈· σσ. 125-32 (διάσπαρτα).
- μνηστηροφονία:** σ. 104, σημ. 1· σσ. 106-7, Β₄ (σχέδιο Αθηνάς)· σ. 115, Β₅ & σημ. 6 (σχέδιο Οδυσσέα)· σ. 126, σημ. 10, σ. 128, Δ₃ & σ. 132, Δ₁ (σε κλειστό χώρο)· σσ. 129-30, Β₂ (αιτιολόγηση)· σ. 130, Β₄ (ανακεφαλαίωση)· σσ. 130-1, Β₃, σημ. 13 & Δ₂ (δικαίωση).
- μοίρα – Μοίρες:** σσ. 26-7, Β₃ & σημ. 11· σσ. 28-9, Γ₁· σ. 53, σημ. 5· σ. 87, σημ. 4.
- μόνολογος:** σ. 63, Β₄.
- μοντέλο δράσης:** σσ. 22-3, Β₉.
- Μούσα:** σ. 20, Β₄ & σημ. 4· σ. 23, Δ₁.
- μύθος – πλοκή:** σσ. 118-20, Β₄, Δ_{5α-γ} & Δ₄.
- «Νέκυια»** (δομή και λειπουργία): σσ. 97-8, Β₅ & Β₆· σσ. 137-8, Β₁ («Μικρή Νέκυια»).
- νήπιος:** σ. 21, σημ. 8.
- νόστοι τρωικών ηρώων:** σ. 50, Β₃.
- Οδυσσέας:** σσ. 20-1, Β₄, Β₅ & σημ. 5, 6, 12 (ηθογράφηση)· σσ. 56-60, Β₁, Β₂, Β₃, (Οδ. – Καλυψώ)· σσ. 61-3, Β₁ & Β₂ (Οδ. – Ποσειδώνας)· σσ. 69-73 (γενικά) & σ. 77, Β₂ (Οδ. – Ναυσικά)· σσ. 73-81, σσ. 95-6, Β₁, Β₂, & σ. 98, Δ₁ (Οδ. – Φαίακες)· σσ. 82-3, Β₄ & σημ. 7, 8, 10, σ. 89, Δ₂, σ. 90, σημ. 1, 2, 3, σσ. 99-100, Β₁ & σημ. 3, 5, 10, & σ. 103, Δ₁ & Δ₂ (Οδ. – σύντροφοι)· σσ. 83-4, Β₆, σ. 86, Β₁, σσ. 88-9, Δ₁ (Οδ. – Πολύφημος)· σσ. 91-2 (ο Οδ. στον Άδη)· σ. 100, Β_{2β-γ} (νόστος)· σσ. 104 κ.ε. (ο Οδ. στην Ιθάκη: εκδίκηση & αποκατάσταση)· σ. 122, σημ. 10 (βάφηση)· σ.
- 141, Δ₁ & Δ₂ (δικαίωση)· σσ. 143-5, Β₁ (συνολική παρουσίαση)· σσ. 146-7, Γ₄ (ο Οδ. ως σύμβολο).
- Οδύσσεια:** σ. 17, Β₈, σ. 64, Δ₁, & σ. 142, Α₅ (μεταπολεμικό έπος)· σσ. 20-1, Β₄, Β₅, Β₆ (προοίμιο)· σσ. 21-2, Β₇, σ. 24, Δ₄· (θέμα & χρόνος)· σσ. 26-7, Β₃, & σ. 143, Α₈ (ηθική αρχή)· σ. 55, Β₆ & σημ. 16, σσ. 57-8, Β_{1δ}, σ. 67, Β_{7δ}, & σ. 143, Α₁₀ (ανθρωποκεντρικό έπος)· σ. 143 Α₁₁ & σ. 146, Γ₂ (ανθρωπιστικό έπος)· σσ. 119-20, Δ₅ & Δ₄ (μύθος – πλοκή)· σ. 140, Β₅ (αντιστοιχίες του τέλους με την αρχή)· σ. 146, Γ₃ (τριπλή ποιητική ωριμότητα).
- ομηρικά έπη:** σ. 17, Β₆ (αξία, επίδραση)· σσ. 145-6, Γ₁ (διαφορά από άλλα έπη).
- ομηρικό ζήτημα:** σσ. 16-7, Β₅ & σημ. 6.
- Όμηρος:** σ. 16, Β_{4γ} (και γραφή)· σσ. 18-9, Δ₃, Δ₄, Δ₅, Δ₆ (πρόσληψη – αναγνώριση – επίδραση).
- «ομιλούντα» ονόματα:** σ. 40, σημ. 29· σ. 46, σημ. 15· σ. 53, σημ. 3· σ. 78, σημ. 5· σ. 117, σημ. 6· σσ. 121-2, σημ. 3 & 10.
- παρομοίωση διεξοδική:** σσ. 63-4, Β₅· σσ. 66-7, Β₆.
- «περιπέτεια»:** σ. 61, σημ. 1.
- Πηνελόπη:** σσ. 121-4, Β₂, Β₆, σημ. 3, Δ₁ & Δ₂· σ. 125, σημ. 2 & 3· σ. 135, Β₅ (συνολική παρουσίαση).
- πλαίσιο και προβαλλόμενη εικόνα:** σ. 114, σημ. 2.
- πλαστή ιστορία:** σ. 105, σημ. 4 (χαρακτηριστικά)· σ. 106, σημ. 10 (τυπικό θέμα).
- πλοκή – μύθος:** σσ. 118-20, Β₄, Δ_{5α-γ} & Δ₄.
- πολιτειακή και πολιτική κατάσταση της Ιθάκης:** σσ. 46-8, Β_{4β} & Δ₂.
- Ποσειδώνας:** σ. 21, σημ. 14· σ. 26, σημ. 6· σσ. 61-3, Β₁ & Β₂· σ. 100, Β_{2δ}.
- προϊκα – γάμος:** σ. 37, σημ. 16.
- προοικονομία:** σ. 21, σημ. 13· σσ. 27-8, Β₅ & σημ. 17· σ. 33, Γ₄· σ. 53, σημ. 5 (και ως πρόληψη).
- προοίμιο:** σσ. 20-1, Β₃, Β₄, Β₅, Β₆ & σημ. 2· σσ. 23-4, Δ₂.
- πρόσωπο ποιητικό/λογοτεχνικό:** σσ. 109-10, σημ. 2 & Δ₁.
- ραψωδία ε** (η ιδιοτυπία της): σ. 67, Β₇.
- ραψωδός:** σ. 16, Β₄.
- σκηνή** (και εικόνα): σσ. 31-2, Β_{6α}.
- σκηνική οικονομία:** σ. 112, Β₃.
- σύντροφοι** (και Οδυσσέας): σ. 20, Β₄· σσ. 82-3, Β₄ & σημ. 7, 8, 10· σ. 89, Δ₂· σ. 90, σημ. 1, 2, 3· σσ. 99-100, Β₁ & σημ. 3, 5, 10.
- Τειρεσίας** (προφητείες & εντολές στον Οδυσσέα): σσ. 91-2, Β_{2α-γ} & σημ. 9· σ. 94, Δ₂.

τελετουργία (ως κάθαρση): **σ. 90**, σημ. 4.

τεχνική οικονομία: **σ. 71**, σημ. 9.

«**Τηλεμάχεια**» (η λειτουργία της): **σσ. 50-2**, Β₅, Δ₂, & Δ₃.

Τηλέμαχος: **σ. 31**, σημ. 8· **σ. 33**, Δ₁ (αναζήτηση του πατέρα)· **σσ. 45-6**, Β_{3β}· **σ. 111**, Δ₂, & **σσ. 114 κ.ε.** (σύγκλιση αναζήτησης-νόστου και συνεργασία πατέρα-γιου).

τρία (3-6-9-12: τυπικοί αριθμοί): **σ. 83**, σημ. 9.

τριαδικό σύστημα: **σ. 63**, σημ. 6· **σ. 71**, σημ. 6· **σ. 97**, σημ. 16.

τυπικά στοιχεία (λογότυποι – μοτίβα – σκηνές): **σ. 18**, Δ₁· **σ. 40**, Β₆ & σημ. 29 & 30· **σσ. 43-4**, Δ₄, Δ₅, Δ₆· **σ. 54**, σημ. 8.

ύβρις – υβριστής: **σ. 26**, σημ. 13· **σσ. 86-7**, Β₁, Β₂

& σημ. 2, 5, 6, 7, 8, 10· **σ. 89**, Δ₃.

ύβρις – νέμεσις – τίσις: **σ. 86**, Β₂.

υπηρετικό προσωπικό: **σσ. 30-1**, σημ. 2· **σ. 45**, σημ. 6· **σσ. 122-3**, σημ. 16.

Φαίακες: **σσ. 74-5**, Β₂, Β₃ & σημ. 2 (αγώνες & χοροί)· **σ. 79**, Β₅, σημ. 12-15, **σ. 81**, Δ₃ & **σ. 103**, Δ₃ (πολιτική – κοινωνική – πολιτισμική κατάσταση)· **σ. 100**, Β_{2δ} & σημ. 15 (αποτροπή του μοιραίου)·

«**Φαιακίδα**»: **σ. 69**, Β₁· **σ. 102**, Β₅ & σημ. 20.

φιλοξενία: **σ. 30**, Β_{3α} (εθιμοτυπία)· **σ. 35**, σημ. 4 (θεσμός).

Φοίνικες: **σ. 109**, σημ. 4.

χρόνος & αφήγησις: **σσ. 50-2**, Β₅ & Δ₄· **σ. 60**, Β₄ & **σ. 101**, Β_{3γ} (συστολή-διαστολή του χρόνου)· **σ. 109**, Β₃ (συγχρονισμός ενεργειών).

Ο Δίας σε αργυρό τετράδραχμο της Ηπείρου, 297-272 π.Χ. (Παρίσι, Εθνική Βιβλιοθήκη)

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ – ΑΡΘΡΟΓΡΑΦΙΑ (επιλογή)

Α΄. Γραμματολογίες και έργα γενικά για τον αρχαίο ελληνικό κόσμο και πολιτισμό

Βραχυγραφίες¹:

- Adrewes Adrewes, A. (μτφρ. Α. Παναγόπουλου), *Αρχαία ελληνική κοινωνία*, έκδ.: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης (ΜΙΕΤ), Αθήνα 2¹⁹⁸⁷.
- Bonard Bonard, A. (μτφρ. Δ. Θοιβιδόπουλου), *Ο αρχαίος ελληνικός πολιτισμός* (τ. 3), εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 1985.
- Βοσκός Βοσκός, Α.Ι., *Αρχαία Κυπριακή Γραμματεία* (τ. 3: 1. Ποίηση: επική, λυρική, δραματική· 2. Επίγραμμα· 3. Πεζογραφία), εκδ. Ίδρυμα Α. Λεβέντη, Λευκωσία 1995-2002.
- Γεωργοπαπαδάκος Γεωργοπαπαδάκος, Α., *Ελληνική γραμματολογία*, Θεσσαλονίκη 3¹⁹⁷³.
- Dodds Dodds, E.R. (μτφρ. Γ. Γιατρομανωλάκη), *Οι Έλληνες και το παράλογο*, εκδ. Καρδαμίτσα, Αθήναι 1978.
- Ελληνική
Μυθολογία* *Ελληνική Μυθολογία* – τ. 5 (γεν. εποπτεία και συγγραφή όλου του 5ου τόμου από τον Ι.Θ. Κακριδή), Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1986-87.
- Easterling – Knox Easterling, P.E. – Knox, B.M.W. (μτφρ. Ν. Κονομή κ.ά.), *Ιστορία της αρχαίας ελληνικής λογοτεχνίας*, εκδ. Παπαδήμα, Αθήνα 2¹⁹⁹⁴.
- Garlan Garlan, Y. (μτφρ. Α. Χατζηδόκη), *Η Δουλεία στην αρχαία Ελλάδα*, Αθήνα 1987.
- Glotz Glotz, G. (μτφρ. Α. Σακελλαρίου), *Η ελληνική «πόλις»*, εκδ. ΜΙΕΤ, Αθήνα 2¹⁹⁸¹.
- Ιστορία Ε. Έ.* *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους* (κυρίως οι τ. Α΄ και Β΄), Εκδοτική Αθηνών, 1970-71.
- Jaeger Jaeger, W. (μτφρ. Γ. Βερροίου), *Παιδεία. Η μόρφωση του Έλληνα ανθρώπου* (τ. 3), Αθήνα 1968.
- Κακριδής, Φ. Κακριδής, Φ.Ι., *Αρχαία ελληνική γραμματολογία*, εκδ. Ινστιτούτου Νεοελληνικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη 2005.
- Κυριτάς Κυριτάς, Δ., *Δούλοι, δουλεία και δουλοκτηπτικός τρόπος παραγωγής*, εκδ. Ο Πολίτης, Αθήνα 1987.
- Lesky Lesky, A. (μτφρ. Α. Τσοπανάκη), *Ιστορία της αρχαίας ελληνικής λογοτεχνίας*, Θεσσαλονίκη 1964.
- Mossé 1 Mossé, C. (μτφρ. Σ. Πασάλη), *Η αρχαϊκή Ελλάδα, από τον Όμηρο ως τον Αισχύλο (8ος-6ος αι π.Χ.)*, εκδ. ΜΙΕΤ, Αθήνα 1987.
- Mossé 2 — (μτφρ. Α. Στεφανή), *Η γυναίκα στην αρχαία Ελλάδα*, εκδ. Παπαδήμα, Αθήνα 1991.
- Nilsson 1 Nilsson, M. (μτφρ. Α. Παπαθωμοπούλου), *Ιστορία της αρχαίας ελληνικής θρησκείας*, εκδ. Παπαδήμα, Αθήνα 2¹⁹⁷⁷.
- Nilsson 2 — (μτφρ. Ι.Θ. Κακριδή), *Ελληνική λαϊκή θρησκεία*, Αθήνα 1979.
- Παπαχατζής Παπαχατζής, Ν., *Η θρησκεία στην αρχαία Ελλάδα*, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1987.
- Romilly 1 Romilly, J. de (μτφρ. Θ. Χριστοπούλου-Μικρογιαννάκη), *Αρχαία ελληνική γραμματολογία*, εκδ. Καρδαμίτσα, Αθήνα 1988.
- Romilly 2 — (μτφρ. Κ. Μπλιαρέση και Μπ. Αθανασίου), *Συναντήσεις με την αρχαία Ελλάδα*, εκδ. Το άστυ, Αθήνα 1997.
- Snell Snell, B. (μτφρ. Δ. Ιακώβ), *Η ανακάλυψη του πνεύματος. Ελληνικές ρίζες της ευρωπαϊκής σκέψης*, εκδ. ΜΙΕΤ, Αθήνα 2¹⁹⁸⁴.
- Στέφος – Στεργιούλης Στέφος, Α. – Στεργιούλης, Ε. – Χαριτίδου, Γ., *Ιστορία της Αρχαίας Ελληνικής Γραμματείας Α΄, Β΄, Γ΄, Γυμνασίου*, Ο.Ε.Δ.Β., Αθήνα 2007.

¹ Σ΄ αυτές τις βραχυγραφίες, και κατά τις θεματικές Ενόπτες Α΄ - Ε΄, γίνονται οι παραπομπές.

- Thomson Thomson, G. (μτφρ. Γ. Βιστάκη), *Η αρχαία ελληνική κοινωνία. Το προϊστορικό Αιγαίο*, Εκδοτικό Ινστιτούτο Αθηνών, Αθήνα 1959.
- Vernant Vernant, J.-P. (μτφρ. Σ. Γεωργουδάη), *Μύθος και σκέψη στην Αρχαία Ελλάδα* (Α΄ και Β΄ μέρος), εκδ. Ι. Ζαχαρόπουλος, Αθήνα 2^η1989.
- Vernant – Detienne Vernant, J.-P. – Detienne, M. (μτφ. Ι. Παπαδοπούλου), *Μήτις. Η πολύτροπη νόηση στην Αρχαία Ελλάδα*, εκδ. Δαίδαλος/Ι. Ζαχαρόπουλος, Αθήνα 1993.

Β΄. Μελέτες και άρθρα και για τα δύο ομηρικά έπη (και όχι μόνο)

- Ανασασιάδης Ανασασιάδης, Στ., *Η διδασκαλία των ομηρικών επών με τη βοήθεια των δημοτικών τραγουδιών και των νεοελληνικών παραδόσεων*, Θεσσαλονίκη 2^η1984.
- Ανδρόνικος Ανδρόνικος, Μ., «Ομηρικά και μυκηναϊκά έθιμα ταφής», *Ελληνικά* 17/1962.
- Αργυροπούλου Αργυροπούλου, Χρ., «Οι ανθρωπιστικές αξίες και η προβολή του ήθους μέσα από τα ομηρικά έπη στην εποχή της παγκοσμιοποίησης», *Σεμινάριο της Π.Ε.Φ.* 31/2003.
- Βλάχος Βλάχος, Γ. (μτφρ. Μ. Παϊζη – Δ. Αποστολόπουλου), *Πολιτικές κοινωνίες στον Όμηρο*, εκδ. ΜΙΕΤ, Αθήνα 1981.
- Βοσκός Βοσκός, Α., «Η ομηρική αλληγορία των Λιτών και της Άτης (από την Ιλιάδα στην Οδύσσεια;)», *Επετηρίδα του Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών Κύπρου* (XII, 1983), Λευκωσία 1983.
- Bowra Bowra, M., *Homer, Classical life and letters*, Oxford 2^η1979.
- Camps Camps, W., *An introduction to Homer*, Clarendon Press, Oxford 1980.
- Carlier Carlier, P. (μτφρ. Α. Κεφαλά), *Όμηρος*, Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα 2005.
- Codino Codino, F. (μτφρ. Γ. Βανδώρου), *Εισαγωγή στον Όμηρο*, Αθήνα 1981.
- Companion Wace, A. – Stubbings, Fr. (μτφρ. Γ. Γιατρομανωλάκη κ.ά.), *Όμηρος. A companion to Homer*, εκδ. Καρδαμίτσα, Αθήνα 1984.
- Ζερβού 1 Ζερβού, Α., «Ειρωνεία και σαρκασμός – Το μοτίβο “γάμος-θάνατος” στον Όμηρο», *Φιλολόγος* 33/1983.
- Ζερβού 2 — *Το παιχνίδι της ποιητικής δημιουργίας στην Ιλιάδα και την Οδύσσεια. Για μια θεωρία της ομηρικής ποιητικής*, εκδ. Ινστιτούτου του βιβλίου – Α. Καρδαμίτσα, Αθήνα 2003.
- Faure Φωρ, Π. (μτφρ. Έλλ. Αγγέλου), *Η καθημερινή ζωή στη μυκηναϊκή εποχή*, εκδ. Ωκεανός, Αθήνα 1977.
- Finley Finley, M. (μτφρ. Σ. Μαρκιανού), *Ο κόσμος του Οδυσσέα*, εκδ. Ι. Σιδέρη, Αθήνα 1966.
- Griffin 1 Griffin, J., *Homer*, Oxford University Press, 1980.
- Griffin 2 — (μτφρ. Π. Ανδρικόπουλου), *Ο Όμηρος για τη ζωή και το θάνατο*, εκδ. του Εικοστού Πρώτου, Αθήνα 1999.
- Hanson – Heath Hanson, V.D. – Heath, J. (μτφρ. Ρ. Καρακατσάνη), *Ποιος σκότωσε τον Όμηρο; Ο θάνατος της κλασικής παιδείας και η αποκατάσταση της ελληνικής σοφίας*, εκδ. Κάκτος, Αθήνα 1999.
- Καζάζης Καζάζης, Ι., «Παρατηρήσεις για την τυπολογία της επικής ποίησης του Ομήρου», *Φιλολόγος* 33-34/1983.
- Κακριδί, Ε. – Λάτα Κακριδί, Ε. – Λάτα-Μακρή, Β., «Η έννοια της “αΐδοϋς” στον Όμηρο», *Θαλλώ* 9/1997.
- Κακριδής, Ι. 1 Κακριδής, Ι.Θ., *Ο ποιητής και η μυθική παράδοση*, Αθήνα 1980³.
- Κακριδής, Ι. 2 — *Όμηρικά θέματα*, Αθήνα 1954.
- Κακριδής, Ι. 3 — *Ξαναγυρίζοντας στον Όμηρο*, Θεσσαλονίκη 1971.
- Κακριδής, Ι. 4 — *Προομηρικά – Όμηρικά – Ησιόδεια*, Αθήνα 1980.
- Κακριδής, Ι. 5 — *Το μήνυμα του Ομήρου*, Αθήνα 1985.
- Κακριδής, Φ. 1 Κακριδής, Φ.Ι., «Προβλήματα ομηρικής θεολογίας», *Φιλολογικά* 5/1981.
- Κακριδής, Φ. 2 — «Ιλιάδα και Οδύσσεια. Μια νεοαναλυτική προσέγγιση», *Δωδώνη, Επιστημονική Επετηρίδα της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων (ΕΕΦΣΠΙ)* 10/1981.
- Κακριδής, Φ. 3 — «Η διδασκαλία του Ομήρου από μετάφραση», στο: *Η Αρχαία Γραμματεία στο*

- Κακριδής, Φ. 4
Κακριδής, Φ. 5
Καλοδήμος
Καλογεράς
Latacz
Μαρωνίτης
Μαρωνίτης – Πόλκας
Μερακλής
Μιρώ
Μπεζαντάκος
Muecke
Ὀψις ἔνυπνίου
Παπακώστα
Παπαμιχαήλ
Πόλκας 1
Πόλκας 2
Πόλκας 3
Πρακτικά Κ.Ο.Σ. 1
Πρακτικά Κ.Ο.Σ. 2
Πρακτικά Κ.Ο.Σ. 3
Πρακτικά Κ.Ο.Σ. 4
Πρακτικά Κ.Ο.Σ. 5
Πρακτικά Κ.Ο.Σ. 6
Προμπονάς
Quenell
Ρεγκάκος
Redfield
- Γυμνάσιο (οι σσ. 11-49), εκδ. Εκπαιδευτηρίων Ζηρίδη, Αθήνα 1981.
— «Παράλληλίζοντας τον Όμηρο: Β 1-83- ζ 1-84», *Διάλογος* 6/1989.
— «Τα προοίμια της *Ιλιάδας* και της *Οδύσσειας*. Συγκριτική μελέτη», *Νεοελληνική Παιδεία* 25-26/1992.
Καλοδήμος, Θ., «Ο Όμηρος και το έπος του Γκιλγκαμές», *Έκφραση* 14-15/2003-4.
Καλογεράς, Β., *Αισθητική ερμηνεία του Ομήρου. Ι. Αισθητική ανάλυση της Ιλιάδας*, (Α΄. Γενικό εισαγωγικό μέρος, σελ. 1-134), Θεσσαλονίκη 1963.
Latacz, J. (μτφρ. Ε. Σιστάκου), *Όμηρος, ο θεμελιωτής της ευρωπαϊκής λογοτεχνίας*, εκδ. Παπαδήμα, Αθήνα 2000.
Μαρωνίτης Δ.Ν., *Ομηρικά Μεγαθέματα. Πόλεμος – Ομιλία – Νόστος*, εκδ. Κέδρος, Αθήνα 2005.
Μαρωνίτης, Δ.Ν. – Πόλκας, Λ., *Αρχαϊκή επική ποίηση: από την Ιλιάδα στην Οδύσσεια*, εκδ. Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη 2007.
Μερακλής, Μ., «Η αγορά της νύφης και η προίκα στον Όμηρο», *Νέα Παιδεία* 17/1981.
Μιρώ, Αιμ. (μτφρ. Κ. Παναγιώτου), *Η καθημερινή ζωή στην εποχή του Ομήρου*, εκδ. Ωκεανός, 1971.
Μπεζαντάκος, Ν., «Θεοί αίτιοι. Οι αιτιάσεις κατά των θεών και ο ρόλος τους στα ομηρικά έπη», *ΕΕΦΣΠ Αθηνών* 28/1979-85
Muecke, D.C. (μτφρ. Κ. Πύρζα), *Ειρωνεία*, εκδ. Ερμής, Αθήνα 1974.
Ὀψις ἔνυπνίου. Η χρήση των ονειρών στην ελληνική και ρωμαϊκή αρχαιότητα (επιμ. Δ. Κυριάτα), Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 1993.
Παπακώστα-Μπενέκου, Ν., «Η περιουσία του Οδυσσέα όπως προκύπτει από την *Οδύσσεια* του Ομήρου», *Φιλολόγος* 80/1995.
Παπαμιχαήλ, Ε., «Οι ολύμπιοι θεοί και οι σχέσεις τους με τους ανθρώπους», *ΕΕΦΣΠ Ιωαννίνων* 11/1982.
Πόλκας, Λ., *Ύπνος – αγρυπνία – όνειρα. Από την “Ιλιάδα” στην “Οδύσσεια”*, Θεσσαλονίκη 1999.
— «Σκηνές νυκτερινής έντασης στην *Ιλιάδα* και στην *Οδύσσεια*», *Φιλολόγος* 108/1999
— «Ξενία – Ικεσία – Φιλότης στα ομηρικά έπη», *Φιλολογική* 95/2006.
Πρακτικά του Δ΄ Συνεδρίου για την *Οδύσσεια, Ιλιάδα και Οδύσσεια. Μύθος και Ιστορία* (επιμ. Μ. Παϊζη-Αποστολοπούλου), έκδ. του Κέντρου Οδυσσειακών Σπουδών, Ιθάκη 1986.
Πρακτικά του Ε΄ Συνεδρίου για την *Οδύσσεια, Ο ομηρικός οίκος* (επιμ. Μ. Παϊζη-Αποστολοπούλου), έκδ. του Κέντρου Οδυσσειακών Σπουδών, Ιθάκη 1990.
Πρακτικά του □΄ Συνεδρίου για την *Οδύσσεια, Σπονδές στον Όμηρο* (επιμ. Μ. Παϊζη-Αποστολοπούλου), έκδ. του Κέντρου Οδυσσειακών Σπουδών, Ιθάκη 1993.
Πρακτικά του Ζ΄ Συνεδρίου για την *Οδύσσεια, Εύχην Όδυσσεΐ* (επιμ. Μ. Παϊζη-Αποστολοπούλου), έκδ. του Κέντρου Οδυσσειακών Σπουδών, Ιθάκη 1995.
Πρακτικά του Η΄ Συνεδρίου για την *Οδύσσεια, Ομηρικά* (επιμ. Μ. Παϊζη-Αποστολοπούλου), έκδ. του Κέντρου Οδυσσειακών Σπουδών, Ιθάκη 1998.
Πρακτικά του Θ΄ Συνεδρίου για την *Οδύσσεια, Έρανος* (επιμ. Μ. Παϊζη-Αποστολοπούλου), έκδ. του Κέντρου Οδυσσειακών Σπουδών, Ιθάκη 2001.
Προμπονάς, *Ελληνική επική ποίηση (από τα μυκηναϊκά χρόνια ως σήμερα)*, Αθήνα 1990.
Quenell, M. – C.H.B. (μτφρ. Σ. Μαρκιανού), *Τα ομηρικά ποιήματα και η εποχή τους*, Αθήνα 1965.
Ρεγκάκος, Α., *Το χαμόγελο του Αχιλλέα, Θέματα αφήγησης και ποιητικής στα ομηρικά έπη*, Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα 2006.
Redfield, J.M. (μτφρ. Ο. Μπακάλη), *Η τραγωδία του Έκτορα. Φύση και πολιτισμός στην Ιλιάδα*, εκδ. Ευρύαλος, Αθήνα 1992.

- Romilly 1 Romilly, J. de (μφρ. Ε. Κακριδή), «Μαγικά αντικείμενα στην *Ιλιάδα* και στην *Οδύσσεια*», *Φιλολόγος* 36/1984.
- Romilly 2 — (μφρ. Α. Στέφου), *Σημερινές προοπτικές για το ομηρικό έπος*, εκδ. Καρδαμίτσα, Αθήνα 1986.
- Romilly 3 — (μφρ. Α. Στέφου), «Οι θεοί και το υπερφυσικό στο ομηρικό έπος», *Νεοελληνική Παιδεία* 5/1986.
- Romilly 4 — (μφρ. Φρ. Βρανίκου), *Όμηρος*, εκδ. Δαίδαλος/Ι. Ζαχαρόπουλος, Αθήνα 1994.
- Σαμαρά 1 Σαμαρά, Μ., «Η έννοια *Ύβρις* στα ομηρικά έπη», *Εκπαιδευτικά* 13, 15/1988-89.
- Σαμαρά 2 — «Η εξέλιξη των ηρώων της *Ιλιάδας* και των καταστάσεων της *Οδύσσειας*», *Σεμινάριο* της Π.Ε.Φ. 13/1990.
- Schadewaldt Schadewaldt, W. (μφρ. Φ. Κακριδή), *Από τον κόσμο και το έργο του Ομήρου*, τ. Α': *Το ομηρικό ζήτημα*, τ. Β': *Ομηρικές σκηνές*, εκδ. ΜΙΕΤ, Αθήνα 1980/82.
- Σηφάκης Σηφάκης, Γ.Μ., *Για μια ποιητική του δημοτικού τραγουδιού*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 2^ο1998.
- Σκιαδάς 1 Σκιαδάς, Α., *Από την ποίησιν του Ομήρου. Επική αφήγησις και ανθρώπινη μοίρα*, Αθήναι 1970.
- Σκιαδάς 2 — *Ανθρώπινη ευθύνη και θεία επέμβασις εις την πρώιμον ελληνικὴν ποίησιν*, Αθήνα 3^ο1970.
- Στέφος Στέφος, Α., «Ο Ερμής στην ομηρική ποίηση», *Φιλολόγος* 91/1998.
- Τρυπάνης Τρυπάνης, Κ. (μφρ. Έλλ. Παππά), *Τα ομηρικά έπη*, Αθήνα 1975.
- Τσοπανάκης Τσοπανάκης, Α., *Εισαγωγή στον Όμηρο*, Θεσσαλονίκη 1967.
- Vidal-Naquet Vidal-Naquet P. (μφρ. Α. Κεφαλά), *Ο κόσμος του Ομήρου*, εκδ. Εξάντας, Αθήνα 2002.
- Φιλολογική 95 «Ομηρική Φιλολογία – Αφιέρωμα», *Φιλολογική* 95/2006.
- Χρονοπούλου Χρονοπούλου-Πανταζή, Χ., *Δούλοι και δουλεία στον Όμηρο*, Αθήνα 1989.

Γ'. Μελέτες και άρθρα με επίκεντρο την *Οδύσσεια*

- Αναστασίου 1 Αναστασίου, Γ., «Η Φαιακία και τα στοιχεία της δομικής λειτουργίας της στην *Οδύσσεια*», *Φιλολόγος* 43/1986.
- Αναστασίου 2 — «Οι συνελεύσεις των θεών στις ραψωδίες α και ε και η δομή της *Οδύσσειας*», *Τα Εκπαιδευτικά* 25-26/1992.
- Αναστασίου 3 — «Προβλήματα διαδοχής στο βασίλειο της Ιθάκης», *Φιλολογική* 53/1995.
- Ανδρεάδης Ανδρεάδης, Γ., *Ο γυρισμός του Οδυσσέα και ο νόστος της ποίησης στην πολιτεία*, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 1986.
- Βασδέκης Βασδέκης Γ., «Η ιστορία της Κίρκης: Στοιχείο του θεϊού δράματος στην *Οδύσσεια*», *Σεμινάριο* της Π.Ε.Φ. 13/1990.
- Γαλιτσάτου – Καμινάρη Γαλιτσάτου, Α. – Καμινάρη, Ε., «Πρόσωπα και χώροι. Ο ρόλος και η συμβολή της περιγραφής τους στην οικονομία της *Οδύσσειας*», *Φιλολογική* 99/2007.
- Γεωργιάδου – Πατούνα Γεωργιάδου, Α. – Πατούνα, Α., «Η χρήση και η λειτουργία της περιγραφής στην *Οδύσσεια* και σε νεοελληνικά ποιητικά κείμενα (“Φιλοκτίτης” του Γ. Ρίτσου, “Μυθιστόρημα” του Γ. Σεφέρη)», *Φιλολογική* 99/2007.
- Γκάρτζιου – Βείκου Γκάρτζιου-Τάπη, Α. – Βείκου, Χρ., «Εικόνες μνήμης στον κόσμο της λήθης: *Οδύσσειας*, λ 92-250», *Σεμινάριο* της Π.Ε.Φ. 30/2003.
- Delebecque Delebecque, E. (μφρ. Ξ. Οικονομοπούλου), *Ο Τηλέμαχος και η δομή της Οδύσσειας*, Αθήνα 1966.
- Επιστροφή *Επιστροφή στην Οδύσσεια. Δέκα κλασικές μελέτες* (επιλογή και επιμέλεια Δ. Ιακώβ – Ι. Καζάζη – Α. Ρεγκάκου), εκδ. Βάνιας, Θεσσαλονίκη 1999.
- Ζαμάρου Ζαμάρου, Ε., *Η σύνταξη της μνηστηροφορίας*, εκδ. Καρδαμίτσα, Αθήνα 1991.
- Haft Haft, A.J. (μφρ. Λ. Περράκη), «Οδυσσεάς, Ιδομενέας και Μηριόνης: Οι πλαστές

- διηγήσεις της *Οδύσσειας* (ραψ. ν-τ)», *Παλίμψηστον* 6-7/1988.
- Hölscher Ηölscher, Uno (μψφ. Α. Στασινοπούλου-Σκιαδά), *Οδύσσεια. Ένα έπος ανάμεσα στο παραμύθι και το μυθιστόρημα*, εκδ. Ινστιτούτου του βιβλίου – Α. Καρδαμίτσα, Αθήνα 2007.
- Ιγνατιάδης Ιγνατιάδης, Γ., «Η περιγραφή στην *Οδύσσεια*: χρήση, τυπολογία, λειτουργία, διδακτική αξιοποίηση», *Φιλολογική* 99/2007.
- Καλογεράς Καλογεράς, Β., *Αισθητική ερμηνεία του Ομήρου. ΙΙ. Αισθητική ανάλυση της «Οδύσσειας»*, Θεσσαλονίκη 1978.
- Καντάς Καντάς, Α., «Ο Οδυσσεύς σαν αφηγητής και αιτιός και οι άλλοι αιτιοί στην *Οδύσσεια»*, *Νεοελληνική Παιδεία* 15/1988.
- Κομνηνού Κομνηνού-Κακριδή, Όλ., *Σχέδιο και Τεχνική της Οδύσσειας*, Θεσσαλονίκη 1969.
- Κουγέας 1 Κουγέας, Σ., «Η γεωμετρική αντίληψη στις παρομοιώσεις της *Οδύσσειας»*, *Φιλολόγος* 59/1990.
- Κουγέας 2 — «*Η Οδύσσεια των παρομοιώσεων»*, *Σεμινάριο* της Π.Ε.Φ. 13/1990.
- Κούρφαλη – Κούρφαλη, Χ. – Χαραλαμπίδης, Α., «*Άμφ’ Άρεος φιλόπλητος εϋστεφάνου τ’ Άφροδίτης»*, *Φιλολόγος* 95-96/1999.
- Κυλλμάνν Kyllmann, W., «Η σύλληψη της *Οδύσσειας* και η μυθική παράδοση», *ΕΕΦΣΠΑ* 25/1974-77.
- Κυριακίδης Κυριακίδης, Στ., «Παρατηρήσεις εις την ομηρικήν *Νέκυϊαν»*, *ΕΕΦΣΑΠΘ* 7/1956.
- Μανακίδου 1 Μανακίδου, Φλ., *Στρατηγικές της Οδύσσειας. Συμβολή στο ομηρικό ζήτημα*, εκδ. University Studio Press, Θεσσαλονίκη 2002.
- Μανακίδου 2 — «Τρόποι διδασκαλίας μιας “πολύτροπης” επικής ιστορίας: Ο Οδυσσεύς στη Σχερία», *Σεμινάριο* της ΠΕΦ 30/2003.
- Μαρωνίτης 1 Μαρωνίτης, Δ.Ν., *Αναζήτηση και νόστος του Οδυσσέα. Η διαλεκτική της «Οδύσσειας»*, εκδ. Κέδρος, Αθήνα 2^η1978.
- Μαρωνίτης 2 — «Ο φιλέταιρος Οδυσσεύς», *Το Δέντρο* 12/1980 (αναδημοσίευση στο: Δ.Ν. Μαρωνίτης, *Η ποίηση του Γιώργου Σεφέρη*, εκδ. Ερμής, Αθήνα 1984).
- Μαρωνίτης 3 — *Όροι του λυρισμού στον Οδυσσέα Ελύτη* (οι σσ. 85-92: «Οι χαρακτήρες της ώριμης ποίησης»), εκδ. Κέδρος, Αθήνα 1984.
- Μαρωνίτης 4 — «*Η Οδύσσεια* ως πρότυπο αφηγηματικού έργου», *Σεμινάριο* της Π.Ε.Φ. 13/1990.
- Μαρωνίτης 5 — *Επιλεγόμενα στην ομηρική «Οδύσσεια»*, εκδ. Κέδρος, Αθήνα 2005.
- Page Page, D. (μψφ. Κρ. Πανηγύρη), *Η Ομηρική Οδύσσεια*, εκδ. Παπαδήμα, Αθήνα 1970.
- Παπαδάκη – Πολατίδου Παπαδάκη, Αντ. – Πολατίδου, Α., «Η περιγραφή των κοσμημάτων στην *Οδύσσεια»*, *Φιλολογική* 99/2007.
- Πετροπούλου Πετροπούλου, Π. – Ιωακειμίδης, Ι., «Οι “μονομαχίες” στην *Οδύσσεια»*, *Φιλολογική* 100/2007.
- Πόλκας Πόλκας, Λ., «Οι Απόλογοι του Οδυσσέα: από το τραγούδι στη διήγηση», *Φιλολόγος* 111/2003.
- Ρεγκάκος Ρεγκάκος, Αντ., «Η αφηγηματική λειτουργία της “Τηλεμάχειας”», *Φιλολογική* 78/2002.
- Siegmann Siegmann, E., «Η Πηνελόπη και οι μνηστέρες της», *ΕΕΦΣΠΑ* 27/1979.
- Σκιαδάς Σκιαδάς, Α., «Το παράδειγμα του Αιγίσθου και η ενοχή των θνητών (*Οδύσσεια*, σ 32-34)», *Αρχαιογνωσία* 1/1980.
- Στέφος 1 Στέφος, Α., «Η ομηρική *Νέκυϊα*. Κειμενική προσέγγιση της ραψωδίας λ της *Οδύσσειας»*, *Λόγος και Πράξη* 53/1993.
- Στέφος 2 — «Θαλάσσιοι θεοί και δαίμονες στην *Οδύσσεια»*, *Φιλολόγος* 98/1999.
- Συνοδινού Συνοδινού, Κ., «Ο Τηλέμαχος στην *Οδύσσεια*. Πορεία προς ενηλικίωση», *Φιλολογική* 51/1995.
- Χριστίδης Χριστίδης, Τ., «Οι σύντροφοι στο προοίμιο της *Οδύσσειας*. Σχετικά με τη θεματική σύνταξη του έπους», *ΕΕΦΣΑΠΘ* 19/1979.

Δ΄. Σκοποί – διδακτική μεθοδολογία – αξιολόγηση του μαθήματος της Αρχαίας Ελληνικής Γραμματείας από μετάφραση – Ερμηνευτικές προσεγγίσεις της Οδύσσειας

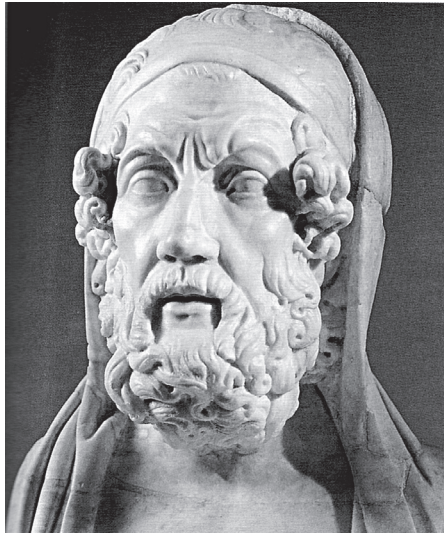
- Bloom – Krathwohl Bloom, B.S. – Krathwohl, D.R. (μτφρ. Α. Λαμπράκη-Παγανού), *Ταξινομία διδακτικών στόχων*, τ. Α΄: *Γνωστικός τομέας*, τ. Β΄: *Συναισθηματικός τομέας*, εκδ. Κώδικας, Θεσσαλονίκη 1986/1991.
- Βώρος Βώρος, Φ., *Η διδασκαλία της αρχαίας γραμματείας. Προσπάθεια ανανέωσης και αναπροσανατολισμού*, εκδ. *Νέας Παιδείας*, Αθήνα 1981.
- Godberg Godberg, J.H. (μτφρ. Β. Φυντίκογλου), «Η τύφλωση του Πολύφημου. Ένα παράδειγμα για τη λειτουργία της εικόνας στο μάθημα των Αρχαίων Ελληνικών», *Φιλολόγος* 70/1992.
- Δ.Ε.Π.Π.Σ. και Α.Π.Σ Διαθεματικό Ενιαίο Πλαίσιο Προγραμμάτων Σπουδών και Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών της Υποχρεωτικής Εκπαίδευσης, τ. Α΄, έκδ. Υ.Π.Ε.Π.Θ. – Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, Αθήνα 2002.
- Δελής Δελής, Τ., *Η Οδύσεια του Ομήρου. Μύθος και μορφή*, (τ. 2), εκδ. Gutenberg, Αθήνα 2^η1989.
- Δελμούζος Δελμούζος, Α., «Το κρυφό σχολειό, 1908-1911», Collection de l' Institut Français d' Athènes 66, Dirigée par Octave Merlier, Αθήνα 1950.
- Εισηγήσεις (α) Κ.Ε.Μ.Ε. Κέντρο Εκπαιδευτικών Μελετών και Επιμορφώσεων, *Εισηγήσεις (α΄)*, *Η αρχαία ελληνική γραμματεία από μετάφραση [...]*, Ο.Ε.Δ.Β., Αθήνα 1976.
- Επιθεώρηση *Επιθεώρηση Εκπαιδευτικών Θεμάτων*. Ειδικό Αφιέρωμα στη Διαθεματικότητα, τ. 7, έκδ. ΥΠ.Ε.Π.Θ. – Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, Αθήνα 2002.
- Εκπ/κών Θεμάτων *Τεύχος Επιμορφωτικού Υλικού*, έκδ. ΥΠ.Ε.Π.Θ. – Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, Αθήνα 2006.
- Επιμορφωτικό Υλικό Ζερβού Ζερβού, Α., «Ακρίβεια γλώσσας – νομοτέλεια στο έπος και ορολογία στη διδακτική πράξη», *Γλώσσα* 2/1983.
- Ιγνατιάδης Ιγνατιάδης, Γ., «Η διδασκαλία της Νέκυιας του Ομήρου από μετάφραση», *Φιλολόγος* 46/1986.
- Ιγνατιάδης κ.ά. 1 Ιγνατιάδης, Γ. – Κακουλίδης, Λ. – Κωνσταντινίδης, Δ. – Μαυραγάνη, Μ., *Ομήρου Οδύσεια. Σχεδιασμός της διδασκαλίας και ερμηνευτική προσέγγιση*, εκδ. Κώδικας, Θεσσαλονίκη 1992.
- Ιγνατιάδης κ.ά. 2 Ιγνατιάδης, Γ. – Κακουλίδης, Λ. – Χαραλαμπίδης, Α., *Ομήρου Οδύσεια. Επιλογή ραψωδιών και αποσπασμάτων (α-ω)*, Ο.Ε.Δ.Β., Αθήνα 2000.
- Ιγνατιάδης κ.ά. 3 — *Ομήρου Οδύσεια. Επιλογή ραψωδιών και αποσπασμάτων (α-ω)*, Βιβλίο του Καθηγητή, Ο.Ε.Δ.Β., Αθήνα 2000.
- Κακριδή, Ε. 1 Κακριδή, Ε., «Ανθρωπισμός, δοκίμιο ορισμού. Από το βιβλίο του F. Robert», *Φιλολόγος* 1/1964.
- Κακριδή, Ε. 2 — *Η διδασκαλία των ομηρικών επών*, Βιβλίο του καθηγητή, ΟΕΔΒ, 1986.
- Κακριδή, Ε. – Λάτα Κακριδή, Ε. – Λάτα-Μακρή, Β., «Ομήρου Οδύσεια. Λύσεις ανάγκης», *Φιλολόγος* 85-86-87/1996-7.
- Καλοκαιρινός Καλοκαιρινός, Κ., «Σημειώσεις διδακτικής του *α* της *Οδύσειας* από μετάφραση», *Λόγος και Πράξη* 3/1976.
- Κασσωτάκης Κασσωτάκης, Μ., *Η αξιολόγηση της επιδόσεως των μαθητών. Μέσα, μέθοδοι, προβλήματα, προοπτικές*, εκδ. Γρηγόρη, Αθήνα 1981.
- Κόφφας Κόφφας, Α., «Η διαλεκτική μέθοδος διδασκαλίας. Συμβολή στη διδακτική μεθοδολογία αρχαίας (από μετάφραση) γραμματείας», *Νέα Παιδεία* 54/1990.
- Λυπουρλής Λυπουρλής, Δ., «Μερικές (ακόμη) σκέψεις για τη διδασκαλία του μαθήματος "Αρχαία ελληνικά κείμενα από μετάφραση"», *Φιλολόγος* 32/1983.
- Μαρκιανός Μαρκιανός, Σ., *Ερμηνευτική και μεθοδολογική προσέγγιση των κειμένων της Αρχαίας Ελληνικής Γραμματείας*, εκδ. Γρηγόρη, Αθήνα 1978.
- Μαρωνίτης Μαρωνίτης, Δ., «Οι Αρχαίοι από μεταφράσεις», *Φιλολόγος* 2/1964.

- Νούτσος
Οδηγίες Π.Ι. Νούτσος, Μπ., *Διδακτικοί στόχοι και Αναλυτικά Προγράμματα*, εκδ. Δωδώνη, Αθήνα 1983.
- Ομάδα Π.Ε.Π.Ι. Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, *Οδηγίες για τη διδασκαλία των φιλολογικών μαθημάτων στο Γυμνάσιο*, Ο.Ε.Δ.Β., Αθήνα 2004.
- Ομάδα Παιδαγωγικού Εργαστηρίου Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, *Η διδασκαλία των αρχαίων ελληνικών από μετάφραση. Συμβολή στη διδακτική μεθοδολογία*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1977.
- Ο φόβος της ελευθερίας*
Παπακωστούλα κ.ά. *Ο φόβος της ελευθερίας. Δοκιμές ανθρωπισμού* (επιμέλεια – εκλογή κειμένων – εισαγωγή Δ.Ν. Μαρωνίτη), εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1971.
- Παπανικολάου Παπακωστούλα-Γιανναρά, Γ.– Παπαδόπουλος, Α.– Στέφος, Α., *Η διδασκαλία στα κείμενα. Β΄: Η Αρχαία Ελληνική Γραμματεία* (οι σελ. 7-33), εκδ. Ήβου, Αθήνα 1982.
- Παπανικολάου, Κ.Ν., «Το μάθημα της Αρχαίας Ελληνικής Γραμματείας. Ουσία και οριοθέτηση», *Νέα Παιδεία* 6/1978.
- Παπανούτσος, Ε., «Οι Αρχαίοι από μετάφραση», *Νέα Παιδεία* 6/1978.
- Πεπονή Πεπονή, Α.-Ε., *Η διδασκαλία της αρχαίας ελληνικής γραμματείας από μετάφραση στη Μέση Εκπαίδευση*, εκδ. του Κέντρου Ελληνικής Γλώσσας, Θεσσαλονίκη 1998.
- Σαμαρά 1 Σαμαρά, Μ., «Ομήρου *Οδύσσεια* (σε μετάφραση). Προγραμματισμός της διδασκαλίας της στην Α΄ Γυμνασίου», *Νέα Παιδεία* 6-7/1978, 8/1979.
- Σαμαρά 2 — «Ερμηνευτική προσέγγιση αρχαίου κειμένου από μετάφραση», *Νέα Παιδεία* 41/1987.
- Σαμαρά 3 — «Είκοσι χρόνια μεταφρασμένη Αρχαία Ελληνική Γραμματεία στο Γυμνάσιο», *Νέα Παιδεία* 81/1997.
- Σαμαρά 4 — *Ομήρου «Οδύσσεια» Πρόταση ερμηνείας και διδασκαλίας*, Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα 2001.
- Σουλιώτη – Παγγέ Σουλιώτη, Ευ. – Παγγέ, Τζ., «Διαθεματική προσέγγιση και διδασκαλία. Η μέθοδος project», *Νέα Παιδεία* 112/2004.
- Σπυρόπουλος 1 Σπυρόπουλος, Η., *Τα Αρχαία Ελληνικά στο Γυμνάσιο και στο Λύκειο*, εκδ. Γρηγόρη, Αθήνα 1980.
- Σπυρόπουλος 2 — «Η θέση του Ομήρου στη σύγχρονη σχολική πράξη», *Σεμινάριος Π.Ε.Φ.* 4/1984.
- Σπυρόπουλος 3 — «Ξαναγυρίζοντας στη διδασκαλία της *Οδύσσειας* από μετάφραση», *Νεοελληνική Παιδεία* 6/1986.
- Σχεδιάσματα Κ.Α.* Ομήρου «*Οδύσσεια*»: *Σχεδιάσματα* (πολυγραφημένα φύλλα καθηγητών του Γυμνασίου του Κολεγίου Αθηνών), χ.χ.
- Τσολάκης Τσολάκης, Χρ., «Τα Αρχαία Ελληνικά από μετάφραση. Η προβληματική τους», *Λόγος και Πράξη* 15/1981.
- Φιλολόγος* 3 *Φιλολόγος* 3/1965: «Η διδασκαλία της *Οδύσσειας* από μεταφράσεις» (εισηγήσεις των: Γ. Παπαράλλη, Η. Σπυρόπουλου και Ε. Κακριδής).

Ε΄. Εκδόσεις (στρεβύτες και σχολιασμένες) και μεταφράσεις της *Οδύσσειας*

- Allen Allen, Th. W., *Homeri opera*, t. III-IV. Oxford 1954-55.
- Dawe Dawe, R.D., *The Odyssey, Translation and Analysis*, The BookGuild Ltd, Sussex 1993.
- Ερμηνευτικό Υπόμνημα* Ομήρου «*Οδύσσεια*». *Κείμενο και ερμηνευτικό υπόμνημα*, επιμ. Α. Ρεγκάκος (τ. 3: Α΄, ραφ. α-θ, υπό West, S. – Heubeck, A. – Hainsworth, J.B, μτφρ. Μ. Κάισαρ· Β΄, ραφ. ι-π, υπό Heubeck, A.–Hoekstra, A., μτφρ. Ρ. Χαμέτι· Γ΄, ραφ. ρ-ω, υπό Russo, J. – Fernandez-Galiano, M. – Heubeck, A., μτφρ. Φ. Φιλίππου), εκδ. Παπαδήμα, Αθήνα 2004-5.
- Ευστραπάδης Ευστραπάδης, Α., *Ομήρου «Οδύσσεια»* (μετάφραση), εκδ. Παρασκηνίο, Αθήνα 2005.
- Εφταλιώτης – Ποριώτης Εφταλιώτης, Α. – Ποριώτης, Ν., *Ομήρου «Οδύσσεια»*, μετάφραση, Ο.Ε.Δ.Β., Αθήνα 1966.

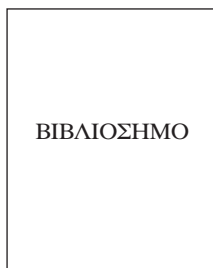
- Καζαντζάκης – Κακριδής Καζαντζάκης, Ν. – Κακριδής, Ι.Θ., *Ομήρου «Οδύσσεια»* (πρόλογος και μετάφραση), Αθήνα 1976.
- Κοντομίχης Κοντομίχης, Π., *Ομήρου «Οδύσσεια», έμμετρη μετάφραση*, εκδ. Γρηγόρη, Αθήνα 1972.
- Μαρωνίτης Μαρωνίτης, Δ.Ν., *Ομήρου «Οδύσσεια». Μετάφραση, οριστική έκδοση*, εκδ. Ινστιτούτου Νεοελληνικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη 2006.
- Μαυρόπουλος Μαυρόπουλος, Θ., *Ομήρου «Οδύσσεια». Μετάφραση*, εκδ. Ζήτρος, Θεσσαλονίκη 2004.
- Merry Merry, W.W., *Homer, Odyssey* (with introduction, notes etc.), t 1-2, Clarendon Press, Oxford 1961.
- Σίδερης Σίδερης, Ζ., *Ομήρου «Οδύσσεια»* (μφρ.) – εισαγωγή – σχόλια Ε. Κακριδή, Ο.Ε.Δ.Β., Αθήνα 1995.
- Ψυχουντάκης Ψυχουντάκης, Γ., *Ομήρου «Οδύσσεια»* (μφρ.), Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 32003.

Προτομή του Ομήρου. Ρωμαϊκό αντίγραφο έργου της Ελληνιστικής εποχής.

Με απόφαση της Ελληνικής Κυβέρνησης τα διδακτικά βιβλία του Δημοτικού, του Γυμνασίου και του Λυκείου τυπώνονται από τον Οργανισμό Εκδόσεως Διδακτικών Βιβλίων και διανέμονται δωρεάν στα Δημόσια Σχολεία. Τα βιβλία μπορεί να διατίθενται προς πώληση, όταν φέρουν βιβλιόσημο προς απόδειξη της γνησιότητάς τους. Κάθε αντίτυπο που διατίθεται προς πώληση και δε φέρει βιβλιόσημο, θεωρείται κλεψίτυπο και ο παραβάτης δώκεται σύμφωνα με τις διατάξεις του άρθρου 7 του Νόμου 1129 της 15/21 Μαρτίου 1946 (ΦΕΚ 1946, 108, Αϛ)

Απαγορεύεται η αναπαραγωγή οποιουδήποτε τμήματος αυτού του βιβλίου, που καλύπτεται από δικαιώματα (copyright), ή η χρήση του σε οποιαδήποτε μορφή, χωρίς τη γραπτή άδεια του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου.

ΕΡΓΟ ΣΥΓΧΡΗΜΑΤΟΔΟΤΟΥΜΕΝΟ 75% ΑΠΟ ΤΟ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΤΑΜΕΙΟ ΚΑΙ 25% ΑΠΟ ΕΘΝΙΚΟΥΣ ΠΟΡΟΥΣ

ISBN 960-06-2066-0